

LOGOS Časopis

Godina VI / br. 4 / prosinac - decembar 2021.

Izdavač / Publisher

Visoka škola „Logos Centar“ Mostar
College „Logos Centar“ Mostar

Za izdavača / For the Publisher

Prof. VŠ Tarik Humačkić

Uredništvo / Editorial Board:

Prof. VŠ Tarik Humačkić
Prof. VŠ Mia Glamuzina
Prof. VŠ Slaviša Bjelogrić
Prof. VŠ Igor Marković
Prof. VŠ Miliša Todorović
Pred. VŠ Ana Bevanda
Pred. VŠ Maja Gakić
Pred. VŠ Marija Ćorić
Pred. VŠ Mateo Marković
Pred. VŠ Tomislav Zovko

Grafičko oblikovanje / Graphic Design

Marija Ćorić

Web adresa / Web address

<https://www.logos-centar.com/Knjiznica>

Adresa uredništva / Address of editorial board

Bišće polje bb, 88 100 Mostar, BiH
E-mail: izdavacka.logos@gmail.com
Web: <https://www.logos-centar.com>

ISSN: 2303-6389

Sadržaj / Contents

Uvjeti za primjenu posebnih istražnih radnji.....	3
Conditions for the application of special investigative actions / Dr. Nermin Halilagić, Mujević Mirsad, Romano Jonić /	
Eutanazija sa sociološkog i pravnog aspekta.....	14
Eutanasia from the sociological and legal aspect / Dr.sc Amila Taljanović, Dr. sc Tarik Humačkić /	
Analiza zastupljenosti nastavnih sadržaja iz područja sigurnosti u studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini.....	21
Analysis of the representation of teaching content in the field of security in security study programs in Bosnia and Herzegovina / Prof. dr. Armin Kržalić /	
Socio-psihološka obilježja suicidalnih osoba	30
Socio-psychological characteristics of suicidal persons / Dr.sc Amila Taljanović /	
Specifičnosti istraživanja krivičnih djela protiv djece i mladih	36
Specifics of research on crimes against children and youth / Prof. dr. Nedžad Korajlić, Doc. dr. Driton Muharremi, Doc. dr. Amela Hajdarević, Naida Sahadžić, MA, Ganimete Ismajli, MA /	
Uticaj refleksije sunca od fotonaponskih panela na lokalitetu Hodovo na drumski i vazdušni saobraćaj.....	50
Influence of sun reflection from photovoltaic panels on road and air traffic at the Hodovo site / Zejnil Trešnjo, prof. VŠ, Akaid Saradak, pred.VŠ /	
Ugljični monoksid	59
Carbon monoxide / mr Akaid Saradak/	

Uvjeti za primjenu posebnih istražnih radnji

Conditions for the application of special investigative actions

---

Apstrakt:

Predmet istraživanja ovog rada jesu uvjeti za primjenu posebnih istražnih radnji, koje su jedan od načina suprotavljanja društva na sve veću opasnost koju predstavlja po njega najteži oblici kriminala prvenstveno organizovanog kriminala, terorizma i korupcije. Naime, društva su danas više nego ikad do sada pod prijetnjom savremenih oblika organizovanog kriminala koji ne poznaje nikakve granice, ni teritorijalne, ni administrativne. Osnovna svrha korišćenja posebnih istražnih radnji jeste obezbjeđenje dokaza, koji se na drugi način ne mogu pribaviti ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama, te stoga zauzimaju posebno mjesto u istrazi.

Ključne riječi:

posebne istražne radnje, organizovani kriminal, terorizam.

Summary:

The subject of this paper is the conditions for the application of special investigative actions, which are one of the ways to confront society to the growing danger posed by the most serious forms of crime, primarily organized crime, terrorism and corruption. Namely, societies today are more than ever under the threat of modern forms of organized crime that knows no borders, neither territorial nor administrative. The main purpose of the use of special investigative actions is to provide evidence, which cannot be obtained in any other way or their acquisition would be associated with disproportionate difficulties, and therefore occupy a special place in the investigation.

---

1 Visoka škola "Logos centar", E-mail: halilagic_n@yahoo.com

2 V.D. Predsjednika suda u Rožajima, Crna Gora, E-mail: mirsad.mujevic@sudstvo.me

3 E-mail: romano.jonjic@gmail.com

1. Uvod

Organi za provedbu zakona u borbi protiv najtežih oblika kriminala mogu imati uspjeha u suzbijanju ovih krivičnih djela, a naročito organizovanog kriminala, terorizma i korupcije samo uz korištenje savremenih tehničkih sredstava. Lišeni upotrebe tih sredstava ti bi organi bili u neravnopravnom položaju u odnosu na učinioce složenih krivičnih djela koji ih široko upotrebljavaju. Ta nova rješenja, povećavaju efikasnost gonjenja najtežih krivičnih djela. Radi se o specijalnim istražnim tehnikama i metodama koje su shodno tome, Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP BiH) u čl. 116. definisane kao posebne istražne radnje koje predstavljaju specifičan oblik prikupljanja podataka i dokaza⁴. Naime, ZKP-om BiH koji je donešen 2003. godine u odnosu na prethodni postupak, usvojena su rješenja koja ne samo u pogledu same koncepcije i organizacije krivičnog postupka, već i u pogledu sadržaja pojedinih procesnih radnji kojima je postupak znatno obogaćenije poznavalo. Zbog svoje specifičnosti u odnosu na ostale «klasične» radnje dokazivanja posebne istražne radnje su u zakonu o krivičnom postupku smještene u posebnu glavu, pa su tako uvjeti, vrste i način izvođenja posebnih istražnih radnji određene članovima 116. do 122. ZKP BiH i čl. 33. do čl. 35. ZID ZKP BiH odnosno analognim odredbama ZKP RS, FBIH i BD⁵. Pravni okvir za primjenu posebnih istražnih radnji u pozitivnom pravnom sistemu BiH sadržan je u nizu pravnih akata, prije svega u ratifikovanim međunarodnim konvencijama, Ustavu BiH, Zakonu o krivičnom postupku BiH, Krivičnom zakoniku BiH, Zakonu o telekomunikacijama i u zakonima entiteta i Brčko Distrikta kao i u određenim podzakonskim aktima. Dokazi koji su pribavljeni preduzimanjem posebnih istražnih radnji mogu se koristiti u krivičnom postupku pod uvjetom da se poduzimaju na zakonit način, koji je određen sudskom naredbom. Dakle, sudska naredba i njen okvir predstavlja "*conditi sine qua non*" za zakonitost dokaza pribavljenih preduzimanjem posebnih istražnih radnji, a u suprotnom predstavljaju apsolutnu povredu odredaba krivičnog postupka. Shodno navedenom radi se o tajnom djelovanju i nadziranju organizovanog kriminala te u pojedinim slučajevima, infiltracijom u kriminalne grupe (prikriveni istražitelj). Prikupljanje informacija odvija se preko informatora, prikrivenih istražitelja, posebnih jedinica za tajno osmatranje i fotografiranje, prisluškivanje telefonskih razgovora i drugih oblika komuniciranja članova kriminalnih skupina.

4 Krivični postupak u Bosni i Hercegovini regulisan je Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Distrikta Brčko (u daljem tekstu: ZKP BiH, ZKP FBIH, ZKP RS i ZKP BD), čiji su tekstovi gotovo identični.

5 Čl. 130-136. ZKP FBIH, čl. 116-122. ZKP BD BiH, čl. 226-232. ZKP RS.

Sve te radnje su neophodne za uspješnu reakciju države prema kriminalu u vidu pokretanja istrage. Također, treba naglasiti da su pomenute radnje po svom nazivu u skladu s onim što predviđaju savremena krivičnoprocesna zakonodavstva kao i da se granice sa metodama obavještajne djelatnosti. Ovaj način prikupljanja podataka i dokaza, iako je upitan zbog činjenice ograničavanja zagarantovanih prava i sloboda priznatih međunarodnim i nacionalnim dokumentima, pokazalo se da predstavlja jedan od najdjelotvornijih instrumenata borbe protiv organizovanog kriminala uopće. U tom smislu važno je da bude tačno određeno šta se razumije pod pojmom organizovanog kriminala, odnosno «teškog krivičnog djela» za koja je primjena posebnih istražnih radnji dozvoljena.

2. Posebne istražne radnje kao odgovor društva na najteža krivična djela

Otkrivanje i dokumentovanje najtežih krivičnih djela, prvenstveno organizovanog kriminala, terorizma i korupcije često se odvija sa poteškoćama. Pojava novih, organizovanih formi kriminala nužno je zahtijevala iznalaženje i primjenu novih, adekvatnih metoda kojima će se država i policija kao njena osnovna poluga koristiti za borbu protiv organizovanog kriminala. Specifična priroda ovih krivičnih djela i konteksta odvijanja radnji koje čine njegova obilježja otežavaju prikupljanje dovoljnog broja i vrste dokaza. Gledano kroz praksu pokazalo se da klasična državna reakcija, i preventivna i represivna, nije efikasna, ni podobna uopće za suprotstavljanje prvenstveno organizovanom kriminalu. Zbog toga sredinom dvadesetog vijeka teoretičari krivičnog prava upozoravaju da dotadašnja primena, kako Bačić naziva: "klasičnog sistema krivičnog prava pokazuje niz slabosti u suprotstavljanju organizovanom kriminalu, s obzirom na moć zločinačkih organizacija i metode njihovog kriminalnog djelovanja, što stavlja na probu tradicionalna i osnovna načela krivičnog prava, te njegove liberalne metode..." (Bačić, F., 1/1999)

Klasične radnje dokazivanja već odavno nisu ni dovoljne ni adekvatne u suprotstavljanju organizovanom kriminalu čije su karakteristike konspirativnost, tajnost organizacije, oprez učinilaca, specifični uvjeti predaje novčane ili drugih oblika koristi kod aktivnosti korupcije, upućivanje prijetnji kod metoda sile i širenje atmosfere straha u ostvarenju ciljeva i različite forme krivičnih djela. Stoga je vladajuće mišljenje da efikasno suprotstavljanje složenim oblicima kriminala nije moguće ostvariti samo primjenom „uobičajenih“ metodama i „klasičnom“ zakonskom regulativom, već je nužno da se koriste savremeni metodi, zasnovani na naučnim i tehničkim dostignućima, koji moraju biti procesno dozvoljeni, što je i logično, s obzirom na to da organizovani kriminali sve više koristi dostignuća drugih nauka u metodama

svog kriminalnog djelovanja. (Bošković, M.; 2004) Pa tako u kriminalističkoj literaturi preovladava mišljenje da dosadašnji načini suprostavljanja složenim oblicima kriminala prvenstveno organizovanom kriminalu nisu davali zadovoljavajuće rezultate i da se njima ne mogu postići zadovoljavajući rezultati u sudskom postupku te da imaju niz nedostataka iz razloga što otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje krivičnih djela organizovanog kriminala zahtijeva složeniji i kvalitetniji pristup u odnosu na ona krivična djela redovnog krivičnog postupka. Razlog složenijeg pristupa nalazimo u tome da je potrebno otkriti kriminalnu organizaciju, razjasniti njenu kriminalnu djelatnost kao i utvrditi učešće svakog njenog pripadnika u izvršenju pojedinog krivičnog djela. Zbog toga bi suština implementacije posebnih istražnih radnji upravo trebala biti sadržana u sposobnosti da razotrikuju i dokažu krivična djela organizovanog kriminala. (Marinković, D., 2010) Čuveni istraživač Fromm u svojim analizama ističe potrebu da se, kako kaže: „organizovani kriminal treba napasti tamo gde se oslanja i započinje svoju kriminalnu djelatnost, a to je prikrivenost, i ne samo to, kaže Fromm: “već i tamo gde traži članove za svoju organizaciju“. Nadalje, isti autor, u svojim razmatranjima o nužnim promjenama u krivičnom zakonu, predlaže kako kaže „uspješnu strategiju za borbu protiv savremenih oblika kriminala, na tri nivoa: prepoznavanje članova i saradnika kriminalnih organizacija; otkrivanje struktura organizacije; i ulaženje u trag kriminalom stečenom profitu. (Fromm, H., 98) Shodno navedenom osnovna svrha korišćenja posebnih istražnih radnji jeste obezbjeđenje dokaza, koji se na drugi način ne mogu pribaviti ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama.

Upotreba posebnih istražnih radnji odnosno upotreba specijalnih istražnih ovlašćenja i tehnika istrage posebno je značajno kada su u pitanju sofisticirane i složene kriminalne operacije, naročito kada u takvim aktivnostima učestvuju više lica organizovanih kao kriminalno preduzeće. (Milošević, M., Matić, G., D.; 2007) To je posebno vidljivo kada su u pitanju složene kriminalne operacije, kao što su “pranje” novca, koruptivni i drugi finansijski delikti, kada se djeluje u sprezi sa određenim poslovnim subjektima, prije svega bankama i drugim finansijskim organizacijama.

Međutim, i drugi oblici organizovanog kriminala, kao što su trgovina narkoticima odnosno krijumčarenje kokaina, heroina, sintetičkih droga i drugo, ljudima, krijumčarenje vozila, cigareta, oružja i slično poprimilo je ozbiljne razmjere kako u svijetu, tako i na prostorima BiH, te također zahtevaju primjenu složenijeg i kvalitetnijeg pristupa u odnosu na ona krivična djela redovnog krivičnog postupka. Drugim riječima, rast organizovanog kriminala u svijetu, a i na području BiH otvorio je put noveliranju procesnih rješenja u korist efikasnijeg otkrivanja krivičnih djela i

njihovih učinitelja odnosno put ka noveliranju posebnih istražnih radnji, koje danas predstavljaju veoma značajno dokazno sredstvo, jer se na taj način mogu obezbjediti valjani dokazi, što je inače vrlo teško protiv savremenih oblika kriminaliteta. (Bošković, M., 2004)

U skladu sa prethodno iznijetim, policija tradicionalnim policijskim metodama može u organizovanim skupinama uglavnom uhvatiti samo one počinitelje krivičnih djela koji pretežno imaju podređenu ulogu, a obzirom da su ti sporedni kriminalci zamjenjivi i nadomjestivi, njihovim otkrivanjem ne završava se kriminalna djelatnost organizacije. (Modly, D., 1993) Drugim riječima, tradicionalnim policijskim metodama se najčešće otkrivaju neposredni izvršioци krivičnih djela sa dna kriminalne piramide odnosno mogu suzbijati samo krivična djela pojedinaca. *Ratio legis* korišćenja posebnih dokaznih mehanizama u otkrivanju i krivičnih djela i njihovih učinilaca, kao i u prikupljanju i obezbeđivanju dokaza, temelji se na činjenicama da tzv. «klasični» dokazni metodi ne predstavljaju efikasne i dovoljne pretpostavke za otkrivanje i dokazivanje organizovanog kriminaliteta⁶, zbog čega se nužno javila potreba za njihovom dopunom novim metodama, koje se prije svega odnose na upotrebu tehničkih sredstava za nadzor telefonskih razgovora i kontrolu drugih vidova komunikacija, optička snimanja lica i prostora kao i legendirano policijsko prisustvo u kriminalnim radnjama kroz procedure pseudo kupovine i prodaje *producta et instrumenta sceleris*. (Marinković, D.; 2010) Prema tome *ratio legis* korišćenja posebnih dokaznih mehanizama temelji se na zaključku da „klasični“ dokazni metodi u praksi nisu djelotvorni, odnosno, primjenom tradicionalnih kriminalističkih metoda, odnosno operativno – taktičkih i istražnih radnji u otkrivanju i istrazi krivičnih djela organizovanog kriminala ne mogu se postići bolji rezultati. (Šikman, M., 2011) Zbog toga kod organizovanog kriminala postaje aktuelna konstatacija da „visokoj tehnici kriminalaca treba odgovoriti još višom tehnikom kriminalista.“ (Krivikapić, V., Bejatović, S., Banović.B., 2005)

U skladu sa prethodno iznijetim, danas se javlja kao neminovnost dopuna i zamjena klasičnih metoda otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela novim metodama koje se odnose na prisluškivanje telefonskih razgovora kao i drugih vidova komunikacije, angažovanje prikrivenog istražitelja i informatora, simulirana kupovina i prodaja i sl. U tom kontekstu efikasnije borbe protiv složenih oblika krimi-

⁶ “Ratio legis korišćenja posebnih dokaznih mehanizama u pretkrivičnim i krivičnim postupcima organizovanog kriminaliteta se temelji na uočavanju da uobičajeni dokazni metodi nisu dovoljni, jer zbog prirode tih krivičnih djela i njihovih učinilaca, njima se ne mogu postići neophodni procesni efekti.” Škuljić M. ; op. cit., Organizovani..., str. 210

nala, ustanovljen je jedan korpus mjera, koje nisu svakodnevne i uobičajene kao kod «klasičnog» i «konvencionalnog kriminala», i koje se po svojoj suštini graniče sa metodama rada obavještajnih službi. Ustanovljene radnje ili mjere za što potpuniji krivično-procesni sistem reakcije na ovaj oblik kriminala koji odgovara i međunarodno prihvaćenim zahtjevima, najčešće se nazivaju specijalnim istražnim tehnikama, posebnim dokaznim radnjama⁷, ili posebne istražne radnje. Odrednica specijalne istražne tehnike aktualna je u novije vreme, a sadržana je i u Konvenciji Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Radnje i mjere obuhvaćene ovim pojmom prihvatile su mnoge zemlje i prije donošenja pomenute Konvencije, dok su druge ove metode ugradile u svoje nacionalno zakonodavstvo pod različitim nazivima tek nakon donošenja tj. ratifikacije ovog dokumenta⁸.

Ove mjere predstavljaju posebne metode koji se zasnivaju ne samo na korišćenju određenih tehnika, već i na primjeni posebnih sredstava, radnji i mjera, što ove metode sadržajno čini specijalizovanim, dajući im posebnu operativnu dimenziju. (Bošković, M., Matijević, M.; 2007) Posebne istražne radnje, s kriminalističkog aspekta “predstavljaju način ofanzivnog prikupljanja informacija o kriminalnom djelovanju (posebno) organizovanih kriminalnih struktura”. (Petrović, B., Dobovšek, B., 2007) O posebnim istražnim radnjama možemo govoriti kao o posebnoj istražnoj, moguće izvidnoj djelatnosti organa policije do koje

7 „Iz karakteristika i faktičkih specifičnosti organizovanog kriminaliteta i njegovih aktera, proizlaze i velike dokazne teškoće kada su krivična djela iz te sfere predmet krivičnog postupka. Potreba stvaranja adekvatnih krivičnoprocesnih mehanizama za prevazilaženje ili bar neophodno minimiziranje tih faktičkih teškoća predstavlja i osnovni ratio legis za utvrđivanje posebnih krivičnoprocesnih pravila u pogledu organizovanog kriminaliteta, koja se suštinski svode na kreiranje odgovarajućeg normativnog ambijenta u okviru kojeg se krivična djela organizovanog kriminaliteta lakše i jednostavnije mogu razjašnjavati i dokazivati“, Škulić M.; op.cit., Organizovani..., str. 210.

8 Usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku R. Srbije 2011. godine propisane su i jasno precizirane posebne dokazne radnje. Predmetnim Zakonikom je propisano ukupno šest posebnih dokaznih radnji i to: Tajni nadzor komunikacija, Tajno praćenje i snimanje, Simulovani poslovi, Računarsko pretraživanje podataka, Kontrolisana isporuka i Prikriveni islednik. Svaka od navedenih posebnih dokaznih radnji, uslovi za njenu primjenu, ovlašćenje za predlaganje primjene i naređivanje primjene, način provođenja, postupnje sa materijalima i podnošenje izvještaja su posebno propisani i određeni. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije u članu 162. kataloški propisuje za koja se krivična djela može odrediti primjena posebnih dokaznih radnji. Stavom (3) tog člana je katalog krivičnih djela za koja se može primjeniti posebna dokazna radnja tajni nadzor komunikacija, proširen u odnosu na katalog krivičnih djela za koja se mogu primjeniti ostale posebne dokazne radnje.

dolazi *ultima ratio* u slučaju istraživanja teških krivičnih djela kada na drugi način ili nije moguće pribaviti dokaze ili bi to predstavljalo nesrazmjernu teškoću. (Halilović, H., 2005) Prilikom upotrebe ovih mjera koriste se savremena naučna i tehnološka dostignuća u prevenciji i suzbijanju kriminala, te se smatraju se imperativom u savremenim uvjetima, kao što smo već napomenuli, jer klasični istražni instrumentariji koji su dugo vremena upotrebljavani od strane policijskih organa nisu dali zadovoljavajuće rezultate. Posebne istražne radnje se uglavnom baziraju na dostignućima onih naučnih oblasti koje su u savremenom svijetu doživjele procvat u zadnjoj deceniji (kompjuterska tehnologija, informaciona tehnologija, uređaji za tajni nadzor, snimanje i prisluškivanje). Također, ove mjere baziraju se i na dostignućima kriminalistike kao nauke (forenzičke metode, geografski profajling, kriminalistička strategija i strateško planiranje), a neke nastaju kao rezultat savremenih tendencija u zakonodavnoj praksi zemalja u kojima je stopa kriminaliteta visoka. Za uspješnu primjenu specijalnih istražnih tehnika odnosno posebnih istražnih radnji, naročito pojedinih, nužna je tehnička opremljenost agencija za sprovođenje zakona koje ih primjenjuju. (Šikman, M., 2007) Analizirajući rješenja stranih zakonodavstava⁹ i međunarodnih dokumenata koja obrađuju ovu problematiku, kao i odredbe ZKP BiH mišljenja smo da posebne istražne radnje obuhvataju: (Halilagić, N., 2019)

- a) praćenje i snimanje telekomunikacija;
- b) tajno praćenje, fotografisanje i video dokumentovanje – to znači nadgledanje i dokumentovanje kretanje osumnjičenih lica i njihovih aktivnosti od strane policijskih službenika, bez njihovog znanja;
- c) kompjutersko pretraživanje, upoređivanje i analiziranje podataka;

9 U SAD-u se koriste sljedeće posebne istražne radnje:

- Kompjutersko usklađivanje,
- Policijska prismotra,
- Korištenje informatora,
- Upotreba prikrivenih istražitelja,
- Elektronički nadzor komunikacija i druga upotreba tehničkih, audio i video sredstava protiv nositelja organizirane kriminalne djelatnosti,
- Simulirano davanje potkupnine,
- Nadzirani prijevoz i isporuka predmeta krivičnog djela, U Velikoj Britaniji se koriste sljedeće posebne istražne radnje:
- Upotreba informatora,
- Policijska prismotra, tajna pratnja,
- Upotreba tehničkih (optičkih i akustičkih) sredstava,
- Elektronički nadzor telekomunikacija,
- Upotreba prikrivenih istražitelja, tzv. sting operacije,
- Kompjutersko sravnjivanje podataka i korištenje kriminalističko-obavještajnih podataka, pohranjenih u evidencijama NCIS-a, prikupljenih o organiziranoj kriminalnoj djelatnosti pripadnika kriminalnih organizacija. Navedeno prema Sačić, Ž.; op. cit., Organizirani..., str. 63-83.

- d) izvršenje simuliranih krivičnih djela;
- e) kontrolisana (nadzirana) isporuka predmeta krivičnih djela;
- f) upotreba prikrivenog istražitelja i informatora;

U uporednom krivičnoprocesnom zakonodavstvu, čak i u bivšim jugoslovenskim republikama gdje nema jezičkih barijera i različite pravne tradicije specijalne istražne tehnike različito se nazivaju¹⁰. U američkoj pravnoj literaturi se ove mjere nazivaju tajne metode¹¹, tajne operacije i postupci. (Lukić, T., 2011) Međutim, iako postoji razlika u nazivima specijalnih istražnih tehnika potrebno je naglasiti da nije od nekog posebnog značaja kako će se metodi zvati, odnosno koji će se termini koristiti u pojedinim nacionalnim zakonodavstvima, bitno je da oni budu procesno regulisani i da se njihovim korišćenjem mogu obezbijediti dokazi, naročito kod onih krivičnih djela kod kojih je teško ili nemoguće na drugi način obezbijediti valjane dokaze. (Bošković, M., Matijević, M., 2007)

Suština propisivanja posebnih istražnih radnji (termin koji se koristi u ZKP BiH) za krivična djela organizovanog kriminala je nužnost da se obezbijedi lakše otkrivanje i dokazivanje ovih teških krivičnih djela koje karakteriše pored ostalog organizovanost¹², mobilnost i sve veća ekspanzija¹³, za šta se mjere

10 U pravnoj literaturi koristi se i drugi nazivi, kao, npr., posebne mjere i radnje za otkrivanje i suzbijanje krivičnih djela organiziranog kriminaliteta i posebne prikrivene metode i sredstva izvida (Hrvatska), prikrivene istražne metode i posebne metode i sredstva (Slovenija), posebne dokazne radnje (Srbija), mjere tajnog nadzora (Crna Gora), prikrivene istrage (Njemačka) ili prikrivene metode (anglosaksonsko pravno područje). Mišljenja smo da je najbolji naslov upotrebljan je u ZKP Crne Gore, jer upozorava na vezu i uticaj ovih mjera i ljudskih prava i sloboda.

11 R. V. Del Carmen, *Criminal Procedure – Law and Practice*, Washington 2002; J. G. Cook & P. Marcus, *Criminal Procedure*, New York 2001., Navedeno prema Šikman, M.; op. cit., *Kriminalistički...*, str. 233.

12 Zakonodavstva pojedinih država, međutim, ne određuju pojam organizovanog kriminaliteta, odnosno teškog krivičnog djela, već primjenu specijalnih istražnih tehnika kojima se privremeno ograničavaju prava i slobode građana vežu za vrstu krivičnih djela nabrojnih u zakonu ili za težinu predviđenih krivičnih sankcija, ili kombinovano, za vrstu i težinu krivičnih djela. Tako je u članu 181. ZKP Hrvatske dat jedan prilično širok katalog krivičnih djela prema vrstama (protiv bezbjednosti Republike, međunarodnog prava, spolne slobode itd.) i prema pojedinim inkriminacijama (ubistvo, otmica, podvođenje itd.), uključujući i sva krivična djela za koja je propisana kazna „dugotrajnog zatvora.“- Grubać, M.; op. cit., *Demokratski...*, str. 44.

13 Kao odraz navedene konstatacije navest ćemo podatke Europolu da je u Evropi u 2000. godini identifikovano 1000 novih organizovanih grupa (European Union organized crime report, Europol, Luxembourg, 2003, p. 8.), dok je u 2002. godini prema podacima Europolu na području Evropske unije identifikovano čak 4000 organizovanih kriminal-

koje su se do tad primjenjivale nisu pokazale efikasne. Također, u svijetu je općeprihvaćeno shvatanje i stanovište da je primjena posebnih istražnih radnji od strane države neminovna i opravdana, jer su opasnosti od organizovanog kriminala sve više zastrašujuće. Naime, primjenom posebnih istražnih radnji postiže se prije svega efikasnost organa krivičnog gonjenja kako u otkrivanju počinioca specifičnih krivičnih djela tako i njihovog procesuiranja. (Kajmaković, D., 2010)

U skladu sa prethodno iznijetim posebne istražne radnje predstavljaju određene načine prikupljanja dokaza koji su po svom karakteru atipični, te se primjenjuju samo u odnosu na neka krivična djela, koja su s jedne strane, veoma teška, odnosno veoma ozbiljna, kako u faktičkom pogledu s obzirom na posljedice koje prouzrokuju u jednom općem životnom smislu, tako u krivičnopravnom pogledu, s obzirom na kaznu koja je za njih propisana, dok se, s druge strane, takva djela zahvaljujući nekim njihovim fenomenološkim karakteristikama, te psihološkim i drugim osobinama njihovih učinilaca, veoma teško otkrivaju, razjašnjavaju i dokazuju korišćenjem uobičajenih, odnosno redovnih dokaznih metoda. (Škulic, M., 2007) Suština posebnih istražnih radnji ogleda se u činjenici da se radi se o mjerama kojima se po pravilu duboko zadire u neka od osnovnih prava građana, koje se primjenjuju onda kada druge radnje dokazivanja nisu ili ne bi mogle imati efekta u smislu pribavljanja dokaza, odnosno kada bi pribavljanje dokaza ovim klasičnim radnjama dokazivanja bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama. (Modul 1, 2006) S obzirom da se ljudska prava i slobode prema članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima mogu ograničiti samo u slučaju zaštite legitimnih društvenih interesa i vrijednosti posebne istražne radnje prate određena općeprihvaćena načela, koja određuju okvir pravne zaštite građana od neovlaštenih postupaka. U vezi prethodno navedenog posebno se naglašava da se prikrivene istražne radnje: moraju uvijek propisati zakonom,

- primjenjuju samo onda ako se na drugi način ne mogu prikupiti dokazi,
- primjenjuju samo uz postojanje određenog stepena sumnje da je osoba izvršila krivično djelo propisane težine, odnosno da je zajedno sa drugom osobom (ili osobama) učestvovala u izvršenju takvog krivičnog djela,
- primjenjuju uz prethodnu saglasnost suda i obavljaju pod njegovim nadzorom,
- moraju vremenski ograničiti i
- moraju „opteretiti“ procesnom sankcijom o neupotrebljivosti dokaznog materijala koji nije prikupljen pod zakonskim uvjetima. (Sijerčić-Čolić, H., 2008)

nih grupa (Organized Crime Situation report 2004 - Focus on the treat of cybercrime, Council of Europe, Strasbourg, december 2004, p. 37.).

Prilikom predviđanja posebnih istražnih radnji u nacionalno zakonodavstvo, potrebno je voditi računa i o određenim međunarodnim standardima koja su formulisana kroz sljedeća načela¹⁴:

- legaliteta – primjena posebnih istražnih radnji po ovom načelu mora biti izričito predviđena samo zakonom;
- supsidijarnosti – u slučaju da se drugim mjerama ne mogu ostvariti željeni ciljevi (sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje složenih krivičnih djela) tad dolazi u obzir primjena posebnih istražnih radnji;
- srazmjernost – prema ovom načelu potrebno je da postoji srazmjera prilikom primjene posebnih istražnih radnji između povrede sloboda i prava građana i težine krivičnih djela u čijem otkrivanju i dokazivanju one se primjenjuju. Drugim riječima, njihova primjena dolazi u obzir samo kod teških krivičnih djela;
- sudski nadzor – sud je jedini organ koji daje saglasnost na primjenu posebnih istražnih radnji kao i da daje ocjenu zakonitosti njihove primjene. (Halilagić, N., 2019)

Obzirom na svoju efikasnost ove mjere su danas prihvaćene kao nezaobilazno sredstvo djelovanja od strane većine savremenih država protiv organizovanog kriminaliteta pod vrlo sličnim procesnim uvjetima (katalog inkriminacija, supsidijarnost, nužnost, sudski nadzor, specifičnost radnji, vremensko ograničenje, itd.). U tom smislu posebna procesna pravila i specijalne istražne tehnike uređene su općim procesnim zakonodavstvom (*lex generalis*) ili posebnim procesnim zakonodavstvom (*lex specialis*)¹⁵.

2. Pojmovno određenje posebnih istražnih radnji u zakonu o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine

Reforma zakonodavstva u BiH iz 2003 godine je donijela novitete, ne samo u pogledu same koncepcije i organizacije krivičnog postupka, već i u pogledu sadržaja pojedinih procesnih radnji kojima je postupak znatno obogaćen. Novina u zakonima o krivičnom postupku BiH se, prije svega, odnosi na uvođenje posebnih istražnih radnji u katalog djelatnosti tužioca i ovlaštenih službenih lica¹⁶. Ove mjere

¹⁴ Načela su u skladu sa rezolucijom XVI Kongresa Međunarodnog udruženja za krivično pravo iz 1999. godine, održanog u Mađarskoj (Budimpešta) kao i Preporuci Komiteta ministara Savjeta Evrope o specijalnim istražnim tehnikama iz 2005 godine.

¹⁵ Schmoller, K., *Geänderts Erscheinungsbild staatlicher Verbrechenekämpfung?* ÖJZ 1/1996. Uporedi: Breucker, Matthias – Engberding, M.O. Rainer, *Die Kronzeugeregelung*, Stuttgart, 1997, pp. 97. Više o tome: Škuljić, M.; op. cit., *Organizovani...*, str. 189-410

¹⁶ Posebne istražne radnje u Bosni i Hercegovini prvi put

predstavljaju poseban doprinos u domenu procesnog i kriminalističkog značaja, jer se njihovom primjenom omogućava da se, uz poštovanje procesnih odredbi i kriminalističkih pravila, obezbijede dokazi za dalji tok krivičnog postupka složenih krivičnih djela. Zbog svoje specifičnosti u odnosu na ostale «klasične» radnje dokazivanja posebne istražne radnje su u zakonu o krivičnom postupku normirane u posebnu glavu, pa samim tim zakon o krivičnom postupku posebno uređuje ovu oblast. Prema tome obzirom na njihovu specifičnost, uvjete, vrste i način njihovog izvođenja posebno su određeni članovima i to ZKP BiH čl. 166-122. i čl. 33-35. ZID ZKP BiH (čl. 130-136. ZKP FBiH, čl. 226-232. ZKP RS, čl. 116-122. ZKP BD BiH). Normativizovanje posebnih istražnih radnji u borbi protiv najtežih oblika kriminala u BiH, zasnovano je ne samo na evidentnim potrebama prakse, već i na pozitivnim iskustvima policijskih i pravosudnih organa država Evropske Unije. (Halilagić, N., 2019)

Po svojoj pravnoj prirodi posebne istražne radnje su formalne procesne radnje. (Halilović, H., 2005) Te radnje mogu se označiti kao i represivne i obuhvaćaju različite metode istraživanja, tajnog nadzora i infiltriranja u kriminalne grupe. Cilj posebnih istražnih radnji je otkrivanje strukture i metoda postupanja u okviru organizovanog kriminala, što je neophodno za započinjanje krivične istrage i reakciju države prema organizovanom kriminalu. (Sijerčić-Čolić, H.; 2002) Posebne istražne radnje su i prije donošenja zakona 2003. godine bile korišćene kao operativno – tehnička sredstva i operativni metodi (osim prikrivenog

---

su propisane Zakonom o krivičnom postupku Federacije BiH iz 1998. godine. Predmetnim zakonom su prvi put na teritoriji BiH (u ovom slučaju na dijelu teritorije BiH, tj. Federaciji Bosne i 277 Zbornik radova Hercegovine) bile taksativno nabrojane pojedine posebne istražne radnje i propisani uslovi za njihovu primjenu. Član 205. Zakona o krivičnom postupku FBiH iz 1998. godine je glasio: “Protiv okrivljenog za koga postoji osnovana sumnja da je s jednim ili više okrivljenih sudjelovao u izvršenju krivičnih djela navedenih u članu 206. ovog zakona, istražni sudija može odrediti: 1) nadzor i snimanje telefonskih razgovora i drugih oblika komuniciranja tehničkim sredstvima, 2) prisluškivanje. (2) Mjere iz stava 1. ovog člana određuje istražni sudija na obrazloženi prijedlog nadležnog tužioca, ako se na drugi način ne mogu pribaviti dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano s nesrazmjernim teškoćama. Nadzor i snimanje telefonskih razgovora ograničit će se samo na okrivljenog protiv kojeg je ova mjera preduzeta.”¹ Navedena ovlašćenja istražnog sudije, odnosno prethodno pomenute radnje, nisu bile u predmetnom zakonu određene kao posebne istražne radnje, ali iz njihovog zakonskog određenja i predviđenih posebnih uslova za njihovu primjenu, određenja načina nalažanja i provođenja istih, kao i same vrste radnji jasno je da se radi o posebnim radnjama dokazivanja, odnosno posebnim istražnim radnjama. U to vrijeme u Bosni i Hercegovini bio na snazi i Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske koji nije predviđao pomenute radnje.

istražitelja i pristupa kompjuterskim sistemima i kompjuterskog sravnjenja podataka) i sprovodili su ih organi unutrašnjih poslova, i to po osnovu posebnog akta ministra unutrašnjih poslova. (Simović, N., M., Simović, M., V., Todorović, L.J.; 2009) Također, kao specijalne metode od strane policijskih organi koristili su se i operativne veze, odnosno informator i saradnik, koje je moguće i danas koristiti, posebno kod krivičnih djela organizovanog kriminala.

3. Opravdanost upotrebe posebnih istražnih radnji u savremenim uvjetima¹⁷

Posljednih godina sa rastom specifičnog i sotificiranog vršenja krivičnih djela klasične radnje dokazivanja nisu ni dovoljne ni adekvatne u suprotstavljanju najtežim vidovima kriminaliteta, prvenstveno organizovanog kriminala, terorizma i korupcije. Potrebu za uvođenjem posebnih istražnih radnji u krivično procesno zakonodavstvo nametnula je rastuća pojava organizovanog kriminala, (Hasanspahić, S., 2011) kao i organizovanosti i konspirativnosti izvršilaca ovih krivičnih djela, usljed čega je otkrivanje i gonjenje učinilaca ovih krivičnih djela klasičnim istražnim radnjama postalo znatno otežano, a u nekim slučajevima i nemoguće. Posebne istražne radnje prevashodno su usmjerene na borbu protiv organizovanog kriminala i težnja su državnih organa, a prije svega organa gonjenja da se poveća efikasnost u postupku otkrivanja organizovanog kriminala i procesuiranja odgovornih lica. Predviđeno je ukupno sedam vrsta posebnih istražnih radnji¹⁸. Na ovaj način i krivično-procesno zakonodavstvo BiH priključilo čitavom nizu evropskih zakonodavstava koja su ozakonila posebne metode otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela organizovanog kriminala. Također, i sve bivše jugoslovenske republike su prihvatile preporuke međunarodnih tijela i u vezi sa tim pristupile razradi sopstvenih krivičnoprocesnih pravila ili su, pak, izvršile izmjene postojećih propisa. Osim toga ovakav odziv pozitivnog krivičnoprocesnog prava BiH na pojavu organizovanog kriminala razumljiv je korak u pravcu prihvatanja, u međunarodnim razmjerama (npr., preporuka Vijeća Evrope R (87) 19 o suzbijanju organizovanog kriminala, Preporuka Vijeća Evrope R (2005) 10 o posebnim istražnim tehnikama u odnosu na teška krivična djela uključujući i djela terorizma), preporučene kombinovane kriminalnopolitičke i efikasnije akcije državnih organa gonjenja. (Sijerčić-Čolić, H., et. al., 2005) Za razliku od ZKP BiH, procesno zakonodavstvo mnogih zemalja (među kojima su Hrvatska i Slovenija) duži ili kraći period poznaju ove ili slične mjere. Za primjenu posebnih istražnih radnji u ZKP BiH mogu se navesti najmanje četiri razloga. (Halilagić, N., 2013)

Kao prvo, država ako želi osnažiti borbu protiv na-

jsloženijih oblika kriminala, naročito organizovanog kriminala, mora predvidjeti i urediti na normativnom planu posebne istražne radnje koje.

Pod drugim razlogom misli se na dužnost države.

Građani s pravom očekuju od države zaštitu od kriminala, a posebno ako su žrtve krivičnih djela, te je država dužna boriti se protiv rastućeg organizovanog kriminala koji ugrožava ne samo sigurnost građana već i samu državu, odnosno njeno demokratsko uređenje. Prilikom pozivanja na ovaj razlog potrebno je biti veoma pažljiv i ne smije se previše naglašavati dužnost države i njenih organa jer bi se mogli na taj način približiti takozvanoj policijskoj državi. Da bi se to izbjeglo potrebno ga je precizno urediti odgovarajućom zakonskom regulativom.

Brojni međunarodni dokumenti koje je i BiH potpisala, obavezuju na uvođenje ovih mjera u domaći pravni sistem, te bi to bio treći razlog. Prvi međunarodni dokument koji je predvidio primjenu posebnih istražnih radnji jeste Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (1988. god. – Bečka konvencija) koja predviđa obavezu država potpisnica da u svom nacionalnom zakonodavstvu inkriminišu brojne aktivnosti vezane za trgovinu opojnim drogama i da odrede mogućnost korišćenja posebnih istražnih tehnika (kontrolisana isporuka na međunarodnom nivou). Drugi međunarodni dokumenti koji su također predvidili primjenu posebnih istražnih radnji su:

- a) Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (1998),
- b) Konvencija UN protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta,
- c) Krivičnopravna konvencija o korupciji,
- d) Konvencija o Europolu,
- e) Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenih krivičnim djelom (1990),
- f) Napuljska politička deklaracija i globalni akcioni plan u borbi protiv organiziranog transnacionalnog kriminaliteta (1994),
- g) Preporuka R (96) 8 o suzbijanju organiziranog kriminaliteta,
- h) Plan akcije za borbu protiv organiziranog kriminaliteta iz 1997.

I konačno, kao četvrti razlog je općeprihvaćeno mišljenje da uvođenje posebnih mjera i radnji u otkrivanju i dokazivanju složenih krivičnih djela zahtijevaju njegove specifičnosti. Savremeni organizovani kriminal kao jedan od najpogibelnijih oblika kriminala pokazao se kao veoma zahtijevan u svom otkrivanju i suzbijanju. Tradicionalne metode borbe koje su se do sada upotrebljavale ne odgovaraju oblicima savremenog kriminala, te su se zahtijevale nove metode koje će biti efikasnije. Kao jedan od odgovora društva na opasnost koju širi prvenstveno organizovani kriminal jeste i uvođenje u pravni sistem posebnih istražnih

¹⁷ Glava IX Zakona o krivičnom postupku BiH, „Službeni glasnik BiH“, br.3/2003-str. 45.

¹⁸ Čl. 116. st. 2. ZKP BiH, čl. 33. ZID ZKP BiH

radnji.¹⁹

4. Uvjeti za primjenu posebnih istražnih radnji

Osnovna osobina rješenja koja se odnosi na mogućnost preduzimanja posebnih istražnih radnji, je njegov sintetički karakter, jer se niz specifičnih krivičnoprocesnih radnji, koje se odlikuju posebnostima u odnosu na uobičajene dokazne mehanizme, propisuje zajedno, te uz iste materijalne i formalne uvjete. Specifičnost i opasnost ovih metoda sastoji se u tome što mogu da budu zloupotrebene i da dođu u oštar sukob sa odredbama o ljudskim pravima garantovanim Ustavom BiH i EKLJP. Upravo zbog ove specifičnosti i opasnosti koje predstavljaju ove metoda odnosno zbog činjenice da se posebnim istražnim radnjama po pravilu duboko zadire u neka od osnovnih prava građana, zakon o krivičnom postupku ne dopušta niti jedan izuzetak od pravila da se iste mogu primjeniti samo i isključivo po naredbi suda. Materijalni uvjet za primjenu posebnih istražnih radnji predstavlja kombinaciju dva elementa koja moraju postojati kumulativno: (Halilagić, N., 2013)

- određena zakonom stepenovana sumnja (osnovana sumnja) da je izvršeno neko od taksativno označenih krivičnih djela iz člana 117. ZKP BiH i člana 34. ZID ZKP BiH. Stepenovana sumnja odnosi se na postojanje osnova sumnje da je određeno lice samo ili zajedno s drugim licima učestvovalo ili učestvuje u krivičnim djelima iz člana 117. ZKP BiH i člana 34. ZID ZKP BiH. Osnovana sumnja potrebna za određivanje posebnih istražnih radnji nalazi se negdje između osnova sumnje potrebnih za otvaranje istrage i osnovane sumnje potrebne za podizanje optužnice, odnosno kvalitet te osnovane sumnje potrebne za određivanje posebne istražne radnje je po pravilu manji od kvaliteta osnovane sumnje potrebne za podizanje optužnice²⁰. Potrebno je naglasiti da se ovaj standard osnovane sumnje potrebne za određivanje ovih mjera, ni u kom slučaju, ne smije izjednačavati sa standardom osnovane sumnje neophodnom za podizanje optužnice, jer je posebna istražna radnja po svojoj prirodi usmjerena na prikupljanje potrebnih dokaza za podizanje optužnice.
- postojanje određenih dokaznih teškoća u odnosu na ta krivična djela. Te teškoće odnose se na to, da se na drugi način ne mogu pribaviti

¹⁹ Pored posebnih istražnih radnji i mjera savremeni zakonodavac za uspješno sprečavanje savremenih oblika kriminaliteta primjenjuje i druge aktivnosti kao što su, npr.: - «prebacivanje» tereta dokazivanja na osumnjičenog odnosno okrivljenog u postupku oduzimanja imovinske koristi stečene krivičnim djelom, svjedočenje zaštićenih svjedoka, davanje potpunog ili djelimičnog krivičnoprocesnog imuniteta tzv. svjedocima pokajnicima ili otkrivanje bankarske tajne; prema Sijerčić-Čolić, H., et. al.; op. cit., Komentari..., str. 349.

²⁰ Modul 1, op. cit., str. 148 - 149.

dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano s nesrazmjernim teškoćama (čl. 116. st. 1. ZKP BiH). Ovdje treba reći da je drugi uvjet određen alternativno pri čemu je druga alternativa ustvari proširenje prve alternative na sve slučajeve kada je pribavljanje dokaza povezano sa nesrazmjernim teškoćama. Iz navedenog proizilazi da su posebne istražne radnje dozvoljene i u slučaju kada dokaze nije nemoguće pribaviti na drugi način, ali kada to pribavljanje uzrokuje takve teškoće koji nisu srazmjerni dokazima koji se pribavljaju.

U pogledu prve alternative situacija je potpuno jasna, i tužilac u svakom prijedlogu mora istaći razloge zbog kojih smatra da je dokaze nemoguće pribaviti na drugi način. U pogledu druge alternative, radi se u stvari o proširenju prve alternative na sve slučajeve kada je pribavljanje dokaza povezano sa nesrazmjernim teškoćama. To znači da zakonodavac dopušta posebne istražne radnje i kada dokaze nije nemoguće pribaviti na drugi način, ali kada to pribavljanje uzrokuje takve teškoće koji nisu srazmjerni dokazima koji se pribavljaju. Nesrazmjerne teškoće je termin koji je postavljen generalno, te stoga predstavlja faktičko pitanje koje sud treba rješavati od slučaja do slučaja, zavisno od konkretnih okolnosti, no u svakom slučaju tužilac u svom prijedlogu treba navesti razloge zbog kojih smatra da je pribavljanje dokaza na drugi način uvjetovano nesrazmjernim teškoćama. (Halilagić, N., 2019)

Formalni uvjet za preduzimanje posebnih istražnih radnji se sastoji u potrebi postojanja odgovarajuće odluke suda, kojoj predhodi potrebna procesna inicijativa nadležnog organa. Posebne istražne radnje određuje naredbom sudija za prethodni postupak (poseban oblik funkcionalne nadležnosti suda) na obrazloženi prijedlog tužioca. (Halilagić, N., 2019)

Može se reći da je u zakonodavstvu BiH, pri definisanju posebnih istražnih radnji, ispoštovani standardi i načela koja se zahtjevaju u većini zemalja koje koriste posebne istražne radnje.

5. Trajanje, produženje i prestanak primjene posebnih istražnih radnji

Vrijeme trajanja posebnih istražnih radnji predstavlja jedno od ključnih pitanja jer se njima zadire u pravo na privatnost lica. Iz tog razloga maksimalno vremensko trajanje posebnih istražnih radnji mora biti zakonom definisano te je trajanje posebnih istražnih radnji jasno i nedvosmisleno propisano krivičnim procesnim zakonodavstvima u BiH. Dužina trajanje posebnih istražnih radnji zavisi od toga o kojoj se radnji radi²¹, te je prema zakonodavstvu BiH maksimalno trajanje posebnih istražnih radnji u inicijalnom

²¹ Vremensko trajanje mjere posebnih istražnih radnji je različito i varira od jedne do druge zemlje, pa je tako vremensko trajanje mjere do 30 dana, uz mogućnost produženja u

stadijumu mjesec dana. Primjenu posebnih istražnih radnji moguće je produžavati za dalje intervale od po maksimalno mjesec dana, a dužina njihovog ukupnog trajanja ovisi o vrsti svake pojedine radnje, kao i o krivičnom djelu za koje se lice tereti, kako je to propisano odredbama zakona o krivičnom postupku. (Halilagić, N., 2019)

Na osnovu odluke Ustavnog suda u predmetu broj U-5/16 zakonodavac je unio i izmjenu koja se odnosi na „nadležnost za određivanje i trajanje istražnih radnji. Amandmani na procesne zakone koji su usvojeni nakon spomenute odluke Ustavnog suda donijeli su, s jedne strane, međusobno neharmonizirane liste krivičnih djela za koja se mogu odrediti posebne istražne radnje i, s druge strane, drugačija zakonska rješenja u odnosu na ranije važeće. Izmjenama i dopunama ZKP BiH vrijeme trajanja posebnih istražnih radnji propisano je u članu 118. stav (3) i on glasi: „(3) Istražne radnje iz člana 116. stav (2) tač. od a) do d) i tačka g) ovog zakona mogu trajati najduže do mjesec dana, a ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi s njihovim provođenjem radi prikupljanja dokaza, mogu se na obrazložen prijedlog tužioca produžiti za još mjesec dana, s tim da mjere iz tač. od a) do c) mogu trajati ukupno najduže šest mjeseci za krivična djela za koja se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, a za ostala krivična djela najduže četiri mjeseca. Mjere iz tač. d) i g) mogu trajati ukupno najduže tri mjeseca za krivična djela za koja se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, a za ostala krivična djela najduže dva mjeseca. Izuzetno u odnosu na krivično djelo organizovanog kriminala i krivična djela terorizma istražne radnje iz člana 116. stav (2) tač. od a) do d) i tačka g) ovog zakona, ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi s njihovim provođenjem radi prikupljanja dokaza, mogu se na obrazložen prijedlog tužioca produžiti još do tri mjeseca. Prijedlog za radnju iz člana 116. stav (2) tačka f) ovog zakona može se odnositi samo na jednokratni akt, a zahtjev za svaku narednu radnju protiv istog lica mora sadržavati razloge koji opravdavaju njenu upotrebu.”²²

Produženje posebne istražne radnje ne bi smjelo da bude rutinskog karaktera. Prema prijašnjoj zakonskoj SAD-u; do 2 mjeseca uz mogućnost produženja, ali najviše do 6 mjeseci u Engleskoj; do 15 dana (prema odredbama italijanskog ZKP-a), odnosno do 40 dana uz mogućnost produženja mjere (na osnovu Antimafijaškog zakona br. 203), odnosno do 20 dana uz mogućnost produženja mjere (administrativno prisluškivanje) u Italiji; do 3 mjeseca uz mogućnost produženja za još 3 u represivne svrhe u Njemačkoj; do 4 mjeseca (administrativno prisluškivanje) odnosno do 4 mjeseca uz izuzetnu mogućnost produženja njene primjene za još 3 mjeseca (za potrebe vođenja krivičnog postupka) u Hrvatskoj; do 3 mjeseca, a izuzetno 6 mjeseci (u preventivne svrhe) odnosno do mjesec dana uz mogućnost produženja primjene, ali ne duže od 6 mjeseci (za potrebe vođenja krivičnog postupka) u Sloveniji.

²² Službeni list BiH, broj 65/18 od 21.09.2018. godine

odredbi za svako produženje prethodno odobrene posebne istražne radnje morali su postojati «posebno važni razlozi», kao i obrazloženi prijedlog tužioca. Obzirom na specifičnost posebnih istražnih radnji formulacija «posebno važni razlozi» značila je da to nije svaki važan razlog, već posebno važan razlog. Zakon nije određivao koji su to razlozi, ali imajući u vidu specifičnost posebnih istražnih radnji kao i njihov uticaj na osnovna prava i slobode čovjeka, opravdano je bilo zaključiti da razlozi moraju biti po svom značenju izuzetni i odnositi se na cilj koji se želi postići njihovom primjenom, te oduzimanjem ili ograničavanjem zajamčenih prava i sloboda čovjeka.. Međutim, obzirom da odredba «posebno važni razlozi» nije bila jasna i transparentna, tako da je ostavljala mogućnost da navedena formulacija zavisi isključivo od diskrecione ocjene sudije te je zahtjevala preciznije određenje iste. Drugom izmjenom, zakonodavac je u dijelu koji se tiče nadležnosti za određivanje i trajanje posebnih istražnih radnji u članu 118. stav. 3 izmijenio dio „iz posebno važnih razloga“ te on sada glasi: „a ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi s njihovim provođenjem radi prikupljanja dokaza“. Dijelom zakonske odredbe „iz posebno važnih razloga“ prema mišljenju Ustavnog suda BiH povrijeđeno je načelo vladavine prava i pravo na pravično suđenje zato što nije jasan i transparentan i ostavlja mogućnost arbitrarnog tumačenja i postupanja tijela pred kojim se vodi postupak²³.

Posebna istražna radnja, odnosno naređena mjera može se primjenjivati u okviru zakonom propisanog maksimalnog trajanja sve dok se redovni načini prikupljanja dokaza pokazuju neefikasnim zbog prirode izvršenog krivičnog djela. Za produženje posebnih istražnih radnji neophodan je obrazložen prijedlog tužioca, pa analogno tome i naredba suda za produženje posebnih istražnih radnji da bi zadovoljila standard „u skladu sa zakonom“ mora da sadržava najmanje isto što i prijedlog tužioca. Tužilac, kao i sud odnosno sudija za prethodni postupak uz propisani sadržaj moraju naročito obrazložiti razloge za produženje trajanja posebne istražne radnje. U tom smislu, svaki novi prijedlog za produženje posebnih istražnih radnji zasniva se na dokazima prikupljenim sprovođenjem ovih mjera određenih prethodnom naredbom, a sud kod svakog novog prijedloga za njihovo produženje, vrši uvid u rezultate prethodno sprovedenih radnji. U primjeru svakog sljedećeg produženja vremenskog roka trajanja mjere, početak novog jednomjesečnog roka počinje teći početkom sljedećeg dana od dana koji po svom broju odgovara danu kad je rok počeo teći. U slučaju da nema tog dana u mjesecu (u kojem se mjera primjenjuje), onda se rok završava posljednjeg dana tok mjeseca. (V. čl. 159. st. 3. ZKP BiH). U slučaju da sud, uvidom u izvještaj ili na drugi način ustanovi kako su razlozi za sprovođenje posebnih istražnih radnji prestali, u obavezi je da odmah, pismen-

²³ Odluka Ustavnog suda BiH broj U-5/16, Službeni list BiH, broj 49/17.

om naredbom, obustavi njihovo dalje sprovođenje, kako je to propisano čl. 118. st. 5. ZKP BiH.

Mnoge sudske presude su osporavane jer u velikom broju slučajeva najčešća praksa sudova je bila da prilikom donošenja naredbe kojom se određuje primjena posebnih istražnih radnji, bila da se prepíše zakonski osnov za primjenu posebnih istražnih radnji, pritom ne obrazlažući posebno niti osnove sumnje u pogledu izvršenog krivičnog djela, niti razloge zbog čega se dokazi ne mogu pribaviti na drugi načini, niti obrazlaže nesrazmjerne poteškoće u pogledu pribavljanja dokaza redovnim radnjama dokazivanja. Identična situacija je bila i prilikom dostavljanja prijedloga za produženje primjene posebnih istražnih radnji. Također, navedene izmjene zakona o krivičnom postupku su bitne zbog toga što su mnoge presude osporavane upravo u pogledu produžavanja trajanja posebnih istražnih radnji, zbog toga, što ne samo da „obrazloženi prijedlog tužioca“ nije bio obrazložen, već je sadržao sintagmu „iz posebno važnih razloga“.

Zaključak

Suočeni prvenstveno sa izazovima organizovanog kriminala kao dinamične i složene društvene pojave koja iz dana u dan postaje sve opasnija po pravni poredak i demokratske institucije svake pojedine države, javila se neophodnost formiranja posebnih istražnih radnji ili specijalnih istražnih tehnika jer bez njih nije bilo moguće uspješno odgovoriti na opasnost organizovanog kriminala. Klasične metode otkrivanja i dokazivanja općeg krivičnog postupka pokazale su se nedovoljne kada su u pitanju najteži oblici kriminala (u prvom redu organizovanog kriminala, terorizma, korupcije). Organizovani kriminal ili kako se danas u kriminološkoj literaturi još naziva savremeni kriminal na osnovu svojih karakteristika, a prije svega njegove strukture, ekonomske moći, prilagodljivosti i mobilnosti iziskuje adekvatnu društvenu reakciju. Naime, organizovani kriminal je posljednjih godina porastao do neslučenih razmjera. Uočavajući opasnost od organizovanog kriminala mnoge države su uložile značajne napore u njegovo suzbijanje. U duhu te borbe klasične sisteme otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela bilo je nužno unaprijediti primjenom savremenih tehničkih metoda i sredstava da bi se efikasno suprotstavilo najtežim oblicima kriminala. Drugačije rečeno, javila se neophodnost upotrebe metoda koje, pored ostalog, omogućavaju tajnost djelovanja i nadziranja organizovanog kriminala. U skladu sa predhodno iznijetim, mišljenja smo da je danas više nego očito da u cilju postizanja efikasnosti i djelotvornosti na polju borbe protiv prvenstveno organizovanog kriminala, a potom i svih drugih vidova kriminala neophodno državnim organima za provedbu zakona dati metode i sredstva koja su specifična i šira od uobičajenih metoda.

Posebne istražne radnje prema službenim navodima sve više se upotrebljavaju od strane državnih organa u

BiH u otkrivanju i procesuiranju najsloženijih oblika kriminaliteta, uključujući i terorizam, tako da danas predstavljaju nezamjenjivo sredstvo u toj borbi.

LITERATURA

1. Bačić, F.; Neki kaznenopravni aspekti problematike organiziranog kriminaliteta, HLJKPP, 1/1999.
2. Bošković, M.; Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banjaluka, 2004.
3. Bošković, M.; Kriminalistički aspekti primjene novih metoda u suprostavljanju kriminalitetu, „Reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj“, Zbornik radova Visoke škole unutrašnjih poslova, Banjaluka
4. Bošković, M., Matijević, M.; Kriminalistika operativa, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2007,
5. Lukić, T.; Otkrivanje i dokazivanja krivičnih dela organizovanog kriminala u Srbiji, Zbornik radova XXXIX 3/2005, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2006.
6. Fromm, H.; Finanzermittlungen Ein Herzstück der Ok-Bekämpfung, Kriminalistik, 7/98.,
7. Halilović, H.; Prikriveni istražitelj: pravno-kriminalistički pristup, Sarajevo, 2005.
8. Halilagić, N.; Posebne istražne radnje kao odgovor na organizovani kriminalitet, Službeni list BiH, Sarajevo, 2013.
9. Halilagić, N.; Posebne istražne radnje kao odgovor na organizovani kriminalitet, Službeni list BiH, Sarajevo, 2019.
10. Hasanspahić, S.; Posebne istražne radnje i uslovi za njihovu primjenu prema zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova Fakulteta pravnih nauka, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, broj 2.,
11. Kajmaković, D.; Iskustva i problemi u primjeni posebnih istražnih radnji, Pravo i Pravda Udruženje sudija/sudaca u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo, godina IX., broj 1., 2010.
12. Krivikapić, V., Bejatović, S., Banović, B.; Zbornik, Organizovani kriminalitet stanje i mjere zaštite, Policijska akademija, Beograd, 2005.
13. Marinković, D.; Suzbijanje organizovanog kriminala – specijalne istražne metode, Prometej, Novi Sad, 2010.
14. Milošević, M., Matić, G., D.; Normirane specijalne istražne metode u demokratskom društvu – efekti i posljedice, Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta – II, Zbornik radova, Kriminalističko – policijska akademija, Beograd, 2007.,
15. Modly, D.; Informatori, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1993.
16. Petrović, B., Dobovšek, B.; Mreže organiziranog kriminaliteta, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
17. Simović, N., M., Simović, M., V., Todorović, L.J.; Krivični postupak, Biblioteka mostovi, Sarajevo, 2009.
18. Sijerčić-Čolić, H., et. al.; Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005.
19. Sijerčić-Čolić, H.; Prikrivene istražne mjere u svjetlu efikasnosti krivičnog postupka i zaštite osnovnih prava i slobode čovjeka. Pravo i pravda, br.1, 2002., str. 27-47.
20. Sijerčić-Čolić, H.; Krivično procesno pravo, Knjiga prva, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje, Sarajevo, 2008.
21. Šikman, M.; Kriminalistički aspekti primjene specijalnih istražnih tehnika, Zbornik radova, IAK, 2011.
22. Šikman, M.; Suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu, sa osvrtom na specijalne istražne tehnike, Defendologija, br. 19-20, Banja Luka, 2007.
23. Škulić, M.; Organizovani kriminalitet-pojam i krivičnoprocesni aspekti, Dosije, Beograd, 2003.
24. Škulić, M.; Komentar zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

Eutanazija sa sociološkog i pravnog aspekta

Euthanasia from the sociological and legal aspect

Sažetak:

Cilj ovog rada bio je doznati nešto više o pojmu i povijesti eutanazije, kroz argumentaciju za i protiv, sa sociološkog i pravnog aspekta, odnosno zašto ima pristalice i protivnike. Jer bez obzira na jedinstveno državno uređenje, nemoguće je ujediniti mišljenja svih individua na jednakoj razini. Da li bi bila pravno sigurnija njena nelegalizacija zbog mogućnosti zlouporabe i radi zaštite povjerenja u medicinske ustanove i u medicinsko osoblje čija je svrha pružati pomoć ljudima i boriti se za opstanak njihovih života, a koje bi moglo biti narušeno njenom legalizacijom, dok sa druge strane imamo pravo na poštivanje temelja dostojanstva svakog čovjeka u bilo kojem stadijumu njegova života, bilo da je u pitanju teška bolest ili umiranje.

Ključne riječi:

eutanazija, sociološki, pravni, aspekt.

Abstract:

The aim of this paper was to learn more about the concept and history of euthanasia, through arguments for and against, from a sociological and legal point of view, that is, why there are supporters and opponents. Because regardless of a single state system, it is impossible to unite the opinions of all individuals on an equal footing. Would it be legally safer to legalize it because of the possibility of abuse and to protect trust in medical institutions and medical staff whose purpose is to help people and fight for the survival of their lives, which could be undermined by its legalization, while on the other hand we have the right to respect the foundations of the dignity of every man at any stage of his life, whether it be a serious illness or dying.

Key words:

euthanasia, sociological, legal, aspect.

---

1 Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerzitet u Sarajevu, E-mail: ataljanovic@fkn.unsa.ba

2 Visoka škola „Logos centar“ Mostar, E-mail: tarikhumackic@logos-centar.com

---

1. Uvod

U savremenim društvima kako kod nas tako i u većini zemalja u okruženju u pogledu ekonomske strukture zahvaljujući kapitalizmu veliki slojevi stanovnika nalaze se na rubu siromaštva. Uzimajući u obzir historijske periode, zdravstveno stanje širokih slojeva društva naglo se pogoršava, usljed čega dolazi do teških i neizlječivih bolesti, što se reflektuje ekonomskim krizama i socijalnom patnjom. Ovu tvrdnju potkrepljujemo činjenicom da se broj ubistava i samoubistava svake godine konstantno povećava. Neizlječivi bolesnik predstavlja mučenika i poslije dužeg vremena pomiri se sa smrću i jedino o njoj razmišlja. On je traži, doziva i potpuno je pripremljen za taj ishod, samo da bi umanjio svoje muke u toku bolesti. Bliži članovi porodice, roditelji, djeca ispočetka su osjetljivi i tužni do očajanja zbog bolesti i u stalnoj su donekle opravdanoj nadi da će se bolesnik ipak spasiti, a nešto kasnije lagano se smiruju i dolaze do zaključka da je što skorija smrt jedini ishod. Dešava se i to da im bolesnik ne izaziva više ni sažaljenje. On počinje da ih muči i postaje teret nakon čega članovi porodica otvoreno zahtjevaju od doktora da ih spase bijede i muka koje im zadaje bolesnik svojom bolešću. Prirodno i razumljivo je da će bolesnik u siromašnoj porodici i sredini predstavljati ekonomsku i moralnu katastrofu, dok u bogatoj i imućnoj porodici on se može izolovati i imati specijalnu stručnu njegu. U slučajevima kada je nemoguće izolovati bolesnika od ostalih članova porodice, kada je socijalno staranje za neizlječive bolesnike u potpunom defektu, kada su oni slojevi društva sa lošim ekonomskim statusom pogođeni, jer oni i najčešće oboljevaju, kada takvi bolesnici predstavljaju jednu trajnu i beznadežnu socijalnu opasnost za porodicu i društvo, kada to društvo nije sposobno da ih izoluje i liječi do smrti, onda se nameće samo jedno rješenje i to, kako zakonskim putem omogućiti takvom bolesniku i porodici spas.

2. Pojmovno određenje eutanazije

Pojam eutanazija potiče iz grčkog jezika i riječi eu (dobro) i thánatos (smrt), što doslovno znači dobra, odnosno mirna i laka smrt. U tom smislu, ona je suprotna kakotanaziji (kakós, grč. loš, nepravilan, pogrešan), odnosno lošoj smrti. Sam način smrti nije ono što određuje definiciju eutanazije. Koji su onda to uslovi koje jedan postupak treba da zadovolji da bismo ga mogli nazvati eutanazijom? Kao prvo, ovdje se nameće pitanje namjere i želje onoga nad kim se vrši eutanazija. Sa druge strane se postavlja pitanje motivacije. Iz kojih razloga onaj ko vrši eutanaziju to čini? Da li se motivi ubistva razlikuju od motiva eutanazije? To bi bio razlog da eutanaziju poistovjetimo sa samoubicom, jer u oba slučaja se javlja želja da se umre, ali

je porjeklo te želje sasvim različito. Samoubistvo je čin za koji uglavnom ne možemo reći da je „medicinski“. Samoubica želi da postigne sopstvenu smrt iz najrazličitijih razloga, socio-ekonomskih, psihičkih, političkih i mnogih drugih. Međutim, osoba nad kojom se vrši eutanazija trpi bol i patnju koja se više nikakvim ljekovima ne može redukovati. Takva osoba se nalazi u završnom stadijumu bolesti i za nju nema više nikakve nade za oporavak, što jesu razlozi za njenom željom da umre. Dakle, motivacija za eutanaziju leži u sažaljenju, odnosno empatiji onoga ko je vrši. Eutanaziju možemo definisati kao čin ili propust koji po svojoj naravi ili nakanom uzrokuje smrt kako bi se na taj način uklonila svaka bol i patnja. Sastoji se iz nakane volje uz primjeljene postupke, odnosno sredstva. Postoji više kriterijuma za podjelu eutanazije, zavisno od načina izvršenja mogu biti aktivne, pasivne, dobrovoljne, nedobrovoljne, oporučene, zakonske i nezakonske i drugo. Osnovna klasifikacija eutanazije jeste na dobrovoljnu i nedobrovoljnu. Dobrovoljna eutanazija - provodi se uz izričit zahtjev osobe koja želi biti eutanizirana, osoba je sposobna donijeti kompletnu odluku.

Nedobrovoljna eutanazija - provodi se bez saglasnosti eutanizirane osobe zbog njenog psihofizičkog stanja, odnosno, nemogućnosti izjašnjavanja o tome da li žele biti eutanizirane, umjesto njih to učini neka druga osoba (roditelj, supružnik, skrbnik).

Pasivna eutanazija - svodi se na nepružanje oblika medicinske pomoći koja bi pacijentu produžila život; (tj. neliječenjem, isključivanjem aparata, prestankom terapije) pa se pacijent pusti umrijeti.

Aktivna eutanazija - nad eutaniziranom osobom primjenjuje se postupak kojim se osoba izravno usmrćuje (smrtonosna injekcija).

Oporučena eutanazija - svojom izjavom bolesnik se unaprijed odriče primjene posebne njege i zahvata ako dospije u situaciju koja je puna patnje i bez izgleda za ozdravljenje. Pacijent unaprijed bira smrt.

Teratonazija - uništenje ploda, fetusa, medicinskom indikacijom, odnosno, abortusom.

Eutanazija de facto i de iure - de facto je vrsta eutanazije de iure, a razlika je u tenhici propisivanja. Tamo gdje se mimo zakona sprovodila i bila de facto postojala je tolerancija države koja bi intervenisala samo u slučaju kada bi poprimile dimenzije koje iz bilo kojih razloga ne bi mogla dozvoliti. (Na primjer: kratkotrajni eksperiment SSSR-a de facto eutanazije postaje de iure 1939. godine).

Mnogi autori koji se zalažu za pasivnu obično su protiv legalizacije aktivne, dobrovoljne eutanazije. Razlog pronalaze u ključnoj razlici kod pasivne eutanazije, jer ona podrazumjeva kontrolu u rukama pacijenta koji želi da umre. Njihov argument je da će postupak okončanja sopstvenog života kada ga kontrolišu sami pacijenti, verovatnije biti autonoman i pod manjim

uticajem spoljnih pritisaka (socijalnog i ekonomskog pritiska i neautentične želje da se umre). Međutim, zabrana aktivne eutanazije po ovom osnovu bi nepravredno isključila one koji su donijeli promišljen zahtjev da umru, ali fizički nisu u stanju da samostalno počine isti.

Razlika između aktivne i pasivne eutanazije najčešće se uspostavlja na kontrastu između ubijanja i puštanja da se umre i postavljanju moralne težine na razliku između činjenja i nečinjenja, odnosno postupaka (acts) i propusta (omissions). Naravno, u medicinskoj praksi je teško zamisliti da se ne pita i ne traži pristanak osobe koja je sposobna i voljna da pristanak da. Pa ipak, na ovu distinkciju je važno ukazati jer, kao na argument protiv eutanazije, u literaturi se često može naići na primer nacističkih doktora koji su učestvovali u „Programu eutanazije“ koji je sledio Hitlerovu politiku „istrebljenja beskorisnog života“, kao primjer progresije dobrovoljne u nedobrovoljnu eutanaziju. Kao što smo pokazali, eutanazija je kontroverzna tema, ne samo iz opšteprihvaćenog shvatanja da postoji mnogo različitih moralnih dilema u vezi sa njom, već i zbog sadržaja koji čini njenu definiciju. Njen značaj se stoga ogleda u činjenici da ona ne ostavlja prostora za razna tumačenja te tako ne dozvoljava da se različiti postupci mogu podvesti pod pojam eutanazije

3. Sociološki aspekt eutanazije

Rasprave o fenomenu eutanazije i pravu na život su gledano historijski novijeg datuma. Ni sada u drugoj deceniji XXI vijeka nije sve jasno. Ne postoje ni pouzdani statistički podaci o tome kojoj statističkoj grupi pripada ova vrsta smrti. Dobrovoljna smrt kao način izbjavljanja od neizlječive i teške bolesti, imala je pristalice u svim prošlim vremenima, u antici (Sokrat, Platon), pa i u surovom srednjem vijeku (Tomas Mor, Frensis Bekon). Tako je Sokrat eutanaziju tumačio kao posljedicu prava na smrt, a Platon uvjeravao kako bolesne treba prepustiti smrti. S druge strane, liječnici su se vodili Hipokratovom zakletvom: „Nikome neću, makar me za to i molio, dati smrtonosni otrov, niti ću za nj dati savjet.“ (Grof, 1994). Stari Grci izlagali su svoju malformiranu ili slabo razvijenu djecu smrti, pa su često i sami pomagali pri samoubojstvu. (Duraković, 2012).

Bekon je prvi uveo ovaj termin, jer je smatrao da dug medicinaru nije samo da ljudima vraća zdravlje, već i da ublaži patnje izazvane bolešću; pa se otuda dužnost ljekara ne sastoji samo u tome da se smanji bol (ako se bolest smatra neizlječivom), nego i da je ljekar dužan da obezbjedi pacijentu lak i miran kraj (jer nema na svijetu većeg dobra nego što je takva eutanazija). Ideja „lake smrti“ uvek je bila prisutna u ljudskom rodu, ali, je tek 1935. u Engleskoj organizovan društveni pokret

za legalizaciju eutanazije. Protiv pasivne eutanazije (prestanka vještačkog održavanja života bolesnika), kad više nema nikakve nade u poboljšanje, zapravo se niko više ne buni. Vodi se bitka za pravo bolesnika na aktivnu eutanaziju, to jest, na samoubistvo uz korištenje profesionalne medicinske pomoći. U praksi, to se kako u prošlosti dešavalo, tako se dešava i sada, događalo i događa se. Bolesnik, na primjer, ako se nalazi u besvjesnom stanju, onda to čini njegova rodbina ili moli ljekara, a neki iz samilosti ili iz koristoljublja pristaju, potpisuje se potvrda o prirodnoj smrti i nikakvih problema nema.

Jedno od važnih lica dvadesetog stoljeća kad se spominje eutanazija jest takozvani „doktor Smrt“ Jack Kevorkian. On je nezakonito provodio eutanaziju i smatra se da je u državi Michigan, u razdoblju od 1990.-1996.godine, usmrtio dvadeset i šest pacijenata, odnosno pomagao im umrijeti samootrovanjem ugljičnim monoksidom za što je imao posebno uređen VW-kombi, u tisku nazivanom "mašinom za samoubojstva" (suicide machine). (Devetak, 1977). Glavno u argumentima protivnika eutanazije svakako su moralni i etički te religiozni nazori. Pristalice eutanazije, ukazuju na argument dostojanstvene smrti kao slobode izbora. Moral je kod ove problematike uvijek diskutabilan. Do devetnaestog stoljeća čin umiranja odvijao se u kući uz prisustvo porodice, a umiranje je predstavljalo čin posljednjeg pozdravljanja sa najbližima i put u vječnost. Sa industrijskom revolucijom umiranje je odbačeno iz konteksta kulture i sistemski potiskivano iz života. Umiranje je prebačeno u bolnice, a pacijent okružen tehnikom, nepoznatim ljudima, bez obitelji, priželjkuje „dostojanstveno umiranje“, bez jakih bolova, u ljudskom prisustvu, uz samopoštovanje, poštovanje okoline i bez straha, uz poštivanje sitnih želja umirućeg, uz dojam umirućeg da je shvaćen u svom bolu, da mu nije oduzeta nada u ozdravljenje i život, da mu se ulijeva pouzdanje da će dobro podnijeti ono što ga čeka, kad ima dojam da mu je okolina sve oprostila, kad umire bez stida i osjećaja krivice, kad prihvaća smrt i kad se mirimo sa smrću. (Novaković, 1990).

Međutim, mnogi ljudi (u naše vrijeme većina) smatraju da postoje sfere života u koje čovjek ne treba da zalazi, zato što to nije njegova stvar. Kloniranje, eugenika, eutanazija - predstavljaju mješanje u prerogativne prirode i Boga. Ne rješavamo mi, već Gospod, koliko će čovjek da živi, kad će da umre i da li će mnogo da se muči pred smrt. Uzgred budi rečeno s religioznog stanovišta taj argument nije baš mnogo održiv. Potpuno je razumljiv i opravdan strah, onih koji s religijskih stajališta pristupaju rješavanju problema eutanazije, da bi njena legalizacija ujedno dovela do dekriminalizacije jedne nove kategorije ubojstva. (Trajković, 2011).

Stav islama prema eutanaziji je negativan iako mnogi islamski učenjaci koji se bave ovom problematikom uglavnom dolaze do približno sličnog stava neodobranja aktivne eutanazije, dok pasivnu odobravaju. U Kur'anu nalazimo preciznu definiciju smrti gdje se ona definira kao nepovratni trenutak: Kada nekom od njih smrt dođe, on uzvikne: "Gospodaru moj, povрати me da da uradim kakvo dobro u onome što sam ostavio. (Ez-Zumer, 42). Dakle, smrt i uništenje mozga je istinska smrt, jer nakon toga nema povratka u život. Kada mozak umre, prestaju raditi i srce i pluća, jer su im centri u mozgu. U tom slučaju aparati za reamenciju koriste samo za produžavanje života koji se, nakon što je mozak prestao sa radom, više ne može povratiti. Dakle, postavlja se logično pitanje: Koji je to organ čije otkazivanje vodi u nepovratnu fazu? Da li je to srce, pluća, bubrezi ili mozak?

Crkva ne osuđuje korištenje sredstava protiv bolova u medicini. Nije zabranjena ni aktivna medicinska pomoć prilikom teškog porođaja. A ako ljekar može da asistira u velikoj tajni rađanja, zašto bi olakšavanje patnji u momentu druge velike tajne predstavljalo tabu? U tome su bili svesrdno saglasni fašistički režimi; ako se ima u vidu da je Hitler (oktobru 1939) propisao tajni ukaz prema kom su pod eutanaziju potpadali svi lebensunwertige Leben („oblici života koji su nedostojni života“): deformisana novorođenčad, ludaci, senilni starci, neizlječivi siflističari, encefaltičari, i tako dalje, sve do oboljelih od nekakve Hutingtonove horeje. U tu svrhu, fašistička država je stvorila šest eutanazijskih centara, u kojima su korištene smrtonosne injekcije, uz uskraćivanje hrane, kao i upotreba novog „obećavajućeg pronalaka“- tuševa iz kojih je umesto vode izlazio otrovni gas. Rođacima umrlih govorilo se da je smrt nastupila iz prirodnih razloga. Taj gnusan postupak se proćuo u javnosti, jer su krenule glasine, pa je (3. avgusta 1941) Episkop Klemens fon Galen (Clemens von Galen 1878-1946) održao propovijed u Munsteru u kojoj je nacistički program eutanazije nazvao „čistim ubistvom“ i pozvao katolike da se „oslobode nacističkog uticaja, kako se ne bi uprljali njihovim načinom mišljenja i bezbožnim ponašanjem“. Hitler ipak nije dirao (hrabroga) episkopa, ali je taj program prekinuo, jer je u to vrijeme već postojao (masovniji i pogubniji) projekat logorske smrti; što je potrebu za eutanazijskim centrima i činilo izlišnom. Referendumom, koji je sproveden novembra 1997. u američkoj državi Oregon, prihvaćen je zakon o dobrovoljnom prekidanju života neizlječivih bolesnika uz primjenu profesionalne medicinske pomoći. „Za“ se izjasnilo 60% od onih koji su glasali. Parlament Holandije je 1993. oslobodio sudskog gonjenja ljekare koji su izvršili eutanaziju uz poštovanje do najmanje pojedinosti zvanično uputstvo. U suštini, time je ozakonjen medicid i u Holandiji, pa je ta zemlja postala prva u kojoj se eutanazija primjenjuje naširoko

i nekonspirativno.

4. Pravni aspekt eutanazije

Eutanazija sa pravnog aspekta kvalificira se kao namjerno lišavanje života, a svako je namjerno lišavanje života u načelu krivično djelo. Krivično djelo obično se dešava iz neke zle namjere, mržnje, osvete, okrutnosti, koristoljublja ili tome slično. Kod eutanazije toga nema. Zato se u pravnoj nauci i krivičnom zakonodavstvu javlja problem, da li eutanaziju treba prosuđivati i kažnjavati kao svako drugo namjerno lišavanje života, kao obično ubistvo, uvažavajući pri tome motive izvršenog djela samo kao olakšavajuće okolnosti ili eutanazija se treba kvalificirati kao krivično djelo posebne vrste, zasebno od čina ubistva ili pak je treba izuzeti iz pojma krivičnih djela te smatrati dopuštenim i nekažnjivim djelom.

U prvom slučaju ne bi se moglo govoriti o postojanju krivične odgovornosti ili bi u krajnjem slučaju, eutanazija predstavljala posebno krivično djelo, različito sa lakšom kaznom nego što je ubistvo. Ovako mišljenje opravdava se time što je svaki pojedinac ovlašten da raspolaže svojim životom i što je nekažnjivo lišiti života samog sebe. Ako osoba zahtjeva od drugog da ga liši života, onda taj drugi ne može biti kažnjen za djelo za koje ne bi ni samoubica bio kažnjen. Ovakav stav se obrazlaže smanjenjem stope društvene opasnosti učinjenog djela, jer postoji i interes ubijenog da se ovakvo djelo smatra jednom vrstom privilegovanog ubistva. Eutanazija je tretirana kao privilegovano ubistvo u krivičnim zakonodavstvima: Švicarske (Član 114. Krivični zakon Švicarske predviđa ubistvo na zahtjev), Austrije (Paragraf 139 Krivičnog zakona Austrije predviđa ubistvo na molbu), Njemačke (Paragraf 216 Krivičnog zakona Njemačke predviđa ubistvo na izričit i ozbiljan zahtjev), Italije (Član 579. Krivičnog zakona Italije predviđa ubistvo po pristanku) i Norveške (Član 235. st 2. Krivičnog zakona Norveške predviđa ubistvo po pristanku). (Bajramović, 2009).

Prema drugoj alternativni o pravnom statusu eutanazije jeste da se ona ne smatra krivičnim djelom ubistva, već da postane sasvim legalna. Početkom dvadesetog stoljeća javljaju se i prvi zahtjevi za legalizacijom „blage smrt“ koje nadležne institucije automatski odbacuju. Stav svjetskog mnijenja u posljednje vrijeme se mjenja na način što sve više ljudi postaju pristalice eutanazije. Interesantno je da ovakav intezivan trend postoji samo u zemljama tkz. zapadne demokratije SAD-a, nekim zemljama Zapadne Evrope i Australije. Navest ćemo neke primjere koji su podstakli zakonodavce nekih zemalja na donošenje odluka u vezi eutanazije.

Godine 1962. bračni par Van de Putt u Belgiji, sredstvom za uspavlivanje usmratio je svoje dijete rođeno bez ruku. To se desilo nekoliko dana nakon rođenja. Sud je roditelje oslobodio odgovornosti. (Bajramović, 2009). Godine 1975. šef jedne klinike u Zurichu, Urs Peter Hammerli, priznao je da je uskratio umjetno hranjenje besvjesnim i neizlječivim bolesnicima. Bio je samo privremeno udaljen s posla. (Bajramović, 2009). Godine 1983. izbila je afera u jednoj milanskoj bolnici zbog učestalih i neobičnih smrti na odjelu staraca. Na odjelu su pronađeni tragovi lijekova koji službeno nisu propisivani, a što je autopsija potvrdila. Oumljčeni su poricali odgovornost. (Bajramović, 2009). Godine 1985. u prometnoj nesreći u Engleskoj teško je stradao 17-godišnji R.A. Haughton, ostao je paraliziran od vrata na niže, ali svjestan svog stanja. Roditelji su mu, na njegove zahtjeve dali tablete za spavanje i stavili mu vrećicu na glavu te se ugušio (imao je 22 godine). Sud je izrekao samo uvjetnu kaznu. (Bajramović, 2009).

Diana Pritty, majka dvoje djece umrla je u 45 godina života. Umrla je onako kako je najmanje željela i na način kojeg se najviše bojala, u užasnim bolovima, potpuno paralizovana od vrata na niže, bez mogućnosti da govori ili kontroliše pokrete glavom. Umrla je u komi, od gušenja iako su joj pluća bila potpuno zdrava. Umrla je samo dvije sedmice nakon što joj je Evropski sud za ljudska prava uništio svaku nadu da će njenom mužu biti dozvoljeno da joj asistira pri samoubistvu, koje je toliko željela, a za koje nije bila sposobna. Na pitanje novinara da li joj je takav život koji živi u invalidskim kolicima, sa bolešću koja uništava nervne stanice, bez istinske mogućnosti komuniciranja sa porodicom, ipak bolji od smrti, na posebnom kompjutru je otkucala: „Ja sam već mrtva“. (Bajramović, 2009). Najveći apsurd je da u Velikoj Britaniji čak 80% ljudi se ne protivi eutanaziji, dok je taj čin u državnom zakonodavstvu kažnjiv sa 14 godina zatvora. Da je kojim slučajem Diana živjela u Holandiji, njenoj bi želji bilo udovoljeno.

5. Primjena eutanazije u svijetu

Kodeks medicinske etike i deontologije jasno govori da je namjerno skraćivanje ljudskog života u suprotnosti s medicinskom etikom. Jasno izraženu želju pacijenta koji je pri punoj svijesti te dovoljno informiran u pogledu umjetnog produžavanja ljudskoga života valja poštivati. Ukoliko se bolesnik nalazi u besvjesnom stanju te ukoliko nije zadovoljen uvjet dovoljne informiranosti tada liječnik mora učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi produžio život bolesnika bez obzira na nisku kvalitetu života ili moguću patnju koju bolesnik osjeća te koja mu se ovim činom produžuje (Kodeks medicinske etike i deontologije

FBiH,2015).

Jedna od zemalja u kojima su se vodile vrlo žustre rasprave o eutanaziji je Rumunjska. Raspravu je potaknulo novinarsko otkriće zakonskog prijedloga o javnome zdravlju. U njemu se aktivna eutanazija prihvaćala bez ikakve zadržke. Javno objavljivanje ovog zakonskog prijedloga izazvalo je žestoke proteste protivnika zakona. Većina javnosti je bila protiv donošenja zakona. Glavni razlog za to bila je visoka religioznost rumunjskog stanovništva te stav Rumunjske Pravoslavne Crkve da je bol božanskoga podrijetla i da se treba podnositi do kraja života. Bioetičko povjerenstvo rumunjske Akademije medicinskih znanosti odbilo je eutanaziju bez zadržke, nalik na Crkvu. Prijedlog zakona nije usvojen, a rasprava se pokazala beskorisnom jer nijedan rumunjski parlamentarac nije iskazao namjeru davanja prijedloga o dekriminalizaciji aktivne eutanazije. Može se zaključiti da u bliskoj budućnosti, aktivna eutanazija neće biti legalizirana u Rumunjskoj (Maximilian, 1996). Prva država u svijetu koja je legalizirala eutanaziju i asistiranje suicidu bila je Nizozemska. Proces legalizacije počeo je 1971. godine, a dovršen je 1. travnja 2002. godine kada je na snagu stupio Zakon o okončanju života na zahtjev i asistiranom suicidu. Kraljevska medicinska udruga u Nizozemskoj uvjetno je prihvatila eutanaziju 1984. godine. Kriteriji koji su se trebali ispuniti bili su: "1. povijest bolesti bolesnika; 2. zahtjev za dovršenje života: jasan, brižno sastavljen zahtjev samoga bolesnika (ako takvog zahtjeva nema, liječnik mora obrazložiti zašto ga nema); 3. konzultacija s drugim neovisnim liječnikom; 4. 14 opis sredstava koja će biti korištena za dovršenje života" (Jušić, 2002). Liječnik koji bi izvršio eutanaziju trebao je lokalnom javnom tužiteljstvu predati izvještaj o provedenom postupku. Tužiteljstvo bi na temelju prikupljene dokumentacije odlučivalo o zakonskoj valjanosti provedene eutanazije. Počinitelj djela bi dakle sam sebe prijavio. Nijedan liječnik koji je izvršio eutanaziju prema ovim nalogima nije suđen (Jušić, 2002). Rezultate analiza rada nizozemskih povjerenstava o eutanaziji u Nizozemskoj 1991. godine pokazali su da je od godišnje brojke umrlih koja je iznosila 130.000 čak 49.000 odnosno 38% usmrćeno različitim oblicima eutanazije.

Nakon Nizozemske eutanaziju je legalizirala Belgija, Zakonom o eutanaziji 2002. godine prema kojem se liječniku omogućuje da bez pravnih posljedica izvrši eutanaziju bolesnika ako su prethodno zadovoljeni sljedeći uvjeti: „pacijent mora biti punoljetan i svjestan, zahtjev treba podnijeti promišljeno, ne postoji medicinsko rješenje za situaciju u kojoj se nalazi, pacijent trpi konstantnu i nepodnošljivu fizičku ili mentalnu bol koja se ne može olakšati, pacijent je obaviješten o svojoj situaciji, liječnik je utvrdio stalnost simptoma i pacijentovu želju, konzultiran

je drugi liječnik, konzultiran je bolnički tim i druge osobe čije mišljenje pacijent traži“ (Turković, 2010). U Nizozemskoj se s vremenom stvorio strah od neželjene eutanazije. Pokazalo se da dio bolesnika nema povjerenja u nizozemske liječnike te da je među njima prisutan stalan osjećaj nesigurnosti da bi liječnik mogao provesti eutanaziju bez njihova znanja i dopuštenja. Zabilježeni su slučajevi odlaska bolesnika na njegu u susjedne zemlje, posebice Njemačku gdje eutanazija nije dopuštena (Duraković, 2014). Zabilježeni su i slučajevi nizozemskih liječnika koji su odbili izvesti eutanaziju pozivajući se na priziv savjesti. Jedan takav slučaj dospio je u javnost koja je odobrila njegovo pravo na izbor. Ovaj slučaj senzibilizirao je javnost te u raspravi o 15 eutanaziji skrenuo pažnju s prava bolesnika na prava liječnika (Duraković, 2014).

U Luksemburgu je legalizirana eutanazija 2009. godine, a prema njemu se od liječnika traži da potvrdi da je zahtjev za eutanazijom predan bez prisile. Liječnik mora nekoliko puta ispitati pacijenta, potvrditi da je patnja nepodnošljiva i da nema izgleda za poboljšanje. Skrbnici ne mogu odlučivati o životu odrasle osobe (Ministere de la Sante, 2009, 25). U periodu od 2009. do kraja 2016. godine eutanazirane su 52 osobe. Većina je bolovala od raka (Luxembourg Times, 2017). Kanadska vlada je 2016. godine donijela zakon C-14 kojim se definiraju zakonski okviri medicinske pomoći pri umiranju. Da bi se provela eutanazija bolesnik mora biti smrtno bolestan bez mogućnosti oporavka i osjećati nepodnošljivu bol. Bolesnik ili osoba koju je on ovlastio mora podnijeti pisani zahtjev u kojem izražava želju za potpomognutim usmrćivanjem. Zakonski je određeno da mora proći period od minimalno deset dana od podnošenja zahtjeva i provođenja eutanazije. U tom periodu bolesnik može povući svoj zahtjev bez ikakvih objašnjenja. Eutanaziju mogu provoditi liječnici i medicinsko osoblje, a pomoći im mogu farmaceuti te članovi 16 obitelji. Ovisno o želji umirućega liječnik može sam dati sredstvo od kojega će pacijent umrijeti ili mu ga propisati te pustiti da se sam usmrti (Government of Canada, 2018). Belgija je prva država svijeta koja je legalizirala eutanaziju djece, čime je ona postala dostupna na teritoriju jedne europske države. Propisan je etički kodeks u postupku traženje eutanazije i njezina odobravanja, uključujući procedure i subjekte djelovanja.

6. Zaključak

Ako postoje slučajevi kojima je lišavanje života zakonski dozvoljeno i pravno regulisano, kao što su smrtna kazna, krajnja nužda i nužna odbrana, te lišavanje života od strane zakonskih policijskih službenika u toku akcija za sprječavanje zločina, pobuna, terorizma i drugog, postavlja se pitanje prava

na dostojanstveno umiranje, prava na blagu i bezbolnu smrt kao neizbježnog dijela ljudskog života. Davanjem prava pacijentu da odluči da li će se prekinuti njegov medicinski tretman, podrazumjeva dužnost medicinskog osoblja da sprovede u djelo pacijentovu neopozivu odluku, uz odsustvo krivičnoprocesnog procesa protiv medicinskog osoblja koje provede eutanaziju. Međutim, legalizacijom aktivne eutanazije nastala bi potencijalna opasnost za umiruće ljude zbog eventualnih slučajeva korištenja njene dozvoljenosti u pogrešne svrhe, konkretno, mogućnosti da se na volju umirućih utječe iz sebičnih razloga i pokušaja izbjegavanja odgovornosti njihovih bližnjih za njih na razne indirektno načine pod utjecajem kojih bi se umirući pacijent mogao osjetiti dužnim opredijeliti za usmrćenje na njegov zahtjev.

Najproblematičnije je rješavanje pitanja eutanazije u situacijama kada pacijenti ne mogu izraziti svoju volju. Da li tada njihova porodica ima pravo odlučiti umjesto njih? Da li bi uvijek odlučili ono što je najbolje u interesu bolesnika, ili bi se opredijelili za vlastite interese i sačuvali sebe od dugog puta uzaludne nade u pobjedu nad smrću? Svakako bi u tim slučajevima trebalo vrlo oprezno pristupiti donošenju konačne odluke koja bi trebala biti rezultat uzimanja svih okolnosti u obzir i to ne samo od strane bližnjih, nego i od strane liječnika i pravno relevantnih osoba.

Vrijednost ljudskog života kao moralne veličine suprotstavlja se pravnim problemima kakvi su smrt i smrtna kazna, koje utječu na pravo na život u razini univerzalnih globalnih problema. Pravno regulisanje ovog problema je dio većeg procesa koji obuhvata više aspekata.

LITERATURA

1. Bajramović, S., 2009. Eutanazija i pravo na život, Magistarski rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo. str.55-62.
2. Devetak, V., 1977. Eutanazija, Crkva u svijetu, vol. 12, br. 2, str. 122.
3. Duraković, D., 2014. Eutanazija u dječjoj dobi, Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, str.390.
4. Grof, N., 1994. Problem eutanazije s posebnim osvrtom na pravo na smrt, Pravnika, Rijeka, vol. 27, br. 1-2, str. 76.
5. Jušić, A., 2002. Eutanazija, Hrvatsko društvo za hospicij/palijativnu skrb HLZ, Zagreb, str 304.
6. Maximilian, C., 1996. Bioetika u Rumunjskoj. Društvena istraživanja, 5(3-4), 651- 662. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/31925>.
7. Novaković, D., 1990. Eutanazija i situacije umiranja, Revija za sociologiju, Zagreb, str.198.
8. Šegota, I., 1996. Nova medicinska etika i eutanazija, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, vol. 5, br. 3-4, str. 701.
9. Trajković, M., Josić, N., 2011. Eutanazija u perspektivi kršćanske vjere i pravne znanosti, Filozofska istraživanja, vol. 31, br. 2, str. 371.
10. Turković, K., Roksandić, Vidlička, S., Mršavelski, A., 2010. Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo-etičke dileme kriminalne politike, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol 17, str.235. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/133073>.

Analiza zastupljenosti nastavnih sadržaja iz područja sigurnosti u studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini

Analysis of the representation of teaching content in the field of security in security study programs in Bosnia and Herzegovina

Sažetak

Sigurnost nije sve, ali sve drugo bez sigurnosti je ništa. Ako ovom dodamo još vrijeme u kojem se svijet ubrzano mijenja, onda imamo jak motiv kako bi poduzeli određene radnje u cilju unapređenja razumijevanja sigurnosti. Najbolji pristup razumijevanja sigurnosti, jeste onaj, naučni. Zbog toga i opredjeljenje da u ovom radu istražujemo i analiziramo stanje i zastupljenost nastavnih sadržaja- nastavnog predmeta iz područja sigurnosti u novim akreditovanim studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini. U fokusu istraživanja rada, su programi pet visokoškolskih ustanova sa međusobnom komparacijom istih. U radu su korištene metode analize sadržaja, deskriptivna i komparativna analiza. Kao rezultat ustanovili smo da kod pet visokoškolskih ustanova, u postojećim studijskim programima sigurnosti, studenti imaju mogućnost da izučavaju sadržaje drugih naučnih disciplina u okviru posebnih predmeta, dok je prisustvo predmeta sa sadržajem sigurnosti ispod 45 posto. Dok se sigurnosni sistem naše zemlje, kao i sigurnosni subjekti naše zemlje izučavaju samo u okviru dva studijska programa. Za nastavak istraživanja predlažemo da se uradi detaljna analiza i komparacija izučavanja postojećih nastavnih sadržaja predmeta sigurnosti, koji se izučavaju u okviru studijskih program.

Ključne riječi:

sigurnost; studijski program; visokoškolska ustanova; Bosna i Hercegovina.

Abstract

Security is not everything, but everything else without security is nothing. If we add to this the time in which the world is changing rapidly, then we have a strong motive to take drastic actions in order to improve the understanding of security. The best approach to understanding security is the scientific one. Hence the commitment that in this paper, we research and analyze the state and representation of teaching contents - the subject in the field of security in the new accredited study programs of security in Bosnia and Herzegovina. The focus of the research is the programs of five higher education institutions with their mutual comparison. Content analysis methods, descriptive and comparative analysis was used in the paper. As a result, we found out that in five higher education institutions, in the existing security study programs, students have the opportunity to study the contents of other scientific disciplines within special subjects, while the presence of subjects with security contents is below 45 percent. The security system, as well as the security subjects of our country, are studied only within the framework of two study programs. In order to continue the research, we propose to make a detailed analysis and comparison of the study of the existing teaching contents of security subjects, which are studied within the study programs.

Keywords:

security; study program; higher education institution; Bosnia and Herzegovina.

¹ Profesor je Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Kontakt: akrzalic@fkn.unsa.ba

1. Uvod

Sigurnost je od davnina temeljna vrijednost, i slobodno možemo reći najvažnija komponenta razvoja osobe, društva i države. Za razliku od sigurnosti sigurnosne studije su relativno mlada naučna disciplina koja se počinje sistematski izučavati na nekim univerzitetkim centrima između Prvog i Drugog svjetskog rata. Entuzijazam inspiriran Willson-ovim konceptom kolektivne sigurnosti i pobjedom globalne koalicije u Prvog svjetskom ratu, učinit će da većina teoretičara međunarodnih odnosa posmatra demokratiju, nacionalno samoopredjeljenje, razoružanje i arbitražu, kao određujuće instrumente za promociju međunarodnog mira i sigurnosti. U tom periodu u fokusu sigurnosnih studija naći će se međunarodno pravo i međunarodne organizacije, dok će se politika sile, pitanja vojne moći, vojnih saveza i vojne strategije još uvijek prvenstveno izučavati na ratnim i vojnim koledžima. Za vrijeme i odmah nakon završetka II svjetskog rata fokus sigurnosnih studija kao naučne discipline i dalje ostaje vezan za pitanje nacionalne sigurnosti, vojne moći i odnosa između velikih sila (Tatalović, 2006: 7). Razvoj političkih odnosa poslije Drugog svjetskog rata i sve izraženija međuzavisnost između vojnog strateškog planiranja, odbrane i nacionalne sigurnosne politike sa tehnološkim i ekonomskim razvojem, sve više, u ovom periodu, pomijera tematiku sigurnosne politike od čisto vojno-strateškog pitanja ka pitanjima općeg društvenog razvoja državne zajednice, podstičući širenje ove naučne discipline i na civilne visoke škole i univerzitete. Na mnogim univerzitetima osnivaju se posebni odjeli i katedre za sigurnosne studije na kojima se razvijaju prvi nastavni programi iz sigurnosnih studija sa posebnim pedagoškim pristupom. Od sredine 1950-ih do sredine 1960-ih godina sigurnosne studije kao naučna disciplina doživjet će najveću ekspanziju. To je period velike nuklearne konfrontacije između Zapada i Istoka i period straha od nuklearne katastrofe.

2. Metodologija

Cilj istraživanja je utvrditi stanje i zastupljenost nastavnih sadržaja- nastavnog predmeta iz područja sigurnosti u novim akreditovanim studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini, radi kreiranja jedne neophodne osnove za uspostavljanje jedinstvenog i međunarodno usklađenog studijskog programa sigurnosti, koji bi bio usklađen i sa potrebama bh. tržišta. U istraživanju su korištene metode analize sadržaja, deskriptivna i komparativna analiza.

Istraživačko pitanje: Kakva je zastupljenost nastavnih sadržaja iz područja sigurnosti u studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini.

Uzorak istraživanja: Uzorak istraživanja činile su

visokoškolske ustanove (pet) koje imaju studijski program sigurnosti (dvije javne i tri privatne)

1. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu;

2. Fakultet političkih nauka, Sigurnosne i mirovne studije, Univerzitet u Sarajevu;

3. Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka Univerzitet Sinergija- Bijeljina;

4. Visoka škola „LOGOS Centar“- Studijski program: Sigurnosne studije, Mostar; i

5. Fakultet za kriminalistiku i sigurnost, Sveučilište/ Univerzitet „INTERLOGOS“ u Kiseljaku.

Za istraživanje i analizu rezultata utvredene su slijedeće **varijable:**

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti

1. Vlasništvo (javni privatni)

2. Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti

3. Naziv visokoškolske ustanove

4. Vrste studija

II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima

5. Godina studija

6. Broj predmeta sigurnosti

7. Ukupni broj predmeta tokom cijelog studije

8. Ukupan broj ECTS bodova

III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta

9. redni broj

10. naziv predmeta

11. Semestar

12. Status predmeta: obavezni/ izborni

IV Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu

13. Broj posebnih predmeta

14. Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta.

15. Ukupni broj predmeta studijskog programa.

Vremenski okvir. Analiza programa se odnosi na studijske programe do 2012. godine. Rezultati istraživanja su predstavljeni na Međunarodnoj konferenciji „Obrazovanje i sigurnost“ koja je održana 20.11.2012. godine u Tuzli. Organizator konferencije bio je Marshal Centar Alumni Asocijacije u BiH.

3. Komparativna analiza

Polazeći od značaja sadržaja sigurnosti u korpusu nauka i izučavanja u okviru sigurnosnih studija, kao i u korpusu drugih nauka i disciplina, te potrebi razvoja novih kompetencija stručnjaka u skladu sa potrebama bh. tržišta, ukazuje se potreba, prije svega usklađivanja postojećih i razvoja i implementacije novih, međunarodnon usklađenih samostalnih predmetnih sadržaja sigurnosti u studijskim programima sigurnos-

ti u Bosni i Hercegovini.

Uzorak 1.

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti			
1)	Naziv visokoškolske ustanove		Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzite u Sarajevo
2)	Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti		Sarajevo
3)	Vlasništvo		Javni
4)	Vrste studija		Osnovne akademske studije, Studijski program Sigurnosne studije (4 godine, 240)
II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima			
	5) Godina studija	6) Broj predmeta sigurnosti	7) Ukupni broj predmeta tokom godine studija
	I	1	11
	II	4	11
	III	5	10
	IV	8	9
			8) Ukupan broj ECTS bodova/kredita
			60
			60
			60
			60
III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta			
9) Redni broj	10) Naziv predmeta		11) Semestar
			12) Status predmeta: obavezni/izbomi
1.	Osnovi sigurnosti		I Obavezni
2.	Policija i društvo		III Obavezni
3.	Sigurnosna kultura		III Izbomi
4.	Sigurnosni menadžment		IV Obavezni
5.	Društvena sigurnost		IV Izbomi
6.	Socijalni konflikti		V Izbomi
7.	Zaštita i sigurnost informacija		V Izbomi
8.	Nacionalna sigurnost		VI Obavezni
9.	Obavještajne teorije		VI Obavezni
10.	Savremena tehnika i tehnologija sigurnosti		VI Izbomi
11.	Teorije i sistemi sigurnosti		VII Obavezni
12.	Teorije regionalnih sig. Sekotora		VII Izbomi
13.	Osnovi detektivske službe		VII Izbomi
14.	Ekološka sigurnost		VII Izbomi
15.	Metodika istraživanja zloupotrebe osiguranja		VII Izbomi
16.	Metodologija istraživanja u sig. studijama		VIII Obavezni
17.	Komparativni policijski sistemi		VIII Obavezni
18.	Sistemi privatne sigurnosti		VIII Obavezni
IV. Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu			
13)	Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta		18
14)	Broj posebnih predmeta		23
15)	Ukupni broj predmeta studijskog programa		41 + Diplomski

Izvor: Informacije za studente, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo 2010.

Na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerziteta u Sarajevu koji ima dva osnovna akademska studija Sigurnosti (4 godine, 240 ECTS i 3 godine, 180 ECTS) u četverogodišnjem programu zastupljeno je 18 predmeta sa sadržajem sigurnosti (43 posto), dok 23 predmeta se ne dotiču sadržaja sigurnosti. Od navedenih 18 predmeta koji izučavaju sigurnost, devet njih su obavezni predmeti a devet izborni.

Uzorak 2.

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti			
1)	Naziv visokoškolske ustanove	Fakultet za kriminalistiku i sigurnosne studije, Univerzitet „INTERLOGOS“	
2)	Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti	Kiseljak	
3)	Vlasništvo	Privatno	
4)	Vrste studija	Osnovne akademske studije, Studijski program Sigurnosne studije (4 godine, 240) + (3 godine, 180)	
II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima			
	5) Godina studija	6) Broj predmeta sigurnosti	7) Ukupni broj predmeta tokom godine studija
	I	3	10
	II	8	11
	III	7	10
	IV	8	8
			8) Ukupan broj ECTS bodova/kredita
			60
			60
			60
			60
III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta			
9) Redni broj	10) Naziv predmeta	11) Semestar	12) Status predmeta: obavezni/ izborni
1.	Osnovi sigurnosti	I	Obavezni
2.	Uvod u sigurnosne studije	II	Obavezni
3.	Ljudska prava i sigurnost	II	Obavezni
4.	Osnove nacionalne sigurnosti	III	Obavezni
5.	Politička i sigurnosna kultura	III	Izborni
6.	Ekološka sigurnost	III	Izborni
7.	Sigurnost i međunarodni odnosi	IV	Obavezni
8.	Ekonomске osnove sigurnosti	IV	Obavezni
9.	Teorije konflikta	IV	Izborni
10.	Nove dimenzije ljudske sigurnosti	IV	Izborni
11.	Zaštita i sigurnost informacija	IV	Izborni
12.	Policija u demokratskom društvu	V	Obavezni
13.	Sigurnosni i krizni menadžment	V	Obavezni
14.	Europska sigurnost	V	Izborni
15.	Sigurnosna analitika	V	Izborni
16.	Obavještajni kapital	VI	Obavezni
17.	Studije mira	VI	Izborni
18.	Sigurnosna politika	VI	Izborni
19.	Demokratska kontrola i nadzor sig. sektora	VII	Obavezni
20.	Savremene teorije i sistem sigurnosti	VII	Obavezni
21.	Uvod u studije terorizma	VII	Obavezni
22.	Regionalna sigurnost	VII	Izborni
23.	Komparativni policijski sistemi	VII	Izborni
24.	Metodologija istraživanja u sig. Studijama	VIII	Obavezni
25.	Politički i sigurnosni sistemi EU	VIII	Obavezni
26.	Globalizacija i sigurnost	VIII	Obavezni
IV. Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu			
13)	Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta	26	
14)	Broj posebnih predmeta	13	
15)	Ukupni broj predmeta studijskog programa	39 + Diplomski	

Izvor: Univerzitet „INTERLOGOS“ u Kiseljaku, <http://www.interlogos-edu.eu>

Fakultet za kriminalistiku i sigurnosne studije, Univerziteta „INTERLOGOS“ u Kiseljaku koji ima dva osnovna akademska studija Sigurnosti (4 godine, 240 ECTS i 3 godine, 180 ECTS). Na studijskom četverogodišnjem programu Sigurnosnih studija 26 je predmeta koji u svojim sadržajim obrađuju sigurnosnu materiju (66 posto predmeta), dok njih trinaest su opći predmeti koji su iz druge naučne oblasti ili polja. Studenti polažu ukupno 39 predmeta, plus izrada diplomskog rada. Od 26 predmeta koji izučavaju sadržajno sigurnost 15 je obavezni a 11 njih je izborni predmet.

Uzorak 3.

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti			
1)	Naziv visokoškolske ustanove		Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Univerzitet „Sinergija“
2)	Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti		Bijeljma
3)	Vlasništvo		Privatno
4)	Vrste studija		Osnovne akademske studije, Studijski program Bezbjednost i kriminalistika (4 godine, 240) + 180
II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima			
	5) Godina studija	6) Broj predmeta sigurnosti	7) Ukupni broj predmeta tokom godine studija
	I	3	8
	II	1	8
	III	5	8
	IV	5	8
			8) Ukupan broj ECTS bodova/kredita
			60
			60
			60
			60
III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta			
9) Redni broj	10) Naziv predmeta		11) Semestar
			12) Status predmeta: obavezni/ izborni
1.	Organizacija i nadležnost policije		I Obavezni
2.	Osnovi bezbjednosti i zaštite		II Obavezni
3.	Bezbjednosna kultura		II Izborni
4.	Sistem bezbjednosti EU		IV Izborni
5.	Bezbjednosni menadžment		V Obavezni
6.	Privatan bezbjednost		VI Obavezni
7.	Organizovani kriminalitet iskorupcija		VI Obavezni
8.	Etiologija ugrožavanja bezbjednosti		V Izborni
9.	Javna bezbjednost		VI Izborni
10.	Sistem bezbjednosti i zaštite		VII Obavezni
11.	Krizni menadžment		VIII Obavezni
12.	Metodologija istraživanja bez. Pojava		VIII Obavezni
13.	Terorizam		VII Izborni
14.	Detektivska djelatnost		VIII Izborni
15.	Pravo privatne bezbjednosti		VIII Izborni
IV. Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu			
13)	Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta		15
14)	Broj posebnih predmeta – druga naučna oblast/polje		17
15)	Ukupni broj predmeta studijskog programa		32 + Diplomski

Izvor: Fakultet za bezbjednost, Banja Luka <http://www.fzbbbl.net>

Na Fakultetu za bezbjednost u Banja Luci, studenti imaju mogućnost da izučavaju sadržaje sigurnosti u okviru trogodišnjeg i četverogodišnjeg programa. Četverogodišnji program je strukturiran kroz 32 predmeta, plus izrada diplomskog rada. Sadržaji koji se odnose na sigurnost zastupljeni u 15 predmeta (47 posto), dok ostalih 17 predmeta se odnose na druge naučne oblasti. Od navedenih 15 predmeta, njih osam su obavezni predmeti.

Uzorak 4.

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti			
1)	Naziv visokoškolske ustanove		Visoka škola „Logos centar“
2)	Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti		Mostar
3)	Vlasništvo		Privatno
4)	Vrste studija		Osnovne akademske studije, Studijski program Sigurnosne studije (4 godine, 240) + (3 godine, 180)
II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima			
	5) Godina studija	6) Broj predmeta sigurnosti	7) Ukupni broj predmeta tokom godine studija
	I	6	10
	II	4	9
	III	8	10
	IV	8	10
	8) Ukupan broj ECTS bodova/kredita		
	60		
	60		
	60		
	60		
III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta			
9) Redni broj	10) Naziv predmeta		11) Semestar
12) Status predmeta: obavezni/ izborni			
1.	Uvod u sigurnosne studije		I
2.	Osnovi sigurnosti		I
3.	Sigurnosni menadžment		I
4.	Sigurnosni sistem BiH		II
5.	Metodologija istraživanja u sig. Studijama		II
6.	Ljudska prava i sigurnost		II
7.	Vanjska i sigurnosna politika EU		III
8.	Policija i društvo		III
9.	Nacionalna sigurnost		IV
10.	Privatna sigurnost		IV
11.	Obavještajni kapital		V
12.	Krizni menadžment		V
13.	Sistem zaštite i spašavanja u BiH		V
14.	Obavještajne teorije		V
15.	Demokratska kontrola sig. Sektora		VI
16.	Ekonomika sigurnost		VI
17.	Detektivska djelatnost		VI
18.	Sigurnosna kultura		VI
19.	Ljudska sigurnost		VII
20.	Poslovno obavještajno djelovanje		VII
21.	Ekološka sigurnost		VII
22.	Fizička i tehnička zaštita lica i imovine		VII
23.	Teorije i sistemi sigurnosti		VIII
24.	Globalizacija i sigurnost u savremenom druš.		VIII
25.	Metodika otkrivanja org. Kriminala		VIII
26.	Metodika otkrivanja terorizma		VIII
	Izborni		
	Izborni		
IV. Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu			
13)	Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta		26
14)	Broj posebnih predmeta		13
15)	Ukupni broj predmeta studijskog programa		39 + Diplomski

Izvor: Visoka škola Logos centar Mostar, <http://www.logos-centar.com>

Na visokoj školi Logos centar u Mostaru sigurnosne studije se izučavaju kroz dva studija: trogodišnji i četverogodišnji studiji (180:240 ECTS). U okviru četverogodišnjeg studija studenti izučavaju 39 predmeta, od čega 26 predmeta sa sadržajem sigurnosti, odnosno 66 posto. Od ovi 26 predmeta samo su tri izborna predmeta, a 23 su obavezna.

Uzorak 5.

I. Opći podaci o visokoškolskoj ustanovi sa akreditovanim studijskim programom sigurnosti			
1)	Naziv visokoškolske ustanove		Fakultet političkih nauaka – Program: Sigurnosne i mirovne studije, Univerzite u Sarajevo
2)	Mjesto izvođenja studijskog programa sigurnosti		Sarajevo
3)	Vlasništvo		Javni
4)	Vrste studija		Osnovne akademske studije, Studijski program Sigurnosne i mirovne studije (3 godine, 180)
II. Podaci o zastupljenosti predmeta sigurnosti u studijskim programima			
	5) Godina studija	6) Broj predmeta sigurnosti	7) Ukupni broj predmeta tokom godine studija
	I	0	10
	II	7	10
	III	5	10
			8) Ukupan broj ECTS bodova/kredita
			60
			60
			60
III. Popis predmeta studijskog programa sigurnosti u kojima je sigurnost programskih sadržaj tih predmeta			
9) Redni broj	10) Naziv predmeta	11) Semestar	12) Status predmeta: obavezni/ izborni
1.	Uvod u sigurnosne i odbrambene studije	III	Obavezni
2.	Pravo sigurnosti i odbrane	III	Obavezni
3.	Institucije i politika EU	III	Obavezni
4.	Ekonomika sistema sigurnosti	IV	Obavezni
5.	Rukovođenje i upravljanje sistemima sig.	IV	Obavezni
6.	Civilna zaštita	IV	Obavezni
7.	Sigurnosne studije	IV	Izborni
8.	Međunarodna sigurnost	V	Obavezni
9.	Ekološka i industrijska sigurnost	V	Obavezni
10.	Mirovne i humanitarne operacije	VI	Obavezni
11.	Unutrašnja sigurnost	VI	Obavezni
12.	Uvod u studije terorizma	VI	Obavezni
IV. Zbirni podaci o studijskom programu za visokoškolsku ustanovu			
13)	Broj predmeta u kojima je sigurnost ili materija koja se veže za sigurnost programski sadržaj tog predmeta		12
14)	Broj posebnih predmeta		18
15)	Ukupni broj predmeta studijskog programa		30

Izvor: Fakultet političkih nauaka, Sarajevo <https://fpn.unsa.ba/b/>

Na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Sarajevu, studenti u okviru trogodišnjeg studijskog programa Sigurnosne i mirovne studije izučavaju predmete sa sadržajem sigurnosti. Tako ovi sadržaji se izučavaju i zastupljeni su u 12 predmeta, a sadržaji drugih naučnih oblasti su zastupljeni u 18 predmeta. Od 12 predmeta u kojima su zastupljeni sadržaji sigurnosti, njih 11 su obavezni predmeti, a samo je jedan izborni.

Zastupljenost predmeta sa sadržajem sigurnosti, kao nastavne discipline u studijskim programima Studija

sigurnosti, najveća je na Fakultetu za kriminalistiku i sigurnost Univerziteta INTERLOGOS u Kiseljaku i Visokoj školi Logos centar u Mostaru. Ta zastupljenost je prisutna u 66 posto predmeta četverogodišnjeg programskog studija, odnosno kroz 26 predmeta studenti mogu izučavati pojave sigurnosti, dok kroz 13 predmeta izučavaju druge naučne discipline. Kod drugih visokoškolski ustanova koje su bile predmet komparativne analize, izučavanje drugih naučnih disciplina kroz predmetnu materiju je veće u odnosu na izučavanje predmeta u oblasti sigurnosti. Taj odnos je prkeo 50 posto u korist drugih naučnih disciplina, a na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu taj odnos dostiže i 60 posto u korist drugih naučnih disciplina/oblasti.

Komparativna varijabla	Visokoškolska ustanova				
	FKKS-Sarajevo	FKS-INTERLOGOS	FB Banja Luka	Logos Mostar	FPN Sarajevo
Broj predmeta sa sadržajem sigurnosti	18	26	15	26	12
Broj obavezni predmeta sa sadržajem sigurnosti	9	15	8	23	11
Broj izborni predmeta sa sadržajem sigurnosti	9	11	7	3	1
Broj predmeta drugih naučnih oblasti ili polja	28	13	17	13	18
Ukupan broj predmeta tokom studija	41	39	32	39	30
Broj ECTS bodova/kredita	240	240	240	240	180

Kada je u pitanju najveća zastupljenost obavezni predmeta sa sadržajem sigurnosti u studijskim programima navedenih visokoškolskih ustanova, studijski program Sigurnosni i mirovni studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu i studijski program Sigurnosnih studija Visoke škole Logos centar Mostar imaju najveću zastupljenost obavezni predmeta sa sadržajem sigurnosti. Najmanja zastupljenost ovakvih obaveznih predmeta jena Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu, gdje je isti broj obavezni i izborni predmeta (9:9).

kordinaciju između potrebe i potražnje za osobljem koje završi programe sigurnosnih studija.

Za nastavak istraživanja predlažem da se uradi detaljna analiza i komparacija izučavanja postojećih nastavnih sadržaja predmeta sigurnosti, koji se izučavaju u okviru studijskih programa, sa krajnjim ciljem razvoja i utemeljenja jedinstvenog i međunarodno usklađenog programa sigurnosnih studija, koji će više biti prilagođen da obrazuje potrebno osoblje, koje može doprinijeti unapređenju rada sigurnosnih institucija u BiH.

4. Zaključak

Postavljeni cilj istraživanja je ostavren jer se utvrdilo stanje i zastupljenost nastavnih sadržaja iz područja sigurnosti u studijskim programima sigurnosti u Bosni i Hercegovini.

Sigurnost je, danas, etablirana naučna i nastavna disciplina koja je zastupljena u samostalnim studijskim programima sigurnosti na pet visokoškolski ustanova u BiH. U okviru ovih studijskih programa studenti mogu da izučavaju preddiplomske programe (četverogodišnje 240 ECTS i trogodišnje 180 ECTS), kao i postdiplomske i doktorske studije.

Kod većine posmatrani visokoškolskih ustanova u postojećim studijskim programima sigurnosti, studenti imaju mogućnost da izučavaju sadržaje drugih naučnih disciplina u okviru posebnih predmeta, dok je prisustvo predmeta sa sadržajem sigurnosti ispod 45 posto. Dok se sigurnosni sistem naše zemlje, kao i sigurnosni subjekti naše zemlje izučavaju samo u okviru dva studijska programa.

Takovo stanje neminovno ukazuje na potrebu razvoja i implementacije novih, međusobno i međunarodno usklađeni predmeta sigurnosti u programima sigurnosnih studija BiH. Također, to usklađivanje je potrebno i na svim nivoima studija (preddiplomskim, diplomskim i doktorskim), i vrstama studija. Razvoj i primjena ovakvog modela osnova su za međunarodnu saradnju nastavnika i studenata u procesu obrazovanja, menadžera sigurnosti, te bi se moglo utjecati na bolju

LITERATURA

1. Tatalović S. (2006), Nacionalna i međunarodna sigurnost. Zagreb: Politička kultura.
2. Hadžić M. i Radoman J. (2009), Ekonomija i bezbednost. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
3. Collins A. (2010), Suvremene sigurnosne studije. Zagreb: Politička kultura
4. Veladžić N. i Kržalić A. (2011), Metodologija. Bihać: Pravni fakultet.
5. Kržalić, A. (2007), Privatna sigurnost. Sarajevo: Centra za sigurnosne studije.
6. Kržalić, A. (2017), Vanjska i sigurnosna politika Europske unije. Sarajevo: Udruženje Nova sigurnosna inicijativa
7. Mikac, R. (2013), Suvremena sigurnost i privatne sigurnosne kompanije: Privatizacija sigurnosti i posljedice. Zagreb: Naklada Jesenski i Turek
8. Pajević, M. (2013), Savremene obavještajne teorije. Mostar: Visoka škola „Logos centar“

INTERNET PORTALI:

<https://www.fkn.unsa.ba/>

<http://fjn.unsa.ba/wp-content/uploads/nplanovi/SIGURNOSNE-I-MIROVNE-STUDIJE-Sigurnosne-i-mirovne-studije.pdf>

<http://www.fbzbl.net/>

<http://logos-centar.com/Sigurnosnestudije.aspx>

<http://interlogos-edu.eu/Sigurnosnestudije.aspx>

<https://fjn.unsa.ba/b/>

Socio-psihološka obilježja suicidalnih osoba

Socio-psychological characteristics of suicidal persons

Sažetak:

U radu ćemo iznijeti gledišta različitih teorija koje počivaju na psihoanalitičkim, neoanalitičkim, kognitivnim i interpersonalnim polazištima, kako bi se stekao uvid u fenomenologiju samoubojica, odnosno odgovorilo na pitanje u kojim se slučajevima osoba može smatrati suicidalnom.

Ključne riječi:

suicid, socio, psihološka, obilježja

Abstract:

In this paper, we will present the views of various theories based on psychoanalytic, neoanalytic, cognitive and interpersonal starting points, in order to gain insight into the phenomenology of suicide, and answer the question in which cases a person can be considered suicidal.

Key words:

suicide, socio, psychological, characteristics

---

¹ Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerzitet u Sarajevu,
E-mail: ataljanovic@fkn.unsa.ba

1. Uvod

Početni interes za proučavanje suicida kao socio-patološke pojave pokazala je psihijatrija, jer se u prvim njenim udžbenicima ova pojava tretira kao simptom mentalnog oboljenja. Danas je suicid ozbiljan društveni i naučni problem, te je stoga postao i predmet naučnog istraživanja nauka iz raznih saznanjnih pravaca (sociologije, biologije, genetike, socijalne psihologije, socijalne patologije, antropologije, prava, politikologije, filozofije). Savremene teorije suicida uočile su potrebu za multidisciplinarnim pristupom i evolucijom suicidalnog rizika, koji uzima u obzir niz sredinskih i individualnih stresora, kao i strukturu ličnosti. Mnoge studije pokazuju da se crte ličnosti-kao što su perfekcionizam, impulsivnost, nemogućnost kontrolisanja anksioznosti i agresije, sklonost ekstravaganciji, nestrpljivost pojavljuju kao faktori rizika nezavisno od prisustva psihijatrijskog poremećaja; te da je struktura ličnosti bitna, kako za razumevanje razvoja suicidalnosti u toku trajanja psihijatrijskog poremećaja tako i suicidalnosti koja se pojavljuje kao odgovor na kriznu situaciju kod za to predisponirane osobe. (Brezo, 2006) Poznavanje crta ličnosti suicidalnih osoba važno je zbog mogućnosti korištenja u terapijskim intervencijama. Crte ličnosti utječu na našu percepciju sredine i selfa pa tako nisu faktori rizika sami po sebi, već utječu i na različite suicidalne faktore rizika. Sredinski faktori koji oblikuju crte ličnosti mogu biti predmet ranih intervencija (praćenje i intervencije u okviru vrtića, škole). Crte ličnosti podložne su modifikaciji u relativno ranoj životnoj dobi i bilo koja terapijska intervencija u ovom razdoblju ima dugotrajne pozitivne efekte. Modeli ličnosti mogu biti korisni i u identifikaciji podgrupa suicidalnih bolesnika kao i bolesnika sklonih ponavljanju pokušaja, koji zahtijevaju drugačiji terapijski pristup.

Teorijski pristupi iz oblasti psihologije, psihijatrije i sociologije kada razmatraju problem patologije suicida imaju u vidu svojstva ponašanja individua, a posebno na primjer, agresivnih ponašanja. Generalno, agresivno ponašanje shvata se kao oblik ponašanja koje je usmjereno prema nekom cilju bez obzira na sredstvo. Agresija može da predstavlja biološki adaptivan, normalan oblik ispoljavanja nagona samoodržavanja, konstruktivna za razliku od maligne, biološki neadaptivne agresije koja podrazumjeva destruktivnost. Destruktivna agresija je ponašanje čiji je cilj napad, oštećenje ili uništenje živog i neživog svijeta. Takvo ponašanje može da bude dio ekspresije negativnih emocija, neprijateljstva, bijesa i mržnje. Agresivno ponašanje može biti prisutno kod različitih psihijatrijskih poremećaja i oboljenja. Može se objasniti oštećenjima pojedinih regija mozga, kao najosjetljivije se navode: područje frontalnog i temporalnog režnja, limbičke strukture. Povećanje noradrenalina i

smanjenje adrenalina (mjeranjem metabolita u urinu), povećana koncentracija androgena smanjena koncentracija serotonina, također, mogu biti uzrok agresivnog ponašanja (Dedić, 2011). Autodestruktivno ponašanje može da bude pokušaj da osoba ponovo uspostavi koheziju selfa ili da kontroliše nepodnošljiva osjećanja kojima je preplavljena. Nemogućnost podnošenja bolnih osećanja vodi ka progresiji suicida, self-percepcija bespomoćnosti, evolucija beznadežnosti kao sekundarnog afekta, povećanju fantazija o suicidu kao načinu izbavljenja, regresiji Ega (self-dekonstrukcija). Kada nagoni života ne nalaze dovoljno spoljašnjeg i unutrašnjeg prostora za ispoljavanje, zadovoljavanje i potvrđivanje, oni se okreću prema sebi i razaraju self iznutra. Proces napada na sebe može dovesti do pojačane akcionosti unutar selfa. Smatra se da je suicidalno ponašanje po svojoj prirodi simptomatsko, a ne „ego sintono“. Ono, međutim, može da postane ego sintono ukoliko se vremenom ustalilo kao oblik prilagođavanja spoljašnjem svijetu. Postoje suicidalne osobe za koje je samoubistvo postalo model sigurnosti u njihovom unutrašnjem svijetu. Uobičajeni „krizni odgovor“ za suicidalnu osobu pojačava povjerenje u taj model ponašanja. (Dedić, 2011). Dimenzija izbjegavanja opasnosti i osećanja bespomoćnosti karakteristična je za pesimistične, povučene, bojažljive osobe sklone izbjegavajućem ponašanju. I ova dimenzija ličnosti je vezana za aktivnost serotoninskog neurotransmiterskog sistema. Dimenzija konceptualno slična izbjegavanju opasnosti - ko što je neuroticizam - navodi se kao značajan pokazatelj suicidalnih ideja. Neurotizam (anksioznost, hostilnost, depresija, impulsivnost i osjetljivost je posebno u adolescentnoj dobi jasan pokazatelj kasnije suicidalnosti (povezanost jača kod žena).

O suicidalnosti i psihopatologiji postoje razni teorijsko-metodološki pristupi - pravci i praksa, koji pokušavaju da objasne suicid i psihopatologiju suicida sa različitih konceptualnih stanovišta², te da u tom kontekstu i formiraju svoje koncepcije, koncepte i modele i daju svoj psihoanalitički i psihijatrijski stav, pogled na ovu pojavu.

2. Psihoanalitičko, neoanalitičko, kognitivističko i interpersonalno promišljanje suicida

Presudan značaj na razne teorije o suicidu dali su Dirkem (Emile Durkheim) i Frojd (Sigmund Freud). Frojdova psihoanalitička teorija o samoubistvima javila se u vrijeme uobličavanja sociologije, odnosno u vrijeme Dirkema (koji je bio Frojdov savremenik). *Psihoanalitički pristup* suicidu bio je zasnovan na shvatanju psihodinamike samoubilačkog ponašanja

² Prema većini autora, suicidalne osobe imaju pojednostavljenu sliku života tj. posmatraju život s dva suprotna stanovišta: stvari su dobre ili loše, crne ili bijele.

ja, kao i u primjeni psihoanalitičke teorije neuroza i istraživanju kulturnih činilaca, a posebno načina sistematizacije-strukturiranja agresije. Frojd je smatrao da je suicid rezultat izmještenih samoubilačkih impulsa. Destruktivne želje usmjerene ka internalizovanom objektu, direktno su suprostavljene selfu. Frojd redefiniše suicid kao viktimizaciju Ega od strane sadističkog Super Ega. Svako ponašanje, pa i suicidalno, shvatalo bi se kao sukobljavanje nagona thanatos i eros. On je smatrao da agresija koja ne može da se isprazni ka spolja odnosno, prema drugim osobama se vraća, unutra, prema samom sebi i manifestuje se u obliku griže savjesti, a najteži oblik njegovog ispoljavanja je samoubistvo. Karl Menninger u svom djelu „u ratu sa njima“ (1938) je uveo pojam hroničnog i parcijalnog samoubistva (alkoholizam, opijatska zavisnost), te dopunio Frojduvu teoriju i postavio hipotezu o trijasi prisutnom kod suicida: želja da se ubije (Ego agresija okrenuta unutra), želja da se bude ubijen (Superego-autoagresija koja je posljedica osjećanja krivice) i želja za smrću. (Vasiljević, 2017). Tako je želja da se ubije druga osoba izražena i kroz čin protiv sebe, jer se ova agresija zasniva na ambivalentnim osjećanjima prema drugoj osobi. Ovu hipotezu doradio je Zilboorg, stavom da u svakom suicidu postoji snažna, nesvjesna odbojnost prema drugim ljudima, koja se manifestuje pomanjkanjem sposobnosti davanja ljubavi drugima. Fairbrain smatra da svi oblici agresije, usmjereni prema van ili prema sebi, proizilaze iz iskustva zlostavljanja ili zanemarivanja. Osoba sa izraženim ranim negativnim iskustvima i traumatskim odnosima s važnim drugim osobama, kasnije u životu teži ponavljanju traumatskih odnosa, što Fairbrain tumači da takve osobe imaju neizvjesnu potrebu za održavanjem loših odnosa (sa osobama koje izazivaju visok stepen frustracije) radije nego da budu bez ikakvih odnosa i same. (Mandilović-Dra-kulić, 2013).

Najnovije tumačenje o suicidu možemo vidjeti kod Thomasa Joinera. Njegovo polazište je zasnovano na neophodnosti prisustva tri psihička elementa, kako bi neka osoba izvršila samoubistvo: postignuta sposobnost da se izvrši smrtonosno samopovrjeđivanje, osjećaj odvojenosti od drugih ljudi i osjećaj neefektivnosti do te mjere u kojoj sebe vide kao teret ostalima. (Joiner, 2006). Postignuta sposobnost da se izvrši smrtonosno samopovrjeđivanje, po Joineru, odlučujuće je za suicidalno ponašanje. Joiner ističe da “ljudi nisu rođeni sa razvijenim kapacitetom da ozbiljno povrjede sebe (mada su rođeni sa faktorima, uključujući određene gene, koji mogu olakšati budući razvoj ovih kapaciteta)” (Joiner, 2006) i argumentuje ljudsku urođenu “tendenciju automatske reakcije da izbjegnu bol, povredu i smrt” (Joiner, 2006) evolucionim iskustvom. Joinerovo stanovište polazi od tvrdnje da

“ljudi imaju jaku tendenciju ka samozaštiti,” (Joiner, 2006) ali da neki od nas “razviju sposobnost da potisnu ovaj uporan zahtjev za samozaštitom i kada to jednom urade, oni imaju visok rizik za samoubistvo, ali samo ako su određeni drugi uslovi ispunjeni”. (Joiner, 2006). Glavni putevi za postizanje sposobnosti da se izvrši smrtonosno samopovrjeđivanje su, po Joineru, prethodno suicidalno ponašanje, zloupotreba supstanci (bilo kad u životu, čak i kada je period zloupotrebe davno završen) ili drugi uzroci koji isto podrazumjevaju prolazak kroz dugotrajna i repetitivna bolna i provokativna iskustva. Ovo su načini da se pobije instinkt za preživljavanje. Ova sposobnost se ne može postići brzo, za razliku od osjećaja otuđenosti od drugih i osjećaja neefektivnosti. Klasični *psihoanalitičari* i *neoanalitičari* nisu prihvatili postulat destruktivnog nagona i tezu o thanosu i erosu, odnosno, da svako ponašanje pa i suicidalno se shvatalo kao sukobljavanje thanosa i erosa. Neoanalitičari su smatrali da se doživljaj smrti pojavljivao u različitim dimenzijama, ponovnom rođenju, povratku u djetinjstvo, osvetničkom ponašanju, sjedinjenju sa voljenom osobom, doživljaju onipotencije i slično. (Joiner, 2006).

Znači, suicid može biti reprezent regresivne želje stapanja sa majčinskom figurom. Patološka tuga je često praćena pokušajima suicida i to se uglavnom dešava onih dana kada su godišnjice ili neki drugi važni datumi u životu pacijenata, a to je zbog toga što pacijentovo samopoštovanje i integritet zavise od veze sa izgubljenim objektom, pa samoubistvo predstavlja jedini način da se povrati lična kohezija. Karen Hornay je smatrala da autodestruktivne tendencije nisu kod čoveka urođene već se tokom nepovoljnog razvoja i odnosa sa roditeljima, kao i kulturoloških i religioznih faktora stvaraju suicidalne ideje. Za nju je samoubistvo posljedica neuspješno razvijenog selfa. Ona navodi kao jedan od važnijih za razumjevanje samoubistva i termin bazične anksioznosti.

Psihološki pristup (kognitivni model) samoubistvu izdava određene psihološke faktore samoubistva. Među njima se izdvajaju neke crte ličnosti suicidalnih osoba posebno impulsivnost i agresivnost, zatim određene karakteristike mišljenja kao što je dihotomno (crno-bijelo) razmišljanje i kognitivna rigidnost³, pesimizam, perfekcionizam, a sve to utiče na sposobnost rješavanja problema, što bi psihodinamički gledano bilo blisko konceptu granične organizacije ličnosti. Ukazuje se na samoubistvo i kao pokušaj nekih vulnerabilnih osoba da pobjegnu od nepodnošljive situacije unutrašnjeg i spoljašnjeg trpljenja. I E. Sheidman je, objašnjavajući suicidalno ponašanje, davao veliko 3 Istraživanja kognitivnih karakteristika prasuicidnata pokazala su da oni razmišljaju rigidno, nemaju mogućnost sagledavanja alternativnih rješenja i zbog nerealnih očekivanja ne uspijevaju pronaći adekvatne načine da riješe određeni problem.

značenje kognitivnom sužavanju, pa je letalni suicidalni akt tako i opisivao: kod suicidanata dolazi do povećanja neprijateljstva i surovosti prema sebi (samomržnje), jasnog i naglog sužavanja fokusa kognicije, javljanja ideje o prekidu života, prekida ili izolacije od okoline. Dao je koncept na osnovu koga svaka osoba može da postane suicidant ako joj se ugroze vrijednosti za koje žive. Te vrijednosti su prisutne od najranijeg djetinjstva i te potrebe su prostori za razumevanje sopstvene ličnosti. One pokazuju šta jednu osobu čini vulnerabilnom za samoubistvo: potreba za pripadanjem, prihvatanjem, bliskošću, potreba za autonomijom, slobodom, kontrolom nad sopstvenim životom i predvidljivošću, potreba za poštovanjem, izbegavanje stida i poniženja, potreba za dominacijom, uspjehom i kontrolom drugih. (Krenberg, 2001).

3. Psihološke teorije devijantnosti

Psihologija je po prirodi svog predmeta pokazivala interesovanje za devijantnost čoveka, tako da su u okviru ove nauke nastale različite teorije shvatanja o devijacijama. Izdvojićemo nekoliko psiholoških teorija, odnosno, psiholoških faktora koji se smatraju odlučujućim za razvoj devijacija. (Milosavljević, 2003).

Teorija emocionalne nezrelosti polazi od stava da su devijacijama sklone osobe koje su u procesu sazrijevanja ostale na relativno niskom nivou. Kao primjer, ove devijacije uzima se ubistvo na mah, kod kojih su jake nekontrolisane emocije pokretač devijantnih poriva zbog emocionalne nezrelosti. Predstavnik ove teorije je američki psiholog Tomas Marshal.

Teorija niske inteligencije, nastala između dva svjetska rata, najviše se razvijala u Njemačkoj. Ova teorije polazi od niske inteligencije kao uzroka nastanka devijantnog ponašanja. Nažalost, teorija niske inteligencije i istraživanja zasnovana na ovim shvatanjima imala su snažan uticaj na izbor mera i odnos prema kriminalcima sa niskom inteligencijom i drugim devijantnim svojstvima. Tako na primer, između 1911-1976. godine negde oko 65 000 osuđenih u Americi (SAD) sterilisanih (sterilizacija je primenjivana kao mera bezbednosti), jer se smatralo da su nasledni faktori odlučujući za nastanak devijacija, pogotovo kod krvnih i seksualnih delikata. (Milosavljević, 2003).

Teorije frustracije, smatraju onemogućavanje potreba ili frustracije odlučujućim mehanizmom za nastanak devijacija, posebno agresije i autoagresije. Frustracije su neprijatne i mogu imati uticaj na ponašanje čovjeka. Psiholozi koji su pokušali da objasne nastanak devijacije pojavom frustracija su: Dollard, Doob. Miller, Mowrer, Sears (1939).

Teorije imitacije su najstarija psihološka i socijalno-psihološka tumačenja devijacija. Začetnik ove teorije je Gabriel Tarde, koji je smatrao je da je glavni faktor pojave devijacije imitiranje devijanata, jer se sticanjem navika, imitiranjem neke osobe nakon određenog vremena usvajaju obrasci ponašanja te osobe. Imitacija svakako utiče na devijantno ponašanje posebno mladih, ali se ne može smatrati odlučujućim faktorom pošto je kao psihološki i socijalni mehanizam prisutna kod svih maloletnika, pa ipak samo neki postaju devijanti. (Milosavljević, 2003).

Teorije učenja, polazi od toga da se isto uči kako normalno tako i devijantno ponašanje, s tim da postoje društveni mehanizmi koji utiču na tip učenja. Neki autori ove teorije smatraju da metoda učenja kažnjavanja može spriječiti nastanak devijacije, jer kažnjavanjem se uspostavlja prava veza između želja i ponašanja, dok drugi smatraju da je metod učenja putem nagrađivanja za dobro i društveno poželjno ponašanje.

Teorija neuspjele socijalizacije, ima u vidu ukupan proces razvoja ličnosti, odnosno, socijalizaciju kao način socijalnog formiranja osobe. Engleski psiholog Eysenck predstavnik ove teorije smatra da su nasledni i faktori sredine bitni za razvoj ličnosti.

Teorija o psihopatijama, smatra da je psihopatija jednim dijelom rezultat naslednih faktora i proizvod izvitoperenih karaktera u porodici.

Psihoanalitička teorija, je jedan od psiholoških pristupa u tumačenju prirode i uzroka devijacija. (Milosavljević, 2003). Sigmund Freud, kao otac psihoanalize, definisao je ključne ideje ove teorije. On smatra da postoje tri međusobno uslovljena segmenta svake ličnosti: id (ono), ego (ja) i superego (nad-ja). Id je nasledni dio ličnosti koje čovjek donosi rođenjem. On čini težnje, nagone i porive koji su utemeljeni u čovjeku, koji imaju za cilj da se uvijek u svakom momentu zadovolje, bez obzira na prepreke. Čovjek ne može svjesno da utiče na nagone, jer oni pripadaju nesvjesnom, odnosno, van su ljudske kontrole. Ego ili svijest o sebi je onaj dio ličnosti u kojem osoba kroz proces socijalizacije uči i prihvata određene obrasce ponašanja. Ego obezbjeđuje kontrolu ida preko mehanizama, odnosno, preko pozitivnog ili negativnog iskustva vezanog za određeni događaj. Superego nije ništa drugo do čovjekova savijest. Putem ega čovjek usvaja određene društvene norme i razvija mehanizme samokontrole, koje čovjek počinje da interiorizuje, odnosno, prihvata i doživljava kao svoje. Po Freud-u, suštinski razvoj ega i superega završava se do 5 godine života. Na taj razvoj utiču roditelji i svi oni koji su bliski detetu i koji opredeljuju njegov kasniji razvoj, ponašanje i odnos prema društvenim norma-

ma. (Milosavljević, 2003). Osnovni nedostatak Freudovih shvatanja vezano za id, ego i superego jeste to da ih je nemoguće izdvojiti, posmatrati ili mjeriti. Iako se psihoanaliza ne može koristiti kao opšta teorija o društvenim devijacijama, ona je korisna jer skreće pažnju na nesvesne elemente u ličnosti čoveka, koji imaju svoj uticaj na nastanak i karakter devijacija, što naročito važi za neke njihove tipove. (Milosavljević, 2003).

Na individualnom planu, među najvažnijim rizičnim faktorima nalaze se: prethodni pokušaji samoubistva, mentalni poremećaji, prekomjerna upotreba alkohola, porodična istorija samoubistva, nepovoljni uticaji iz okruženja i drugi. Rizici povezani s nepovoljnim uticajima zajednice i međuljudskih odnosa uključuju: apel fenomen, samokažnjavanje kao posljedicu krivice, bijeg iz nepodnošljive realnosti, ucjenjivanje okoline, impulsivno rasterećenje napetosti, izraz doživljaja besmislenosti života, izraz altruizmu. (Gunnel, 2012). Suicidna individualna ponašanja obuhvataju ponašanja koja uključuju razmišljanja o samoubistvu, koja ne moraju da se realizuju preko akta samopovređivanja i pokušaja samoubistava različitog stepena ozbiljnosti, do samoubistva. Parasuicidno ponašanje (samopovređivanje, presucid, mikrosucid) su svi postupci koji vode i u autodestrukciju. Uključuju dugačku skalu od nesavjesnog do svjesnoga samopovređivanja. Erwin Ringel (1921-1994) je taj proces podijelio u nekoliko faza:

- *Faza insuficijencije i sužavanja.* Pad vitalnih funkcija, afektivni depresivni ton, redukcija socijalnih kontakata. U ovoj fazi život se doživljava kao ugrožavajući, osoba se osjeća tjeskobno, usamljeno, nemoćno, s osjećanjem manje vrijednosti.
- *Faza agresije.* Dolazi do kumulacije agresije, koja se zbog nedostatka međuljudskih odnosa prazni prema unutra pa se suicidat okreće sebi. Ta vrsta agresije je posebno snažna gdje već postoji težnja za samokažnjavanjem i osećanje krivice. Suicidat je nesposoban da kontroliše svoju agresiju i zbog slabih odbrambenih mehanizama oslobađa je putem različitih autoagresivnih tendencija.
- *Faza bjekstva u nerealno,* maštanje o samoubistvu. U ovoj fazi razvijaju se autoagresivne tendencije poput suicidalnih fantazija, aktivne (izazvane voljom) i pasivne (koje se same nameću). U početku suicidalne fantazije počinju bezazleno kao mehanizam rasterećenja, a kasnije postaju konkretnije.
- *Posljednja, psihička agresija* je faza u kojoj dolazi do psihogenedisocijacije ličnosti suicidata. Kada govorimo o parasuicidnom ponašanju moramo imati u vidu da se uvijek prepliću težnja za smrću i poziv (apel) za pomoć upućen neposrednoj socijalnoj sredini. (Novak, 2016). Apel, fenomen

predstavlja sindrom ukazivanja na ambivalentnost koju suicidalna osoba osjeća u odnosu na život i smrt. Apel, fenomen osim direktnih pokazatelja parasuicidnog ponašanja (pokušaj samoubistva) ima i svoje indirektno značenje. Nesvjesno, indirektno samopovređivanje osoba ne doživljava samoubilačkim, ali je ugrožava i skraćuje joj životni vijek. Takvu vrstu ponašanja okolina percipira kao rizično, bizarno, besmisleno ponašanje, a neki istraživači ta ponašanja definišu kao zamjenu za manifestu suicidalnost. Indikativno samopovređivanje može prerasti u životni stil pojedinca, može dobiti karakter zavisničkog ponašanja. To je i bio dokaz da samoubistvo nije posljedica trenutne reakcije na životni stres, nego je proces koji traje, nekada i od rane mladosti. Pokušaj samoubistva (tentamentsuicidi) predstavlja aktivnosti koje imaju za cilj oduzimanje sopstvenog života, a koje se ne završavaju smrću. Pokušaj samoubistva može biti ekstremna reakcija regresivnog bolesnika na subjektivni doživljaj zanemarivanja, neshvaćenosti i gubitka odnosa sa važnim objektom. Pokušaj samoubistva može biti transferna repeticija ranijih trauma, jer samoubistvo pokušava osoba koja je u nekom važnom odnosu već doživjela odbacivanje. (Mandilović-Draškulić, 2013).

Rizik od samoubistva je posebno velik u prvoj godini, kod osoba koje su ispoljile neki akt samopovređivanja, a u narednih 12 mjeseci 60 do 100 puta veći u odnosu na rizik u opštoj populaciji.

4. Zaključak

Rezultati više studija ukazuju da u većini zemalja koje imaju visoke stope samoubistava veća je rasprostranjenost depresivnih poremećaja u odnosu na druge zemlje. Medicinska istraživanja stopa mortaliteta kliničkih ispitivanja, koja su vezana za prevenciju suicida (s početka devedesetih godina prošlog vijeka), ukazuju na vezu niskog holesterola i neprirodne smrti, a neke druge analize ukazale su na postojanje suicida kao sekundarnu komplikaciju. Poznata su i istraživanja u kojima se pokazao značaj niskog holesterola i ponavljanih suicidalnih pokušaja. Kod pacijenata koji su primljeni na bolničko liječenje nakon pokušaja suicida, često se nalazio nizak nivo holesterola, kao što je i slučaj kod paničnih poremećaja i anoreksije nervoze. U novije vrijeme u velikom broju zemalja koriste se psihološke autopsije koje predstavljaju rekonstrukciju životne historije umrle osobe, putem razgovora sa osobama koje su je poznavale, kako bi se postiglo bolje razumjevanje psiholoških uslova koji su povezani sa smrću. Prepoznavanje i tretman psihijatrijskih

poremećaja uz ograničavanje dostupnosti sredstava za izvršenje suicida su ključni, za poduzimanje preventivnih mjera u suzbijanju istog.

LITERATURA

1. Biro, M., 1982. Samoubistvo - psihologija i psihopatologija, Nolit, Beograd.
2. Brezo, J., Paris, J., Turecki, G., 2006. Personality traits as correlates of suicidal ideation, suicide attempts, and suicide completions: a systematic review, *Acta Psychiatr. Scand.* (113): 180-206.
3. Dedić, G., 2011. Suicid, Medija centar Odbrana, Beograd, str. 10-19.
4. Gunnell, D. & Frankel, S., 2012. Prevention of suicide: aspirations and evidence, *British Medical Journal*, 308:1227-1233.
5. Joiner, T., 2006. *Why People Die by Suicide*. Harvard University Press, Massachusetts, str. 16-25.
6. Krenberg, O., 2001. The suicidal risk in severe personality disorders: Differential diagnosis and treatment, *Journal of Personality Disorders*, (15):3, 195-208.
7. Milosavljević, M., 2003. Devijacije i društvo, Draganić, Beograd, str. 211-219.
8. Mindoljević-Drakulić, A., 2013. Suicid: fenomenologija i psihodinamika. Medicinska naklada Zagreb, str. 80-82.
9. Munjiza, M., 2009. Uvod u kliničku psihopatologiju: Od simptoma do dijagnoze u psihijatriji, *Elit-Medica Beograd*, (1): 302, 212-213.
10. Novak, L., 2016. Suicid u mladih i uloga pravostupnika sestrinstva u prevenciji suicida, završni rad, Zadar, str. 15.
11. Vasiljević, S., 2017. Depresija-uporedni pogled psihoanalize i analitičke psihologije, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, str. 40.

Specifičnosti istraživanja krivičnih djela protiv djece i mladih

---

Specifics of research on crimes against children and youth

Sažetak

Službe za provođenje zakona su zadužene za istraživanje svih krivičnih djela, ali njihova odgovornost je posebno velika kad su u pitanju krivična djela protiv djece. Djeca trebaju zaštitu zakona u većoj mjeri nego drugi članovi društva, jer su tako ranjiva, pogotovo ako je djelo izvršeno od strane jednog ili oba roditelja. Čak i nakon što je djelo izvršeno, dijete još uvijek može biti u opasnosti od daljnjeg zlostavljanja.

Krivičnopravna zaštita djece i maloljetnika može biti specifična i nespecifična. U zaštiti života, tijela, zdravlja, imovine, časti, ugleda, ljudskih prava i društvenog položaja, djeca i maloljetnici uživaju jednaku zaštitu kao punoljetne osobe.

Spolne zloupotrebe djece predstavljaju krajnje opasnu pojavu (incest, silovanje). Dok društvo postaje sve permissivnije prema čovjekovoj seksualnosti razbijanjem sve više tabua i zabrana, s druge strane jača briga za omladinu s pojačanom zaštitom od zloupotrebe dječje znatiželje ili nemoći ili izloženosti kriminalnim postupcima, koji prerano bude dječju i omladinsku spolnost.

Kada se prijavi zlostavljanje djeteta, istražitelji mogu započeti istragu po vlastitom nahođenju, ili mogu vršiti istragu zajedno sa socijalnom službom. Bez obzira na izvor koji je prijavio i bez obzira da li istražitelj radi sam ili radi sa drugim agencijama, primarna odgovornost istražitelja, koji je dodijeljen na slučaj, je da odmah zaštiti dijete, te ako postoji vjerovatnoća od trenutne ili kontinuirane opasnosti po dijete, dijete se mora skloniti i staviti pod zaštitu.

Ključne riječi:

seksualno zlostavljanje, djeca, mladi, kriminalistička istraga.

---

1 Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerziteta u Sarajevu, BiH.

2 Univerity College AAB, Priština, Republika Kosovo.

3 JU KB „Dr. Safet Mujić“, Mostar, BiH.

4 Institucija Ombudusmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

5 Univerity College AAB, Priština, Republika Kosovo.

1. Pojmovno i krivičnopravno određenje

U kriminalističkoj i krivično pravnoj praksi, jedano od veoma opterećujućih krivičnih djela su ona gdje su žrtve djeca. Međutim, sve je više djece, koja su žrtve nasilja. U posljednje vrijeme možemo pronaći izvještaje o napastovanoj i zlostavljanoj djeci u tiskanim medijima, internetu, TV-u i drugim medijima. Zločini izvršeni nad djecom mogu postojati u raznim formama i karakteristikama.

*Molestiranje*⁶ djece je tek jedna vrsta zločina protiv djece. Druge vrste zločina protiv djece mogu se ponavljati s istom žrtvom, kao kod većine slučajeva zlostavljanja djece, bilo da je fizičko, emocionalno ili seksualno.

U drevnoj Grčkoj dijete je bilo apsolutno vlasništvo oca, a vlasništvo je dijeljeno između muške djece. Otac bi odgojio prvorodenog sina, a narednu djecu bi izložio elementima prirode. Prema rimskom zakonu otac je imao moć nad životom i smrti svoje djece („*Patria potestas*“) i mogao ih je ubiti, osakatiti, prodati ili ih ponuditi kao žrtvu.

Kao što je nasilje u porodici smatrano porodičnom stvari, tako je i zlostavljanje djece smatrano porodičnom stvari. Sada se oboje smatra krivičnim djelom i moraju se podrobno istražiti. Djeca su također žrtve raznih drugih krivičnih djela, ali ta se krivična djela obično istražuju na isti način kao za odrasle žrtve, osim nekih razlika u tehnikama intervjuisanja.

Krivičnopravna zaštita djece i mladih u krivičnopravnom zakonodavstvu BiH⁷ je riješena kroz više krivičnih djela. Naročito ta zaštita dolazi do izražaja u glavi XXI krivična djela protiv dostojanstva osobe i morala i glavi XXII krivična djela protiv braka i obitelji (Modly, Mršić, Selimić; 2018).

Kao krivična djela iz glave XXI KZ FBiH u kojima su kao žrtve označena djeca su sljedeća: Silovanje (Član 221.); Prinuda na obljudu (Član 222.); Obljuba nad nemoćnom osobom (Član 223.); Obljuba nad maloljetnom osobom (Član 224.); Obljuba zloupotrebom položaja (Član 225.); Bludne radnje (Član 226.); Zavođenje (Član 227.); Podvođenje (Član 228.); Posredovanje u vršenju prostitucije (Član 229.), Prikazivanje pornografskog materijala (Član 230.).

Također, u glavi XXII KZ FBiH, nalaze se pojedina krivična djela sa kojima se štite prava i slobode djece i mladih. Radi se o sljedećim krivičnim djelima:

Dvobračnost (Član 231.); Omogućavanje zaključenja nedopuštenog braka (Član 232.); Vanbračna zajednica s maloljetnom osobom (Član 233.); Oduzimanje maloljetne osobe (Član 234.); Promjena obiteljskog stanja (Član 235.); Zlostavljanje ili zapuštanje maloljetne osobe (lat. *Molestare*) dosađivati, zlostavljati, uznemiravati. (Vujaklija; 1980: 378)

⁷ Ova krivična djela nalaze se u entiteskim krivičnim zakonodavstvima, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Distrikta Brčko.

jetne osobe (Član 236.); Kršenje obiteljskih obaveza (Član 237.); Izbjegavanje izdržavanja (Član 238.); Rodoskvrnuće (Član 239.), Sprječavanje i neizvršavanje mjera za zaštitu maloljetnika (Član 240.).

Radi boljeg razumijevanja, u nastavku, a radi potpunijeg izučavanja ovih krivičnih djela potrebno je da definišemo pojedine pojmove, a koji su usko vezani sa ovom problematikom.

Otmica je protupravno zasnivanje fizičke vlasti nad drugim, sa ili bez njegovog odvođenja na drugo mjesto. Žrtva se nalazi u nemoćnom položaju, jer joj je oduzeta svaka mogućnost odlučivanja o svom kretanju. Vlast izvršioca je takva da mu je žrtva potpuno podvrgnuta, da od njegove volje zavisi napuštanje mjesta zadržavanja. (Modly, Korajlić; 2002) Otmica djece je posebno traumatična za roditelje i one koji su dodijeljeni za istraživanje slučaja. Neke otmice djece izvrši roditelj, koji je izgubio skrbništvo nad djetetom u procesu razvoda. U tim slučajevima ne traži se otkupnina, nego roditelj koji izvrši otmicu možda uzme novi identitet i preseli u drugi dio zemlje ili inostranstvo. Događa se i da parovi bez djece otmu bebe ili mlađu djecu da ih odgoje kao svoje.

Nasilje nad djecom i mladima podrazumijeva oblik destruktivne agresivnosti, ekstremni oblik agresije nelegitimnom upotrebom fizičke ili psihičke sile usmjerene protiv djece. Obuhvaća ponašanja kojima se nanosi tjelesna (fizička), psihička (emocionalna, mentalna) ili seksualna ozljeda ili patnja. Ovaj pojam obuhvaća i prijetnje takvim ponašanjima. Sila može biti upotrijebljena činjenjem ili nečinjenjem (propustom) kada postoji obaveza činjenja ili njihovom kombinacijom. Može biti pozitivna ili negativna, dobronamjerna ili zlonamjerna, legitimna ili nelegitimna, javna ili tajna. U silu spada i tzv. netjelesna sila pod kojom se podrazumijeva upotreba hipnoze i omamljujućih sredstava. U širem smislu, u pojam nasilja nad djecom spadaju različiti oblici *zlostavljanja i zapuštanja djeteta*. Taj pojam obuhvaća i različite oblike zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece. Nasilje, zlostavljanje i zapuštanje djece ulazi u pojam zloupotrebe djece. Kao poseban oblik nasilja nad djecom, javlja se korištenje djece kao izvršilaca krivičnih djela (jer nisu krivično odgovorna). Drugi poseban oblik nasilja koji se provodi nad djecom od njihovog rođenja do smrti je fina diskriminacija obzirom na tjelesni izgled djeteta. Tako se lijepoj djeci pripisuju osobine koje s tjelesnim izgledom nemaju veze, npr. da su pametnija od ružne djece. Zlostavljanja su primarno tjelesnog karaktera i mogu rezultirati vrlo teškim posljedicama od *teških tjelesnih ozljeda* s trajnim posljedicama kao što su invaliditet ili tjelesna *nagrđivanja* izgleda, sve do smrtnog ishoda, te *psihičkih trauma*. Dijete ne mora biti tjelesno zlostavljano da bi bilo žrtva. Kada je zlostavljano bilo koji član porodice djeteta, ono trpi emocionalno i na taj način je zlostavljano. Nasilje nad

djecom spada u tzv. nasilnički kriminalitet. Riječ je o krivičnim djelima koje karakterizira brutalno i agresivno postupanje izvršioca, odnosno kod kojih nasilje ima dominantan karakter. (Modly, Šuperina, Korajlić; 2008)

Iskorištavanje se odnosi na nepošteno iskorištavanje djece ili nelegalno korištenje. To uključuje dječju pornografiju i prostituciju. To također može uključivati prisiljavanje djece na obavljanje fizičkog rada iznad razumnih mogućnosti te djece. (Korajlić; 2008.)

Fizičko zlostavljanje se odnosi na premlaćivanje, šibanje, prženje ili na drugi način nanošenje ozljeda djetetu. Zlostavljanje djece je identifikovano kao najveći pojedinačni uzrok smrti djece. Neka istraživanja u SAD su otkrila da je između tri i četiri miliona djece bilo u situaciji da je udareno nogom, pretučeno ili udareno šakom od strane roditelja; a između 900 000 i 1.8 miliona bilo napadnuto nožem ili vatrenim oružjem. U nekoliko tragičnih slučajeva, zlostavljanje je rezultiralo smrću. (Wayne, Karens; 2007)

Emocionalno zlostavljanje se odnosi na izazivanje straha ili osjećaja bezvrijednosti kod djece zaključavanjem u ormar, ignorisanjem ili konstantnim omalovažavanjem. (Korajlić, Muharremi; 2011.)

Seksualno zlostavljanje djece - podtip fizičkog zlostavljanja u kojem se dijete upotrebljava za seksualno zadovoljenje odraslog, a najčešći su načini u slučajevima navedenog zlostavljanja djeteta egzibicionizam, genitalni, analni i oralni kontakt i masturbacija. (Modly, Šuperina, Korajlić; 2008) Žrtava seksualnog napada možda ima na milione, a možda nekih 90% slučajeva molestiranja djece nije prijavljeno. Razlog je nejasan. Neke kulture odobravaju seksualne veze između odraslih i djece, ali ti su činovi nelegalni, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u velikoj većini zemalja svijeta (Modly, Mršić, Selimić; 2018).

Razvrat znači dodirivanje maloljetnika u svrhu postizanja uzbuđenja, zadovoljavanja ili ispunjavanja seksualne želje. Dodirivanje može izvršiti punoljetna osoba ili maloljetna osoba prema uputama izvršioca. (Korajlić; 2011)

Molestiranje je širi pojam, koji se odnosi na bilo koji čin motiviran neprirodnim ili nenormalnim seksualnim zanimanjem prema maloljetnicima za koji je razumno očekivati da će uznemiriti, iritirati ili uvrijediti žrtvu. Molestiranje može, ali ne mora uključivati dodirivanje žrtve.

Vizualni tisak ili medij podrazumijeva svaki film, fotografiju, negativ, slajd, knjigu, časopis ili drugi vizualni tisak ili medij.

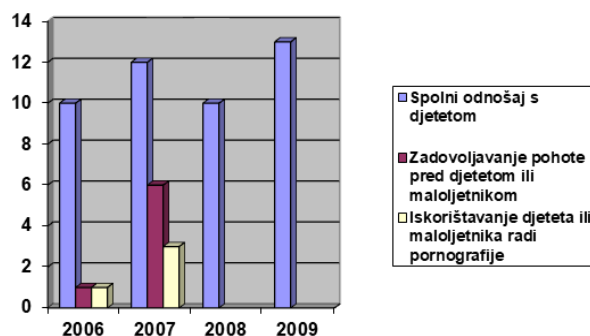
Komercijalno iskorištavanje znači za direktni ili indirektni cilj imati novčanu ili drugu materijalnu dobit.

2. Dimenzija problema

Prema podacima Federalne uprave policije, Feder-

alnog ministarstva unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine, za period od 2006.-2009. godine, iz grupe krivičnih djela protiv spolne slobode i morala (Glava XIX, KZ FBiH) evidentirana su sljedeća krivična djela: Spolni odnošaj s djetetom (Član 207.), *Bludne radnje* (Član 208.), *Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom* (Član 209.), *Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije* (Član 211.)⁸

U 2006. godini na području FBiH evidentirano je ukupno 10 slučajeva spolnog odnošaja s djetetom, te po jedan slučaj zadovoljavanja pohote pred djetetom ili maloljetnikom i iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije. Tokom 2007. evidentirano je 12 slučajeva spolnog odnošaja s djetetom, više za dva ili 20 posto u odnosu na prethodnu godinu, šest slučajeva zadovoljavanja pohote pred djetetom ili maloljetnikom (više za pet), te tri slučaja iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije. Tokom 2008. godine evidentirano je deset slučajeva spolnog odnošaja s djetetom, a u 2008. godini je na području FBiH zabilježeno 13 slučajeva spolnog odnošaja s djetetom. U tabeli koja slijedi podaci su grafički predstavljani.

Statistički pokazatelji o evidentiranim slučajevima iz grupe krivičnih djela protiv spolne slobode i morala (Glava XIX, KZ FBiH), za period 2006-2009.

U ukupnom broju registrovanih krivičnih djela protiv spolne slobode i morala, krivična djela u kojima su žrtve djeca i maloljetnici učestvuju sa oko 10%, što je zabrinjavajući podatak. Međutim, stručnjaci skreću pažnju na velike tamne brojke zlostavljanja, jer se veći broj ovih krivičnih djela uopšte ne prijavljuje policiji zbog straha žrtve, ali i konzervativnog vaspitanja, tako da je ono sigurno učestalije nego što su to mogle pokazati statistike provedenih sudskih postupaka.⁹

Dodatni faktor, koji komplikuje istragu zlostavljanja 8 Godišnji izvještaji o stanju kriminaliteta Federalne uprave policije MUP FBiH, <http://www.fup.gov.ba>; 25.2.2022 19:33

9 „Prema National Child Abuse and Neglect Data System

djece je primijećena neodređenost samog pojma. Da li je udarac dlanom po stražnjici zlostavljanje djece? Omalovažavanje djece? Slanje djeteta u krevet bez večere?

Nedovoljno prijavljivanje zlostavljanja djece još je jedan problem. Procjenjuje se da za svaku prijavu koju zaprime policija i druge službe, postoji 10 neprijavljenih slučajeva.

Veliki problem je učestalost kojom su djeca zlostavljana od strane osoba koje znaju. Iako mnogi roditelji naglašavaju svojoj djeci važnost izbjegavanja stranaca, tužna istina je da ogromnu većinu slučajeva zlostavljanja izvrše lica koju djeca poznaju.¹⁰

Zbog toga se treba posebno posvetiti pažnja upravljanjem kvalitetom u zdravstvenim ustanovama, jer su to ustanove koje mogu obavljajući svoje djelatnosti uočiti povrede kod pacijenata, te ih prijaviti poslužbenoj dužnosti policiji ili tužilaštu. **(Ovčina, Eminović, Sitnić, Neuberg, Hajdarević; 2020.)**

3. Efekti zlostavljanja djece

Efekti zlostavljanja djece mogu biti razarajući, a može rezultovati ozbiljnim i trajnim fizičkim, mentalnim i emocionalnim oštećenjima, kao i budućem kriminalnom ponašanju.

Fizička oštećenja mogu uključivati mozak, vitalne organe, oči, uši, ruke ili noge. Teško zlostavljanje može također uključivati mentalnu retardaciju, ograničene sposobnosti govora, ograničen razvoj percepcijskih i motornih vještina, zastoj u fizičkom razvoju, sljepilo, gluhoću, gubitak udova, ili čak i smrt.

Emocionalna oštećenja mogu uključivati oslabljeni koncept samosvjesnosti kao i povećani nivo agresije, anksioznosti i tendenciju prema samodestrukciji. Ove tendencije prema samodestrukciji mogu uzrokovati da se djeca ponašaju antisocijalno u porodici, u školi i u široj zajednici. Emocionalne posljedice koje omladina iskusi zbog viktimizacije, kao što su psihološki poremećaji, zavisnost i zloupotreba nedozvoljenih supstanci, i problemi delinkvencije, se često previde.

(NCANDS) (održavan od strane National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information) (CHILD MALTREATMENT 2003), procjena je da su 906 000 djece bila žrtve zlostavljanja djece ili zapostavljanja u tioku 2003. godine. Stopa viktimizacije na 1000 djece u državi pala je sa 13.4 djece u 1990. godini na 12.4 djece u 2003. godini; Više od 60% žrtava-djece iskusi je zapostavljanje; Skoro 19% bilo je fizički zlostavljano; 10% bilo je seksualno zlostavljano; a 5% bilo je emocionalno zlostavljano. Osim toga, 17% dovodi se u vezu s "drugim" vrstama zlostavljanja. Djeca stara do tri godine imala su najveću stopu zlostavljanja sa 16.4 na 1000 djece." (Wayne, Karens; 2007)

10 Izvješće National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information (CHILD MALTREATMENT 2003) kaže da su više od 80% izvršilaca roditelji. Drugi srodnici su 7%, a nevjereni partneri roditelja su 3%.

Jasno je da je viktimizacija u ranom djetinjstvu i u dobi adolescencije izvor mnogim problema u kasnijem životu.¹¹

Istraživanjem, koje su vršili *Siegel i Williams*, je ustanovljeno da seksualno zlostavljanje djeteta značajno predviđa određene vrste krivičnih djela, ali su i drugi pokazatelji porodičnog zanemarivanja i zlostavljanja također bili značajni faktori. Seksualno zlostavljanje djece zaista može da igra centralnu ulogu na putu nekih djevojčica prema delinkvenciji i kasnijem kriminalu. Vjerovatnoća da će žrtve seksualnog zlostavljanja biti uhapšene kao odrasli je puno veća nego za druge prestupnike iste dobi, čak i nakon usporedbe sa historijom djeteta, koju karakterišu problemi u porodici, koji su dovoljno ozbiljni da rezultuju maloljetničkim saslušanjem. **(Wayne, Karens; 2007)** Mnoga istraživanja koja su vršena na ovu temu su utvrdila da („Efekti djetinjstva“) žrtve službeno identifikovanog zlostavljanja imaju veću vjerovatnoću da budu uhapšeni kao odrasli izvršioc i krivičnih djela.

Još jedan vjerovatan efekat dječijeg zlostavljanja je da kao odrasla osoba, bivša žrtva često postaje izvršilac dječijeg zlostavljanja, stvarajući na taj način „*krug zla*“ koji ponekad nazivamo „*Međugeneracijski prenos nasilja*“. Istraživanja pokazuju da dijete sa historijom fizičkog zlostavljanja ima predispozicije da se okrene nasilju u kasnijim godinama.

4. Izazovi u istrazi

Praksa pokazuje da su krivična djela protiv djece i mladih izuzetno teška za krivično gonjenje i u kojima je najteže dobiti krivičnu presudu. Zbog toga ovlaštena službena lica koja intervjuišu djecu, koja su bila žrtve ili svjedoci, trebaju proći kroz posebnu obuku, ne samo da bi osudili krivoga, nego i da bi zaštitili nevine. Bez obzira da li na krivičnom djelu protiv djeteta rade ovlaštena službena lica za opšti kriminalitet ili oni koji su specijalizovani za takva krivična djela, postoje određeni izazovi koji su jedinstveni za ovakve istrage. Istražitelji moraju stalno da budu na oprezu i da poštuju zakonske i kriminalističke procedure **(Korajlić, Šuperina, Selimić; 2020)**

Izazovi u istrazi krivičnih djela protiv djece uključuju potrebu da se dijete zaštiti od daljeg povređivanja, vjerovatnoću umješanosti roditelja, poteškoće u intervjuisanju djece, brige oko kredibiliteta i potrebu da

---

11 English i ostali (Childhood victimization - Viktimizacija u djetinjstvu) su pratili 877 mladih osoba u dobi od 15 do 24 godine, pratili zavisnost i pronašli „jaku potporu“ za odnos između zlostavljanja djece i zanemarivanja i delinkvencije, kriminaliteta odraslih, i nasilnog kriminalnog ponašanja: „Vjerovatnoća je da će zlostavljana i zanemarivana djeca 4,8 puta češće biti uhapšena kao maloljetnici, 2 puta češće biti uhapšena kao odrasli, i 3,1 puta češće uhapšena za nasilna krivična djela nego prosječni prestupnici istih kategorija.“ (Wayne, Karens; 2007)

se saraduje sa drugim agencijama, a policija i druge javne službe moraju se pridržavati načela humanosti, jer je dio javne administracije, te se traži profesionalno vođenje istrage i provođenja zakona. (*Ramadani, Korajlić; 2020.*)

5. Intervjuisanje zlostavljane djece

Intervjuisanje djece zahtijeva posebne vještine. Prije intervjuja, pribavite relevantne informacije o porijeklu od roditelja ili staratelja ili bilo koga drugog koji je uključen u slučaj, uključujući i socijalne službe, advokate i doktore. Takođe pregledajte i izvještaj o napadu (Modly, Mršić, Selimić; 2018).

Često je potrebno nekoliko intervjuja da bi se dobila kompletna izjava a da se ne preopteretite dijete. Početni intervju bi trebao biti kratak, tek toliko da se ustanove činjenice, koje podupiru osnovne sumnje, a da se drugi intervju obavi kasnije.

Općenito je najbolje obaviti intervju u privatnosti djetetovog doma ili doma njegovog prijatelja ili u nekoj prostoriji u bolnici ili u policijskoj stanici. Prostorija za intervjuisanje u policijskoj stanici se može pretvoriti u prijateljsko okruženje za djecu, tako što ćete dodati neku jednostavnu igračku ili bojanku. Ako se intervju treba obaviti u djetetovom domu, bilo bi najbolje da ne nosite uniformu, naročito ako dijete misli da će biti uhapšeno. Obično je najbolje nositi civilnu odjeću u kojoj se osjećate komforno.

Bez obzira gdje da se intervju obavlja, u djetetovom domu ili u policijskoj stanici, obično se ne savjetuje da član porodice bude prisutan – ali ako to dijete želi, potrebno je ispoštovati njegovu želju. Člana porodice je potrebno postaviti van vidokruga djeteta da ne bi uticao na intervju. Međutim, ako se sumnja da je jedan roditelj počinitelj, nijedan od roditelja ne bi trebao biti prisutan. Istražitelj treba zabilježiti vrijeme kada intervju počinje i kada završava. Zbog toga što je teško uzeti pisanu izjavu od djeteta, ponekad je najbolje izvršiti video-snimanje intervjuja. Video-trake mogu koristiti drugi policajci, tužioci i sudovi, čime se eliminiše potreba da se žrtva ponovo ispituje.

Kada obavlja intervju sa djetetom, istražitelj mora održavati vezu sa djetetom. Obično spol osobe koja obavlja intervju nije važan – ključna kvaliteta je sposobnost da se dobiju tačne informacije. Osoba koja obavlja intervju treba sjediti do djeteta i govoriti prijateljskim tonom, bez ponižavanja djeteta. Može vam pomoći ako sa djetetom igrate neku igru ili se spustite na pod na djetetov nivo da biste dobili pažnju i ohrabрили dijete da normalno razgovara. Dajte djetetu slobodu da radi druge stvari za vrijeme intervjuja, kao što je kretanje po sobi ili igranje sa igračkama, ali nemojte dozvoliti odvratanje pažnje spolja. Shvatite sposobnosti djeteta i njegove interese, tako što ćete postavljati pitanja o svakodnevnim aktivnostima, kao

što je škola i sitni kućni poslovi. Pitajte dijete o braći i sestrama, kućnim ljubimcima i omiljenim igrama ili televizijskim emisijama. Možda će pomoći da podijelite lične informacije kada to bude prikladno, kao što su informacije o vašoj djeci ili ljubimcima.

Procijenite spoznajni nivo djeteta tako što ćete ga pitati da li zna da čita, piše, broji ili da kaže koliko je sati. Da li dijete zna kad mu je rođendan? Da li dijete može prepričati ranije događaje (juče, odmori)? Da li dijete poznaje različite djelove tijela i njihove funkcije? Procijenite zrelost djeteta tako što ćete postaviti pitanja o njihovim obavezama – pripremanje doručka samima sebi, šetanje psa, i tako dalje. Da li dijete uživa kakve privilegije (ostaje samo kući, ide samostalno na određena mjesta)?

Učinite da se dijete opusti, i imajte na umu da ispitivanje djece više teži razmjeni iskustava nego formalnom intervjuu. Zbog toga što mlađa djeca ne mogu dugo zadržati pažnju, intervjui u kojima trebate saznati činjenice ne bi trebali da traju duže od 15 do 20 minuta. Pitanja se trebaju odnositi na to šta se desilo, ko je to uradio, kada se to desilo, i da li je bilo upotrebe sile, prijetnje ili poticanja. Postavljajte jednostavna, direktna i nezavršena pitanja. Izbjegavajte da postavljate “zašto” pitanja, jer ona zvuče optužujuće. Da bi ste umanjili uznemirenost, strah, ili opiranje kod djece kojoj je rečeno ili zapriječeno da šute od strane počinitelja (naročito ako je roditelj), pokušajte sa izjavama kao što su “Nema ništa loše u tome da kažeš šta se desilo”, “Nećeš biti u neprilici”, “Možeš pomoći svom tati/mami/prijatelju tako što ćeš reći šta se desilo” i “To nije tvoja krivica”. Nikad nemojte prijetiti djetetu ili pokušavati da natjerate dijete koje se opire da govori, jer će takav pritisak vjerovatno voditi tome da se dijete “zatvori u sebe” i može uzrokovati dalju traumu.

Izuzetno je važno da djetetu ne stavljate riječi u usta. Kada dijete odgovara na vaša pitanja, budite sigurni da razumijete značenje njegovih riječi. Dijete može misliti da “seks” znači ljubljenje i grljenje ili diranje. Ako dijete upotrijebi riječ, saznajte šta ta riječ znači djetetu da bi došli do istine i izbjegli kasnije sramoćenje na sudu. U slučaju seksualnog zlostavljanja mlađe djece, može pomoći da koristite crteže ili anatomske lutke da bi pomogli djeci da opišu tačno šta se desilo i opišu poze djeteta i zlostavljača kada se krivično djelo desilo. Međutim, postoje kontroverzije da li takve anatomske detaljne lutke pomažu ili odmažu napredak intervjuja.

Da bi procijenili kredibilitet i sposobnosti djece u slučajevima seksualnog zlostavljanja, razmislite o sljedećem kriteriju:

- Da li dijete opisuje čin ili iskustva kojima bi dijete njegovog uzrasta normalno bilo izloženo? Prosječno dijete nije upoznato sa erekcijom ili ejakulacijom do adolescencije.

• Da li dijete opisuje okolnosti ili osobine tipične za situaciju seksualnog napada? “On mi je rekao da je to naša tajna”; “Rekao mi je da ne mogu ići vani ako to ne uradim”; “Ona mi je rekla da je to seksualno obrazovanje”.

• Kako i pod kojim okolnostima je dijete to reklo? Koje riječi je dijete tačno koristilo?

• Koliko puta je dijete objasnilo šta se desilo, i koliko je konzistentno o osnovnim činjenicama napada (vremena, datumi, okolnosti, slijed događaja, itd)?

• Koliko spontanih informacija dijete daje? Koliko je potrebno čekati na njih?

• Može li dijete definisati razliku između istine i laži? (Ovo pitanje u stvari nije toliko korisno sa mlađom djecom, jer oni nauče ove termine napamet, ali ne razumiju stvarno značenje).

Za vrijeme intervjua, nemojte pokušavati da izvučete obećanja od djeteta vezano za svjedočenje na sudu, jer nepotrebno naglašavanje suđenja može imati malo značenja i može uplašiti dijete, uzrokujući noćne more i strah. Istražitelji trebaju izbjegavati navodeća pitanja, ponavljanje intervjua, i zbunjujuća pitanja.

Kada je intervju završen, dajte roditeljima jednostavnu, direktnu informaciju o tome šta će se dalje dešavati u krivičnom pravosudnom sistemu i otprilike kada, o vjerovatnoći suđenja, i tako dalje. Neka i oni sarađuju. Objasnite im koga da kontaktiraju za status izvještaja ili u hitnom slučaju; izrazite zahvalnost i razumijevanje za trud koji čine time što prijavljuju djelo i prate proces. Odgovorite na bilo koje pitanje koje ima dijete ili roditelji. **(Korajlić; 2012.)**

5.1 Poteškoće u intervjuisanju djece

Kada je dijete veoma mlado, ograničeni rječnik može predstavljati ozbiljan izazov za istražitelje. Nažalost, dok dijete bude dovoljno staro da posjeduje rječnik i druge vještine da bi opisalo svoja iskustva sa zlostavljanjem, ono takođe razvije i sposobnost da osjeća takav stid, sramotu i strah zbog tih događaja, da se odupire da govori o njima.

Intervjuisanje djeteta, koje je bilo žrtva zlostavljanja, zahtijeva posebno razumijevanje, vještine i praksu. Djeca često imaju poteškoća da govore o zlostavljanju, i često im je rečeno da nikome ne govore ništa o tome. Možda im je osoba koja ih je zlostavljala zaprijetila, ili su možda u bliskoj vezi sa tom osobom pa ne žele da joj se bilo šta loše desi.

Kada intervjuišu djecu, ovlaštena službena lica trebaju uzeti u obzir uzrast djeteta, njegovu sposobnost da opiše šta se desilo, i mogućnost osvete osumnjičenog protiv djeteta koje „progovori“.

Još jedna od poteškoća pri intervjuisanju djece je njihovo kratko vrijeme pažnje. Pitanja trebaju biti kratka i razumljiva, a to je vještina, koja se često pokaže kao teška i zahtijeva obuku i vježbu. Ovlaštena službe-

na lica koja obavljaju intervjue i koja imaju odlične rezultate sa odraslima, možda neće biti tako uspješni sa djecom.

Istražitelji mogu razmisliti o tome da pozovu profesionalce iz socijalne službe da pomognu pri vođenju intervjua, jer su oni obično formalno obučeni i imaju više iskustva u intervjuisanju djece na njihovom nivou, te zbog toga mogu ostvariti bolji odnos.

6. Procedura postupanja po saznanju za zlostavljanje

Pojedine službe u Bosni i Hercegovini imaju određene protokole – procedure u slučajevima kada se sazna za zlostavljanje, no to varira od slučaja do slučaja. Međutim, u mnogim zemljama postoje određeni standari u ovakvim situacijama.

Politika postupanja bi u ovakvim situacijama, kombinirajući pozitivna iskustva, mogla biti sljedeća:

- *Po saznanju za ovakva zlostavljanja, odmah se određuje istražitelj koji radi sa maloljetnicima;*
- *Istražitelj bi trebao kontaktirati socijalnu službu, a onda zajedno da kontaktiraju žrtvu na lokaciji na kojoj se žrtva može kratko intervjuisati, ali ne u prisustvu mogućeg izvršioca krivičnog djela;*
- *Za vrijeme početnog intervjua, istražitelj za maloljetnike treba da pokuša odrediti da li je izvještaj potkrijepljen dokazima, nepotkrijepljen dokazima ili neosnovan;*
- *Ako je izvještaj potkrijepljen dokazima, istražitelj za maloljetnike i službenik socijalne službe sklanjaju dijete iz kuće i stavljaju dijete pod zaštitu. Ako istražitelj za maloljetnike i službenik socijalne službe odluče da dijete nije u opasnosti od bilo kakvog zlostavljanja, djetetu se može dozvoliti da ostane u njegovom kućnom okruženju;*
- *Ako izvještaj nije potkrijepljen dokazima, dijete ostaje u kući;*
- *Ako je izvještaj neosnovan, provjerava se i razlog za lažno prijavljivanje da bi se identifikovali drugi problemi;*
- *Ako je slučaj zlostavljanje sa potkrepljujućim dokazi, žrtva se smješta u sigurno okruženje i tamo se obavlja saslušanje.*

Istražitelj za maloljetnike i službenik socijalne službe provode detaljan intervju sa žrtvom. Koristi se nekoliko pomagala, u zavisnosti od starosti djeteta i mentalnih sposobnosti: struktuirana i nestruktuirana terapija igrom, crtanje slika i korištenje anatomskih lutki.

Istražitelj za maloljetnike također kontaktira i osumnjičenu osobu i intervjuiše je o određenim navodima, pravi izvještaj ili izjavu koja se odnosi na intervju i čini te izvještaje dostupnim socijalnim službenicima. Socijalna služba se podstiče da prisustvuje ovim intervjuima, a za vrijeme ove faze istrage, koristi se i

timski pristup.

Istražitelj za maloljetnike također intervjuje i druge osobe, uključujući svjedoke ili žrtve, bilo koga ko može imati informacije o slučaju. Istražitelj priprema izvještaj za tužioca da bi se odredilo da li je slučaj podesan za optuženje.

7. Činjenice koje mogu da posluže kao dokaz

Sva opažanja istražitelja koja se odnose na fizičko ili emotivno stanje žrtve se moraju detaljno zabilježiti. Činjenice koje mogu da posluže kao dokaz o slučajevima zanemarivanja ili zlostavljanja djece uključuje okolinu, uslove u kući, odjeću, modrice ili druge povrede na tijelu, izvještaj o medicinskom pregledu i druge opservacije.

Fotografije mogu biti dobar način da se dokumentuje zlostavljanje djeteta ili zanemarivanje, kada je potrebno pokazati povrede djeteta ili uslove kućnog okruženja. Fotografije se trebaju napraviti odmah, jer dječije povrede brzo zarastaju, a uslovi u kući se brzo mogu promijeniti. Trebalo bi napraviti i crno-bijele i fotografije u boji koje pokazuju modrice, opekotine, posjekotine ili bilo koju povredu koja zahtijeva medicinski tretman. Potrebno je imati svjedoke kada se prave te fotografije, da bi oni kasnije mogli da posvjedoče o lokaciji i veličini povreda, uključujući i medicinsko osoblje koje pregleda dijete. Objasnite djetetu potrebu da se naprave fotografije da bi se izbjegao dalji strah ili uzbuđenje. Potrebno je ispoštovati sve procedure za fotografisanje na mjestu izvršenja krivičnog djela.

Dodatne vrste činjenica koje mogu da posluže kao dokaz, a koje se mogu pribaviti u slučaju seksualnog napada uključuju fotografije, poderanu odjeću, konopce ili trake, i tragove dokaza kao što je kosa izvršioca i žrtve, a u nekim slučajevima, sjeme i sl.

8. Istraga smrtnih slučajeva kod djece

Istraga smrti djeteta za istražitelja može biti jedan od najtežih zadataka sa kojima će se ikad susresti. Ožalošćenim roditeljima ili starateljima se moraju postavljati teška pitanja, tako da istražitelj može odrediti da li je smrt nastupila kao rezultat nepoznatog medicinskog stanja, nesretnog slučaja, ili krivičnog djela. Veliki se broj smrtnih slučajeva djece prijavljuje prvo kao prirodna smrt ili nesretan slučaj.

Zbog toga, za istražitelje, koji rade na slučaju smrti djeteta, kontrolna lista potencijalnih svjedoka i drugih izvora informacija može biti od koristi.

Ova lista uključivala bi sljedeće svjedoke:

- *Roditelje – uključujući trenutne i bivšeg očuha ili maćehu, i supružnike roditelja;*
- *Braću i sestre i drugu djecu;*
- *Članove porodice;*

- *Njegovatelje – bejbisitere, uposljeni za brigu o djeci;*
- *Učitelje – jaslice, obdanište, škola, vjerske ustanove;*
- *Susjede – sadašnji i prethodne;*
- *Prve na mjestu krivičnog djela – policiju i medicinare hitne pomoći;*

- *Osoblje u hitnoj pomoći – doktore i sestre;*
- *Osoblje agencija i službi – Centra za socijalni rad, Službe za zaštitu djece, Službe za davanje licence za obdaništa, policijsko osoblje koje je imalo prethodne kontakte sa porodicom i/ili djetetom.*

Drugi potencijalni izvori informacija uključuju:

- *Dosjee – za umrlu djecu, braću i sestre, drugu djecu sa kojom su njegovatelji djeteta imali kontakta;*
- *Policijske dosjee – krivične dosjee, dosjee o žrtvi ili osumnjičenom, pozive za pomoć;*
- *Medicinske kartone za umrlu djecu i njihovu braću i sestre – rođenje, prenatalna njega, pedijatar, doktor, hitna pomoć;*
- *Pozive policiji;*
- *Izvještaje hitnih medicinskih službi;*
- *Telefonski pozivi ili drugu komunikaciju obavljenu ili primljenu od strane osumnjičenog, približno u vrijeme smrti djeteta – uključujući mobilne telefone, pejdžere, e-mail, poruke na telefonkim sekretaricama;*
- *Rezultate obdukcije i sl.*

Ako je djetetova porodica ili osumnjičeni ranije živio u drugoj zajednici, provjerite ima li potencijalnih svjedoka i izvještaja drugih agencija, koji mogu dokumentovati istoriju zlostavljanja ili zanemarivanja.

Nadalje, *Wayne i Karens*, (*Wayne, Karens; 2007*) daju sljedeće napomene i podsjetnike za istražitelje koji rade sa slučajevima moguće smrti djece. Radi se o sljedećem:

- *Bezrazložno odlaganje traženja medicinske pomoći je često “znak za uzbunu” da su djetetove povrede uzrokovane zlostavljanjem;*
  - *Zapisnici poziva policiji često sadrže važne informacije o tome kako su prvobitno prijavljene povrede djeteta;*
  - *Tretirajte slučajeve koji uključuju ozbiljne povrede kao potencijalni uzrok smrti djeteta, jer nije neobično da djeca, koju su pretrpila ozbiljne povrede, umru nekoliko dana ili sedmica nakon prvobitne povrede;*
  - *Odloženi smrtni slučajevi obično imaju više od jednog mjesta krivičnog djela. Pregledajte mjesto na kojem je došlo do povrede, bolnicu u kojoj je dijete umrlo, i bilo koje privatno vozilo, koje je korišteno da se dijete preveze do bolnice;*
  - *Nema zamjene za pravovremeni, profesionalni pretres mjesta izvršenja krivičnog djela, uključujući prikupljanje dokaza, dokumentacije i fotodokumentacije.*
- Uspješna istraga smrtnih slučajeva djece se oslanja na tri faktora: efikasno obavljene, dobro dokumentovane intervju sa svjedocima; temeljitu provjeru svakog svjedoka ili osumnjičenog umiješanog u slučaj; i kompetentno ispitivanje osumnjičenog (ih). Zbog svega

navedenog, kod sačinjavanja planova kriminalističkih obrada, kontrolna lista potencijalnih svjedoka i drugih izvora informacija, trebala bi da bude upotpunosti realizirana.

Nemojte automatski isključivati djecu kao potencijalne osumnjičene. Poznato je da djeca znaju nanijeti ozbiljne povrede drugoj djeci.

Treba obratiti pažnju na još neke pokazatelje:

- *Pokazatelji zanemarivanja i zlostavljanja djece*
- *Pokazatelji zanemarivanja*
- *Pokazatelji emocionalnog zlostavljanja*
- *Pokazatelji fizičkog zlostavljanja*
- *Pokazatelji seksualnog zlostavljanja*

9. Roditelj kao sumnjičeni

Kod zanemarivanja djece i fizičkog ili emotivnog zlostavljanja, osumnjičeni je jedan od roditelja. Prema Uniformisanim krim-izvještajima (UCR), kako navode Wayne, Karens, (Wayne, Karens; 2007) u slučajevima zlostavljanja ili zanemarivanja djece mlađe od 5 godina, u 32% slučajeva izvršilac je bio otac, u 30% je bila majka, u 23% muški poznanik, u 6% drugi rođaci, i u 3% stranac.

Ljudi koji imaju normalni šablon ponašanja u svim drugim poljima života, mogu imati nenormalno seksualno ponašanje. Oni koji seksualno zlostavljaju djecu, mogu izvršiti samo jedno krivično djelo u cijelom svom životu, ili mogu izvršiti stotine krivičnih djela. Ankete pokazuju da je 35 do 50 % izvršilaca poznavalo njihove žrtve. Neke studije pokazuju čak i veći postotak. Zbog toga istražitelj krivičnog djela seksualnog zlostavljanja djeteta možda neće tražiti nepoznatog osumnjičenog ili stranca.

Seksualno zlostavljanje jednog ili više djece u porodici je jedan od najčešćih problema seksualnog zlostavljanja djece, ali se ne prijavljuje često. Zbog poteškoća u otkrivanju, to je najmanje poznato javnosti. Štetu koju dijete trpi od kontinuirane seksualne veze sa bliskim članom porodice može da prati stid, strah ili čak i krivica. Dodatni konflikti se mogu stvoriti preko savjeta o tajnosti.

Iako su djevojčice češće žrtve, imajte na umu da ako je djevojčica seksualno zlostavljana od strane člana porodice, dječak u istoj porodici, također, može biti žrtva. Incest obično uključuje djecu mlađu od 11 godina i postaje ponovljena aktivnost, koja eskalira po ozbiljnosti i učestalosti.

Minhauzenov sindrom ili Minhauzenov sindrom preko posrednika, uključuje povrede koje osoba sebi sama nanese ili izazove. Ako se učini da su povrede djeteta samonanesene ili samoizazvane, možda dijete traži pažnju ili simpatije ili možda pokušava da nešto izbjegne. Roditelji, obično majka, mogu nanijeti povrede svojoj djeci iz, u principu, istih razloga. *Minhauzenov sindrom preko posrednika (MSPP)* je

oblik dječijeg zlostavljanja u kojem roditelj ili odrasli negovatelj namjerno daje lažne medicinske historije, proizvodi dokaze, i uzrokuje medicinske poremećaje kod djeteta. MSPP se obično izvrši tako da dijete dobije medicinski tretman, te tako zlostavljač može zadobiti pažnju ili simpatije porodice, prijatelja ili drugih.

Navodi o MSPP često dolaze iz anonimnih izvora ili stručnjaka za zdravstvenu njegu. Jedan od najlogičnijih prvih koraka je da se kontaktira doktor primarne zaštite. Potrebno je ostvariti rani kontakt sa agencijom za brigu o djeci da bi se koordinirala pitanja, koja se tiču sigurnosti djeteta, kada roditelj sazna za istragu. MSPP se treba uzeti u razmatranje kao mogući motiv u bilo kojem slučaju upitne ili neobjašnjene smrti djeteta.

Istražitelji, koji su određeni da rade na slučajevima dječijeg zlostavljanja, trebaju ispitati slučajeve MSPP kada rade slične slučajeve zlostavljanja. Uopšteno, pak, kad god se suoče sa mogućim slučajem MSPP, istražitelji trebaju:

- *Pregledati zdravstveni karton žrtve;*
- *Iz kontakta sa medicinskim osobljem odrediti brigu i reakcije roditelja, koji je prijavio slučaj o medicinskom tretmanu djeteta;*
- *Sakupiti kompletnu porodičnu historiju;*
- *Intervjuisati članove porodice, susjede, osobe koje čuvaju djecu;*
- *Uzeti u razmatranje video-nadzor u bolnici;*
- *Kada se prikupljaju dokazi, koristiti naredbu za pretres za kuću roditelja;*
- *Pravljenje razlike između MSPP i drugih oblika dječijeg zlostavljanja ostaje izuzetno teško.*

Istražitelji bi trebali biti sumnjičavi prema osobi koja pokaže da zna puno više o bolestima i medicinskim procedurama nego što većina roditelja obično zna. Izvršiocu obično imaju medicinsku prošlost ili su, na neki način, proveli puno vremena oko medicinske profesije.

Dok je MSPP¹² poremećaj koji očito rezultuje nekim oblikom dječijeg zlostavljanja, postoji još jedan poremećaj čiji simptomi veoma liče na zlostavljanje djeteta, i kod kojeg se roditelji pogrešno optuže za zlostavljanje, a koji se zove *osteogenesis imperfecta*¹³. **Sindrom iznenadne smrti dojenčeta (SISD)** je još

12 U svom domu u Coral Springs-u, Florida, Jennifer Bush uzima lijek putem injekcije kao tretman za rijetku bolest. Ona je bila smještena više od 200 puta u bolnicu, imala 40 operacija, i akumulirala oko 3 miliona \$ za medicinske troškove. Jennifer je stavljena pod nadzor države, a njena majka poslata u zatvor, jer je navodno uzrokovala njenu bolest kao rezultat Minhauzenovog sindroma preko posrednika, rijetkog oblika dječijeg zlostavljanja u kojem odrasli namjerno razbole dijete da bi dobili pažnju. (Wayne, Karens; 2007)

13 Osteogenesis imperfecta-Osteogenesis imperfecta (OI), ili bolest krhkih kostiju, je genetski poremećaj kojeg karak-

jedno tragično stanje koje uzima živote mladih žrtava i za koje se roditelji mogu sumnjati za zlostavljanje djeteta.

Pregled mjesta smrti kritični je faktor u određivanju SIDS, ovlašteno službeno lice koje odgovori na poziv da "dojenče ne diše" mora dobro obratiti pažnju na nekoliko elemenata, uključujući poziciju dojenčeta kada je pronađeno, stanje kolijevke i okolnog područja, prisustvo predmeta u kolijevci, bilo kakve neobične ili opasne predmete u sobi, bilo kakve lijekove koji su davani bebi, temperaturu sobe i kvalitet vazduha.

Također se treba obratiti pažnja na određene pojave na tijelu, koje se obično javljaju kod slučajeva SIDS, a koji su rezultat procesa umiranja, uključujući bljedilo kože, pjenasto cijedenje iz usta ili nosa, i rigor mortis kada se tijelo ohladi, što se vrlo brzo desi, obično u roku od tri sata kod dojenčadi.

Sugeriraju se sljedeće stvari koje treba uzeti u razmatranje kod SIDS istrage:

- *Budite osjećajni prema porodici, ali ostanite fokusirani;*
- *Vrijeme je od kritične važnosti;*
- *Vjerujte svojim istražiteljskim instinktima;*
- *Koristite potrebne istražne procedure u ovakvim slučajevima¹⁴.*

10. Seksualni delikti izvršeni od druge djece

Iako se o tome rijetko diskutuje, sve veći broj dječijih seksualnih delikta se počini od strane druge djece. Mnogi ljudi misle da se ovakva krivična djela ne mogu desiti, jer oni često na djecu gledaju kao da seksualno nisu u mogućnosti da izvrše takvo krivično djelo. Neki od zlostavljača djece su i sami bili žrtve zlostavljanja. Kada istražitelji prime izvještaje da su djeca izvršila seksualno krivično djelo protiv druge djece, oni ih ne smiju automatski odbaciti kao fantaziju i moraju temeljito ispitati sve ovakve izvještaje.

11. Osumnjičeni koji nije roditelj

Izvršioци koji nisu roditelji uključuju bejbisitere, savjetnike u kampovima, školsko osoblje, sveštena lica, i druge. Uobičajeni seksualni zlostavljači djece, bez obzira da li rade sami ili kao dio seksualnog kruga, se dijele u tri tipa.

Prvi je **Misoped**, osoba koja mrzi djecu, ima seksualni odnos sa njima, a onda ih brutalno uništi. Drugi tip

terišu kosti koje se lako lome, često zbog malog ili ne baš očitog razloga. Međutim, zlostavljanje djece često može da rezultuje lomovima kostiju. Kao posljedica toga, pogrešna dijagnoza OI može voditi tome da roditelji djece sa ovom bolešću budu pogrešno optuženi za zlostavljanje djeteta. (Wayne, Karens; 2007)

14 Za više informacija, (<http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/00042657.htm>); June 21, 1996 / 45(RR-10);1-6

je **Hebefil**, osoba koja bira srednjoškolce kao svoje žrtve i treći je Pedofil, koji je i najčešći tip seksualnog zlostavljača.

12. Pedofil

Pedofil¹⁵, koji se ponekad naziva i „jastreb kokošar“, je odrasla osoba heteroseksualac ili homoseksualac koji voli mlade dječake ili djevojčice, određenog uzrasta. Iako su pedofili obično muškarci, to nije uvijek pravilo.

Kako ističu *Modly, Šuperina, Korajlić, (Modly, Šuperina, Korajlić; 2008)* „Pedofil je u pravilu punoljetna osoba koja se uključuje u bilo koju vrstu seksualne aktivnosti s osobama koje su legalno definirane kao djeca. Pedofile nazivaju i “zlostavljači djece” (eng. *Child Molester*). Pedofil ima seksualni interes za djecu koji se manifestira u viktimiziranju koje može varirati od milovanja do sakaćenja i ubojstava. Ne žele svi pedofili ozlijediti. Neki žele samo držati i milovati dijete, iskazati mu “ljubav”. Drugi ekstrem predstavljaju sadistički pedofili koji doživljavaju seksualno zadovoljstvo samo smrću zarobljenog djeteta. Spol izvršioca i spol djeteta žrtve kreće se na relaciji homoseksualnost - heteroseksualnost. Pedofili nisu samo muškarci. Ima i zlostavljačica djece. U praksi kada žena izvrši ovakav delikt on privlači manju medijsku i sudsku pažnju. Žene izvršioци izazivaju i manji bijes roditelja žrtve, pogotovu kada je žrtva u dobi adolescencije. Neki na to gledaju kao na “obredni put” mladića. Danas se smatra da su pedofili ljudi s poremećajem kod kojih primarnu seksualnu privlačnost pobuđuju djeca. Prevaliraju heteroseksualno orijentirani pedofili. Dio pedofila samo fantazira o seksu s djecom, dok drugi i ostvaruju svoje fantazije.“ (Modly, Šuperina, Korajlić; 2008)

Pedofil je stručnjak u odabiru i poticanju mladih osoba, koji rijetko odstupa od omiljenog uzrasta. Pedofil često odabira djecu koja se ističu od ostale djece, koja su pobjegli od kuće, ili koja žude za pažnjom i ljubavlju. Iako neki pedofili siluju djecu, većina njih rijetko koristi silu, oslanjajući se umjesto toga na sklapanje prijateljstva sa žrtvom i sticanje njihovog povjerenja i prijateljstva. Oni mogu biti uključeni u aktivnosti ili programe, koji interesuju vrstu žrtava, koje oni žele da privuku, što im omogućuje lakši pristup toj djeci. Oni također mogu koristiti droge ili alkohol kao sredstvo

15 „Pedofilija - perverzna (nastrana) ljubav prema djeci. Američko udruženje psihijataru u svom Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne poremećaje (eng. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder*) iz 1994. godine definira pedofiliju kao čin zamišljenog uključivanja u seksualnu aktivnost s prepuberalnim djetetom kao preferirani ili jedini način doživljavanja seksualnog uzbuđenja.“ (Modly, Šuperina, Korajlić; 2008) Pedofilija (grč paidós - dijete + filéó - volim, ljubim) je spolna nastranost, tj. seksualna sklonost prema djeci istog ili suprotnog spola.

zavođenja, smanjujući na taj način djetetovo suzdržanje.

Pedofili mogu pribaviti, prikupljati i čuvati fotografije djece sa kojima oni jesu ili su bili u vezi. Mnogi pedofili vode dnevnike o njihovim seksualnim iskustvima sa djecom. Oni mogu skupljati knjige, magazine, novine, i drugi pisani materijal o temi seksualne aktivnosti sa djecom. Oni također mogu skupljati adrese, telefonske brojeve, ili liste ljudi koji imaju slične seksualne interese. Pedofili također lociraju i privlače žrtve putem kompjutera, o čemu ćemo govoriti kasnije. Također, mnogi pedofili su članovi seksualnih krugova.

12.1. Vrste pedofila

Kada su u pitanju određeni tipovi pedofila i njihova tipologija, različiti autori sa prostora bivše Jugoslavije imaju donekle slično mišljenje. Tako Modly, Korajlić (Modly, Korajlić; 2002) daju podjelu na vrste, a u okviru tih vrsta, podjelu na određene podvrste pedofila.

1. **Preferencijski pedofil**, situacijski zlostavljač djece, posebno moralno i seksualno nekritičan tip. Javlja se kao izvršilac u vrlo teškim slučajevima seksualnog zlostavljanja. Oni percipiraju djecu kao izvor užitka, kao partnere u postizavanju seksualnog zadovoljstva. Unutar vrlo široke kategorije preferencijskog pedofila (zlostavljača) postoje brojne podvrste, kao što su:

- **Sadistički pedofil** (eng. mysoped). Ovaj pedofil razvio je značajnu povezanost između seksualnog zadovoljenja i fatalnog nasilja. Napad ovakvog zlostavljača uvijek završava smrću žrtve. Obično bira za žrtvu djecu koju ne poznaje. Prije se prikrada žrtvi nego što je zavodi, što je metoda specifična za mnoge pedofile. Često otima dijete s mjesta gdje se djeca okupljaju: igrališta, škole, prodajnih centara i sl. On obično i ne pokušava nagovoriti dijete da pođe s njim, on ga jednostavno nasilno otima. Nakon otmice slijedi scenarij koji uključuje nanošenje boli djetetu, te nakon toga konačno i smrt djeteta. Ovaj tip pedofila ne poznaje "ljubav" prema djeci na tradicionalan način. Njega jedino interesira nanošenje boli i usmrćivanje žrtve nad kojom osjeća veliku nadmoć. Ovaj izvršilac nanosi žrtvi smrtnu ozljedu i nakon toga često sakati mrtvo tijelo. Ukoliko je žrtva dječak, izvršilac može odsjeći dječakov penis i staviti mu ga u usta. Djevojčice brutalno napada, a fizičko je nasilje potom posebno usmjereno na genitalije. Ovaj seksualni sadist često terorizira dijete pomoću neke vrste oružja. Delikt je unaprijed planiran i ritualiziran.

- **Zavodnički pedofil**. On "mami" djecu pažnjom, privlačnošću i darovima. Može se djetetu udvarati u duljem vremenskom periodu i može se udvarati nekolicini djece u isto vrijeme. Sličan je fiksiranom pedofilu koji traži pažnju od djece ili, kako se obično kaže, ima "kliničku potrebu za pažnjom".

- **Fiksirani pedofil**. Ovaj tip izvršioca nije prošao razvojni stadij u kojem kao dijete smatra drugu djecu atraktivnom i poželjnom. Drugim riječima, postaje "fiksiran" na rani stadij psihoseksualnog razvoja. Za razliku od regresivnog tipa izvršioca, ovom tipu izvršioca ne treba nikakav prethodni povod za seksualno zlostavljanje djece. Njegov je interes za djecu stalan i kompulzivan. Fiksirani tip izvršioca obično preferira muške žrtve. Ima vrlo malo ili uopšte nema nikakvih aktivnosti s vršnjacima. Uglavnom su samci, smatrani su nezrelim i osjećaju neugodu u društvu drugih odraslih osoba. Često je ovakav tip djetinjast u načinu življenja i ponašanja. Mnogi pedofili ovog tipa odabiru djecu kao seksualne objekte, jer su djeca manje zahtjevnija, pogodnija za dominaciju i manje kritična prema aktivnostima, kojima su podvrgnuta od odraslih. Fiksirani tip izvršioca nema namjeru fizički povrijediti dijete. On voli djecu i nema želju napraviti ništa što bi njima moglo nauditi. On se udvara djetetu, kupuje darove kao sredstvo mamljenja i polahko postaje blizak s djetetom. Uobičajava oralno-genitalni spolni odnošaj, a stvarni odnošaj događa se tek nakon duže vremena.

2. **Situacijski pedofil** nema istinski seksualni interes za djecu, međutim, u stresnim situacijama može eksperimentisati. Ovaj tip pedofila može seksualno zlostavljati ne samo djecu, već bilo koju vulnerabilnu (ranjivu) osobu, kao što su starije osobe ili fizički ili mentalno oštećene osobe. U kategoriji situacijskih pedofila postoje različite podvrste:

- **Regresivni pedofil** se okreće prema djeci kao objektima seksualnog zadovoljenja na trenutnoj osnovi, koja je rezultat nekog događaja, koji ugrožava njegovu sliku o samom sebi i rezultira niskom samopoštovanju. Ovaj tip "zlostavljača djece" može sakupljati dječiji pornografski materijal. Regresivni pedofil uglavnom uspostavlja s odraslima normalne odnose. On može imati određene interpersonalne probleme, no naizgled on nema problema u ličnim ili seksualnim problemima s odraslim osobama. Ovaj tip pedofila doživljava dijete kao pseudoodraslu osobu. Često je ovaj tip zlostavljača oženjen i živi s porodicom. Regresivni tip zlostavljača obično seksualno zlostavlja djecu koju ne poznaje, tj. djeca su obično žrtve mogućnosti (situacije). Žrtve su uglavnom djevojčice. Geografski je stabilan, zaposlen i oženjen. Može imati određene probleme sa zloupotrebom alkohola i vjerovatno ima nisko samopoštovanje.

- **Moralno nekritičan pedofil** je zlostavljač svih dostupnih osoba. Za ovakve izvršioce, djeca su samo jedna kategorija mogućih žrtava. Oni nemaju poseban interes za djecu kao seksualne partnere. Osnovna motivacija ovakvog izvršioca je seksualno eksperimentisanje. Može ga se opisati i kao "seksualnog istraživača", tj. kao osobu koja je spremna isprobati bilo šta seksualne prirode. Može se upuštati u različite

seksualne aktivnosti, uključujući i izmjenjivanje seksualnih partnera, vezivanje, odnos više ljudi i druge neuobičajene aktivnosti. On može uključiti svoju biološku ili usvojenu djecu u ove seksualne aktivnosti.

• **Seksualno nekritični** (Seksualni istraživač) zlostavlja sve dostupne osobe, a djeca su samo jedna od mogućih kategorija žrtava. Nemaju poseban interes za djecu kao seksualne partnere. Osnovni motiv ovog pedofila je seksualno eksperimentisanje. Može se upuštati u različite seksualne aktivnosti, uključujući izmjenjivanje partnera, odnos s više osoba ili druge neuobičajene aktivnosti. U svoje aktivnosti može uključiti svoju biološku ili usvojenu djecu.

• **Neadekvatni ili naivni pedofil** pati od nekog oblika mentalnog poremećaja (npr. retardacije ili senilnosti), koji ga onesposobljavaju u razlikovanju dobrog i lošeg u odnosu na seksualne aktivnosti s djecom. U svojoj okolini često ih nazivaju “čudnim” ili “bizarnim”.

Ovakva osoba često je usamljena, no ne zbog vlastite volje, već zbog toga što nije u stanju uspostaviti lični odnos s drugima. Ovaj tip izvršioaca obično ne nanosi žrtvama tjelesne ozljede. On najčešće eksperimentiše s djecom neke seksualne aktivnosti poput maženja, držanja, ljubljenja, no ne upušta se u spolni odnošaj, niti u oralni ili analni seks.

3. Eksploativni tip pedofila. Ovaj tip pedofila traži djecu primarno za zadovoljenje svojih seksualnih potreba. On iskorištava djetetovu slabost na bilo koji način na koji može, i koristi se raznim strategijama i trikovima kako bi ih pridobio. Obično ne poznaje svoju žrtvu i uglavnom je nastoji izolovati od drugih i iz njezinog porodičnog okruženja. Ukoliko je potrebno, koristiće agresiju ili tjelesnu snagu kako bi prisilio dijete na poslušnost. On ne brine o emocionalnoj ili psihičkoj dobrobiti djeteta. Žrtvu vidi jedino kao seksualni objekt. Ovaj tip pedofila upravilo ima dugu povijest kriminalnog ili antisocijalnog ponašanja. Njegovi odnosi s vršnjacima su nepredvidivi. Vrlo je neugodan u društvu i često ga oni koji ga poznaju izbjegavaju. Vrlo je impulzivan, iritabilan i sklon naglim promjenama raspoloženja. Tretmanska prognoza za ovaj tip pedofila je vrlo loša.

12.2. Krugovi dječijeg seksualnog zlostavljanja

Odrasli (*bar 10 do 15 godina stariji od žrtve*) su obično dominantne vođe, organizatori, i operateri seksualnih krugova. Odrasli vođa selektivno okuplja mlađe osobe zajedno, u seksualne svrhe. Učešće varira, najduži periodi se dešavaju kada su umiješana djeca, koja još nisu u pubertetu. Većina slučajeva uključuje muškarce vođe krugova, ali neki uključuju i žene, obično parove muž/žena.

Mnoge vođe krugova koriste svoje *zanimanje* kao glavnu rutu do djece-žrtava. Odrasla osoba ima legit-

imnu ulogu autoritativne osobe u životima djece, koja su odabrana za krug ili je u mogućnosti da nadzire ranjivu djecu, kroz pristup porodičnim spisima ili dosjeima.

Ponekad krugove formira odrasla osoba koja cilja određeno dijete, koja onda koristi svoje veze i pritisak vršnjaka da dovede i drugu djecu u grupu. Početno dijete može biti rođak ili dijete poznato odranije. Jedna od uobičajenih tehnika je da se postavi poruka na izlogu radnje, kojom se traže djevojke za pomoć u kući.

Status odrasle osobe u susjedstvu ponekad pomaže da se legalizuje njegovo ili njeno prisustvo sa djecom i njihovim roditeljima i da se dozvoli dolazak mladih osoba u dom izvršioaca bez postavljanja pitanja. Ovakav izvršilac je obično omiljen među svojim susjedima.

Istražitelji trebaju biti svesni postojanja tri tipa seksualnih krugova:

1. Solo (Sadrži samo jednu odraslu osobu koja se uključuje u seksualne aktivnosti s malom grupom djece. U ovom prstenu ne postoji razmjena djece i fotografija, a pedofil sve aktivnosti i fotografije čuva kao tajnu. Organizovanje solo seksualnih krugova se obično radi prema uzrastu djeteta – na primjer, djeca (2 do 5 g.), predpubertetlije (6 do 12 g.) i pubertetlije (13 do 17 g.);

2. Tranzicijski (Uključuje više od jedne odrasle osobe, koje su uključene u seksualne aktivnosti s više djece. U prstenu postoji jaka potreba pedofila da komuniciraju jedni s drugima dijeleći svoju zajedničku sklonost prema djeci, a rezultat toga je komunikacijska mreža za interakciju. Sudionici prstena šalju pisma, fotografije, video trake i sl. putem brižno razvijene mreže pedofila. Razmjena pornografskog materijala je prvi korak u prelasku žrtve u posjed drugog pedofila. U trenutku kad pedofil počne trgovati s drugim pedofilima, govori se o razvoju tranzicijskog prstena.) (*Modly, Šuperina, Korajlić; 2008*)

3. Grupni (Dobro strukturirana organizacija, koja regrutira djecu, proizvodi *dječju pornografiju*, pruža seksualne usluge i uspostavlja široku mrežu korisnika. Jedna od karakteristika osoba sa seksualnom sklonošću prema djeci, je da se vole udruživati i organizovati u organizacije podrške.)

13. Viktimologija

Ljudi koji su uključeni u intervenisanje, istragu ili krivično gonjenje slučajeva dječije pornografije i seksualnih krugova moraju priznati da se često stvara veza između izvršilaca i žrtava. Mnoge žrtve shvate da su voljne da mijenjaju seks za pažnju, naklonost, i druge stvari. Voditelji pedofilskih krugova su, po definiciji, vješti u sticanju kontinuirane saradnje i kontrole nad njihovim žrtvama, kroz dobro planira-

no zavođenje. Oni su vješti u prepoznavanju a onda privremenom ispunjavanju emocionalnih i fizičkih potreba djece. Oni znaju kako da slušaju djecu – sposobnost koja nedostaje mnogim roditeljima. Oni su voljni da provedu svo vrijeme koje je potrebno, da zavedu dijete.

14. Reakcije izvršioca

Kada se otkrije dječija pornografija i seksualni krug, neke od reakcija pedofila su prilično predvidljive. Intenzitet tih reakcija može zavisiti od toga koliko izvršilac može izgubiti, ako bude identifikovan i osuđen. Obično je potpuno poricanje prva reakcija pedofila na otkrivanje. Izvršioци se mogu ponašati šokirano, iznenađeno ili čak biti ozlojeđeni na navode o seksualnim aktivnostima sa djecom. Ovo poricanje je često potpomognuto od strane njihovih prijatelja, susjeda, rođaka i kolega, koji insistiraju da takvi uzorni ljudi ne bi mogli uraditi to što se navodi.

Ako dokazi odbace potpuno poricanje, izvršioци mogu preći na malo drugačiju taktiku, pokušavajući da umanje ono što su uradili i po količini i po kvalitetu. Pedofili često dobro poznaju zakon i mogu priznati manja djela ili prekršaje.

Bez obzira da li je to dio truda da se umanju djelo ili odvojena reakcija, pedofili obično pokušavaju da opravdaju svoje ponašanje. Oni mogu tvrditi da se oni brinu za tu djecu više nego njihovi roditelji i da je ono što oni rade, za dobrobit te djece. Mogu također tvrditi da su bili pod velikim stresom, da imaju problem sa alkoholom, ili da nisu znali koliko je neka žrtva imala godina. Ti pokušaji da opravdaju svoje ponašanje se često usredsređuju na krivljenje žrtve. Izvršioци mogu tvrditi da ih je žrtva zavela, da je žrtva započela seksualne aktivnosti, ili da je žrtva bila promiskuitetna ili čak i prostitutka. Kada različite reakcije ne završe prestankom istrage ili krivičnog gonjenja, pedofili mogu tvrditi da su bolesni i da ne mogu da se kontrolišu.

Pedofili su obično veoma uključeni u dječiju pornografiju, ali oni nisu jedine osobe koje u njoj učestvuju. Zbog toga je izuzetno bitno da u nastavku kažemo nešto o „Dječijoj pornografiji kao obliku seksualnog iskorištavanja“.

15. Seksualni delikti protiv djece preko Interneta

Kompjuteri su postali dio svakodnevnog života, no nekima je to raj, kada je u pitanju dječija pornografija. Dječiji pornografi koriste vlastite kompjutere za kreaciju, distribuciju i formiranje pornografskih dječijih kataloga, tako proširujući svoju mrežu zlostavljača. Većina dječijih pornografa su čuvari dokumenata, i za njih je kompjuter kao kataloška igračka ili elektronsko

zlatno. Dok normalni ljudi koriste kompjutere za čuvanje bankovnog bilansa ili zalihu porodičnih profesionalnih fotografija, nasuprot tome, tokom istraga se došlo do spoznaja da dječiji pornografi koriste kompjutere za organizaciju i zalihu fotografija i filmova dječije seksualne eksploatacije.

Dječiji pornografi stiču dopunski materijal kroz kontakt sa drugim pedofilima i u djeliću sekunde pedofil može elektronski izmijeniti fotografije, filmove i druge stvari sa ostalima. Pedofili, također koriste kompjutere za direktne kontakte sa djecom. Adolescentni dječaci koji su potrošili veliki dio vremena na vezi, zapravo su se izlagali visokom riziku zbog ove vrste kontakata. Opet koristeći, e-mail i hitne poruke, pedofil može pozirati kao neki adolescent da bi dobio povjerenje djeteta. (Swanson, Chamelin, Territo; 2003)

U toku 2002. godine, kako navode Wayne i Karens, (Wayne, Karens; 2007) bilo je preko 45 miliona djece online. Osim toga, pedofili vode više od 20.000 web sajtova i još stotine ih se napravi svakog mjeseca. Iz sigurnosti njihovih domova, pedofili mogu koristiti internet da anonimno i simultano pripreme veliki broj djece za buduće zlostavljanje. Wayne i Karens (2007) navode sljedeće statistike iz nedavne studije urađene na 1501 Internet korisniku u dobi od 10 do 17 godina:

- Otprilike 1 od 5 je primio seksualnu ponudu preko Interneta u zadnjoj godini dana.
- Jedan od 33 je iskusio agresivni pristup – osoba koja je tražila da se sastanu, da telefonira, ili pošalje običnu poštu, novac ili poklone.
- Jedan od 4 je imao neželjeno izlaganje eksplicitnim slikama u zadnjoj godini dana.
- Jedan od 17 se suočio sa prijetnjama ili uznemiravanjem.
- Omladina prijavljuje manje od 10% seksualnih ponuda, a samo 3% slučajeva neželjenog pokazivanja bude prijavljeno vlastima.

Uobičajena istraga seksualnih ponuda od strane prikrivenih istražitelja u SAD, odvija se na sljedeći način:

- Policijski istražitelj postavi svoj profil na Internetu i ide u chat sobe predstavljajući se kao djevojčica ili dječak, obično u dobi od 13 do 15 godina, i čeka da ga kontaktira odrasla osoba koja traži mlade adolescente radi seksualnog susreta. Istražitelj odgovara na razgovor koji je započeo prestupnik i dopušta prestupniku da razvije vezu koja kulminira susretom lice u lice, kada prestupnik biva uhapšen. Istražitelj pazi da on ne započne razgovor o seksualnim temama ili da predloži seksualne aktivnosti – jer se to može smatrati za postavljanje zamke;
- Istražitelj koristi istražne resurse da pronade identitet izvršioca i vodi dnevnik o svim online interakcijama, koji predstavlja dokaz o krivičnom djelu;
- Izvršilac se optužuje za pokušaj seksualnog napada i,

u nekim nadležnostima, nedozvoljenu upotrebu kompjutera, da se napravi seksualna ponuda maloljetniku. U nekim slučajevima, izvršena su i druga krivična djela, kao što je distribucija dječije pornografije; Pravne odluke, koje se odnose na postavljanje zamke, odnose se na prikrivene operacije na Internetu. Istražitelji ne mogu nedopušteno navesti osobu da izvrši krivično djelo.

Ovi slučajevi se često nazivaju "proaktivni", jer omogućuju policiji da djeluje bez čekanja, da izvršilac izvrši krivično djelo protiv maloljetne žrtve.

Istražitelji treba da provjere sve spise koji se nađu u posjedu izvršioca da bi se odredio nivo subjektovog interesa i zastranjenja i unaprijed isključili nekoliko odbrana. Oni trebaju uzeti u obzir količinu spisa, teme, vrste, organizaciju, lokacije i koristi. Oni također trebaju pregledati online aktivnosti izvršioca. Naprimjer, koliko nadimaka koristi izvršilac na internetu? Da li izvršilac ima profil sa svojom slikom na mreži? Da li je profil tačan ili daje lažne informacije? Takođe je važan i stvarni život izvršioca. Da li trenutno ili ranije zaposlenje uključuje i maloljetnike? Da li osoba volontira u aktivnostima koje uključuju djecu? Izazov u nadziranju sajtova sa dječijom pornografijom je u tome, što se oni konstantno kreću, jer ih provajderi internet usluga (ISP) izbacuju čim saznaju pravu prirodu sajta.

Jedan od najvećih izazova za istrage povezane sa Internetom je određivanje identiteta iza Internet Protokol (IP) adrese i gdje se ona nalazi. Tehnologije za pronalaženje IP adrese mogu biti vrijedan alat za identifikovanje izvora Internet komunikacije. Korisne naznake o lokaciji osumnjičenog se mogu pronaći analizom informacija u zaglavlju e-mail poruke, koja otkriva IP adresu sistema sa kojeg je e-mail stigao. Jednom kada se pribavi IP adresa, istražitelji mogu lako identifikovati lokaciju, alatom za praćenje IP adresa.

U razgovorima sa izvršiocima, vrlo je bitna pravilna taktika razgovora, kako bi se dobilo priznanje izvršioca kompjuterskog seksa. Na početku bi istražitelji trebali pokazati odgovarajuće identifikacijske dokumente, objasniti svrhu razgovora i iznijeti njihove optužbe. Osumnjičeni će obično poricati bilo kakvo učešće. Ako se to desi, istražitelj ga treba odmah presjeći i iskoristiti ono od čega se protest osumnjičenog sastoji, na primjer, "Drago mi je da čujem da govoriš da ti ne bi mogao uraditi takvu stvar." Onda bi istražitelj trebao detaljno pojasniti sve dokaze koje ima protiv osobe. Prpratite optužbe, poricanja i proteste serijom strategija, koje su podijeljene u različite teme. Nakon što je subjektu dato dovoljno vremena da prizna, istražitelj može predstaviti dobre i loše opcije, tako da prvo predstavi lošu opciju, na primjer, "Ti ili si čudovište koje lovi djecu (loša) ili samo posjeduješ fotografije djece (dobra). Šta je od to dvoje?" Ovakav

pristup je obično upješan u izvlačenju priznanja.

ZAKLJUČCI

Zlostavljanje djece problem je koji se tiče ne samo porodice, nego je to jednako tako problem šire zajednice i društva. Fenomenu zlostavljanja, njegovoj prevenciji i njegovom tretmanu treba pristupati u kontekstu etiologije, kao i u kontekstu tretmana, koji će u sebi uključivati resurse kako porodice, tako i lokalne zajednice.

Osobe koje zlostavljaju djecu mogu biti bilo koje rase, starosne dobi ili zanimanja. Mogu biti bliski poznanici ili potpuni stranci. Kada im se pruže odgovarajuće informacije, djeca mogu da izbjegniju opasne situacije i da se bolje zaštite od takvih nasilnika.

Krivična djela nad djecom se mogu spriječiti njihovim educiranjem o potencijalnoj opasnosti i nastojanjem da komunikacija s njima bude otvorena.

Neki od narednih prijedloga mogu biti od pomoći u sprečavanju krivičnih djela nad djecom. Iako se prijedlozi odnose na roditelje, jednako se odnose i na one koji se brinu o njima i čuvaju ih:

- Roditelji treba da informišu svoju djecu o seksualnom zlostavljanju, koje oblike ima, i šta je potrebno uraditi po tom pitanju.
- Roditelji treba da slušaju svoju djecu. Djeca mogu da naprave nagoviještaj, kao: „Čika Tom nije bio fin prema nama danas.“ Pravi odgovor bi bio: „Zar“? A kako to nije fin? Takav odgovor bi mogao da izvuče izjavu kao što je: „Rekao mi je da skinem pantalone kada smo bili u autu.“
- Djeci treba jasno staviti na znanje da svoje roditelje obavijeste kada im se neko obrati riječima: "Nemoj nikome da kažeš." Obično, ako im neko kaže ovo, to ukazuje na nešto što je pogrešno.
- Roditelji treba da su svjesni da djeca obično ne pričaju bajke o seksualnom zlostavljanju. Iskustvo je naučilo i roditelje i policiju da u ogromnoj većini slučajeva seksualnog zlostavljanja, djeca govore istinu. Pa stoga, ako dijete kaže roditelju da je seksualno zlostavljano, roditelj treba da smjesta obavijesti policiju.
- Starija djeca treba da obavijeste roditelje o svojim kretanjima, s kim idu, i otprilike kad će se vratiti kući. Treba da nauče da se jave roditeljima, ukoliko im se planovi promijene.
- Djeca treba da nauče da ostanu u grupi, kada se nalaze na nekim dešavanjima van kuće, i da ukoliko se izgube, treba da idu na ona mjesta gdje su prisutni ljudi i da potraže pomoć.
- Djecu treba naučiti da kada ostaju kući sama, zaključavaju vrata i prozore i da ne puštaju strance u kuću. Roditelji treba da prije odlaska provjere jesu li vrata i prozori zaključani. Također treba da daju odgovarajuće instrukcije kako napustiti kuću u eventualnom

slučaju požara.

- Djeca treba da budu naučena da je nekad u redu da izgovore laž. Na primjer, ako je dijete u kući samo i primi telefonski poziv za jedno od roditelja, u redu je da kažu da su roditelji kod kuće, ali ne mogu trenutno da se jave jer se odmaraju ili se tuširaju, ili smisle neki drugi izgovor.
- Roditelji treba da pomognu djeci da osmisle siguran put do i od škole i domova njihovih prijatelja. Djeca treba da koriste te ulice. Roditelji treba da pokažu djeci mjesta na koja mogu da dođu ukoliko se nalaze u opasnosti, ili da roditelji nauče djecu u koje kuće mogu da svrate, tj. koje su kuće njihovih prijatelja. Djeca treba da znaju da se igraju u grupama, da izbjegavaju napuštene zgrade, prolaze, toalete i da se kreću sa svojim prijateljima kad je to moguće.
- Bejbisiterke se moraju birati pažljivo. Roditelji treba uvijek da traže i da provjere njihove preporuke.
- Digitalna tehnologija omogućava policiji da postane efikasnija u sprečavanju i suočavanju sa krivičnim djelima izvršenim nad djecom. Npr, neki policijski odjeli se udružuju sa školama i zajednicom i izrađuju digitalne fajlove lokalne djece kako bi doprinijeli sprečavanje otmice djece. Ovi fajlovi sadrže digitalne fotografije, otiske prstiju i ostale lične informacije učenika iz te oblasti, i zbog njihove digitalne prirode, se mogu u roku od jedne minute proslijediti policijskim agencijama, poslovnim i drugim organizacijama koje su uključene u potragu za nestalim djetetom. Čak pojedini preventivni programi predviđaju da se u tim fajlovima nalaze i DNA profili djece.
- Škole u svojim nastavnim planovima trebaju da uvedu sadržaje koji će djecu inforisati o mogućim neželjenim situacijama, te kako da se ponašaju u takvim situacijama.

Litaratura

1. Ramadani, A., Korajlić, N., "Policija kao dio javne administracije sa studijom slučaja reforme policije u Republici Sjevernoj Makedoniji", 2020., Sarajevo.
2. Godišnji izvještaji o stanju kriminaliteta Federalne uprave policije MUP FBiH, <http://www.fup.gov.ba>; 25.2.2022 19:33
3. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47681>; 28/12/2021
4. Korajlić, N., *Kriminalistički praktikum*, drugo izdanje, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj.
5. Korajlić, N., 2008., *Kriminalistička metodika*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
6. Korajlić, N., *Istraživanje krivičnih djela*, Pravni fakultet, Sarajevo 2012.
7. Korajlić, N., *Kriminalistička metodika*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za kulturu i obrazovanje, 2011., Tešanj.
8. Korajlić, N., Muharremi, D., *Heuristička kriminalistika*, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, Travnik 2011.
9. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., (2020). *Uvod u kriminalistiku*, Visoka škola CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak.
10. *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine* (Službene novine FBiH broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10)
11. *Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine*, 2003, Američko udruženje pravnik, Pravna inicijativa za centralnu Europu i Euroaziju (ABA/CEELI), Program za krivično pravo, Sarajevo.
12. Modly, D., Korajlić, N., 2002., *Kriminalistički rječnik*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj.
13. Modly, Šuperina, Korajlić; 2008., *Rječnik kriminalističke*, Strukovna Udruga kriminalista,
14. Modly, D., Mršić, G., Selimić, M., (2018). *Metodika istraživanja silovanja*. Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
15. Ovčina, A., Eminović, E., Sitnić, A., Neuberg, M., Hajdarević, A.; *Upravljanjem kvalitetom zdravstvene njege u funkciji unapređenja sestrinske kliničke prakse*, Medicinski žurnal, KCUS, Sarajevo, 2020.
16. Swanson, R..Ch., Chamelin, N. C., Terito, R., 2003 „*Criminal Investigation*”: Mc Graw Hill, New York, USA.
17. Wayne W. Bennett, Karen M. Hess, 2007., *Criminal Investigation*, Eighth edition, SAD.
18. *Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine*, Službeni glasnik BiH br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09.
19. *Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH*, Službene novine Federacije BiH, broj 43 od 20. 11. 1998. godine.
20. *Zakon o krivičnom postupku RS*, „Službeni glasnik RS“, br. 58/04.
21. *Zakon o unutrašnjim poslovima Federacije Bosne i Hercegovine*, „Službene novine Federacije BiH“, broj 1/96. godine.

Uticaj refleksije sunca od fotonaponskih panela na lokalitetu Hodovo na drumski i vazdušni saobraćaj

---

Influence of sun reflection from photovoltaic panels on road and air traffic at the Hodovo site

---

Sažetak

Veliki broj sunčanih dana u godini, male naseljenosti ovog područja, blizina putne komunikacije i blizina dalekovoda (priključak na elektroenergetsku mrežu) samo su neki od razloga da ova lokacija predviđena za izgradnju postrojenja Solarne elektrane Stolac investitora "SOLAR-MAX" d.o.o. Mostar bude jedna od napogodnijih lokacija za proizvodnju solarne energije u Bosni i Hercegovini.

Sve analize i procjene provedene u ovoj studiji su pokazale da ovo postrojenje svojim položajem ne može izazvati nikakve negativne efekte, koji mogu nastati usljed refleksije sunca od fotonaponskih panela, prvenstveno efekat zaslijepljenosti kod vozača na cesti koja prolazi neposredno pored ovog postrojenja. Također, uticaj refleksije sunca na lokalno stanovništvo koje se može naći na mjestima gdje se eventualno može uočiti refleksiju (istočno i zapadno od Solarne elektrane Stolac (u saljem tekstu SES) je beznačajno i može se uporediti sa trenutnim refleksijama koje mogu nastupiti od staklenih prozora na zgradama ili nekih vodenih površina.

Ključne riječi:

solarni paneli, refleksija svjetlosti, efekt zaslijepljivanja

Summary

Due to the large number of sunny days a year, low uninhabited area, proximity to roads and proximity to transmission lines (connection to the electricity network), the location planned for the construction of the photovoltaic power plant Stolac (investor "SOLAR-MAX" d.o.o. Mostar) is one of the most suitable locations for solar energy production in Bosnia and Herzegovina.

All analyzes and assessments conducted in this study have shown that this plant by its position can not cause any negative effects, which may occur due to sun reflection from photovoltaic panels, primarily the effect of blindness by drivers on the road passing next to this plant. Also, the impact of sun reflection on the local population that can be found in places where reflection may be observed (east and west of photovoltaic power plant) is insignificant and can be compared to current reflections that can occur from glass windows on buildings or some water surfaces.

Keywords:

solar panels, light reflection, glare effect

---

1 zejnir.tresnjo@logos-centar.com

2 akaid@logos-centar.com

1. Uvod

Posljednjih godina postoji sve veći interes za obnovljive energetske izvore, naročito za Sunčevu (solarnu) energiju. Dokazano je da je energija koja dolazi od Sunca u periodu od 24 sata, u mogućnosti da pokrije sve ljudske potrebe za energijom u sljedećih 180 godina. Podaci pokazuju da nam Sunce svakodnevno šalje oko 960 biliona kWh energije ili 1,36 kWh/m² [1].

Energija Sunčeva zračenja je neophodna za očuvanje života na Zemlji. Ona određuje temperaturu na površini Zemlje i daje gotovo svu energiju potrebnu za prirodne procese na Zemljinoj površini i u atmosferi.

Značajniji udio Sunčeve energije u pokrivanju energetskih potreba mogao bi se očekivati u bliskoj budućnosti. Da bi Sunčeva energija zamijenila stare izvore, potrebno je da bude jeftinija od njih. Razne su procjene o iskorištavanju Sunčeve energije u budućnosti. Neke su pesimistične, druge, naprotiv, suviše optimistične. Svi se, međutim, slažu da će se povećati udio Sunčeve energije u budućoj energetskoj potrošnji.

Solarna električna energija ne bi mogla biti proizvedena bez ljudskih tvorevina, solarnih panela ili solarnih ćelija, koji imaju glavni cilj pribaviti izvor čiste obnovljive energije, koja nosi sa sobom i male troškove održavanja. Sunčane ćelije omogućuju direktnu pretvorbu Sunčeve u električnu energiju na vrlo jednostavan način. Da bi se energija Sunca kao izvora što bolje iskoristila u fotonaponskom uređaju potrebno je poznavati karakteristike upadnog Sunčevog zračenja. Najvažnije karakteristike upadne Sunčeve energije za fotonaponske primjene su:

- sadržaj upadnog zračenja;
- gustoća snage (ozračenje) koju Sunce zrači;
- ugao pod kojim upadno Sunčevo zračenje upada na plohu fotonaponskog uređaja;
- energija zračenja koju Sunce emitira kroz godinu dana ili tokom dana za određenu plohu.

Za izradu fotonaponskih sistema i praktično iskorištenje Sunčeve energije bitno je poznavati podatke o dostupnoj Sunčevoj energiji na datom mjestu u određeno vrijeme. Najvažniji mjereni podaci su podaci o insolaciji (osunčanju) te ukupnom i difuznom ozračenju horizontalne plohe.

Sunčevo zračenje koje upada na nagnutu plohu kolektora fotonaponskog modula se mijenja tokom dana, mjeseca i godine, a ovisi i o zemljinom geografskom položaju te lokalnim atmosferskim prilikama.

Bosna i Hercegovina je zemlja odličnog geografskog položaja, klimatskih uslova i mnogih drugih karak-

teristika, te je čine jednom interesatnom investicijskom destinacijom za proizvodnju solarne električne energije. Za razliku od većine zemalja koje imaju razvijene programe istraživanja primjene Sunčeve energije naša zemlja ulaže vrlo malo (skoro nikako) sredstava u izgradnju obnovljivih izvora električne energije (vjetar i sunce). Tek u zadnje vrijeme započete su određene aktivnosti u tom pravcu koje su inicirane uglavnom od strane pojedinaca a ne od države. Projekt izgradnje "Solarne elektrane Stolac" investitora "SOLAR-MAX" d.o.o. Mostar jedan je od prvih ove vrste u Bosni i Hercegovini.

Pored svi pozitivnih efekata, izgradnja solarnih elektrana na određenim lokacijama može, vrlo često, izazvati i negativne efekte u bližoj i daljoj okolini, kao što su npr. "zasljepljenje" učesnika u drumskom i vazdušnom saobraćaju, koje se javlja kao refleksija sunca od fotonaponskih panela. Upravo, ova Studija ima za cilj da izvrši procjenu utjecaja refleksije sunca od fotonaponskih panela planirane "Solarne elektrane Stolac" na lokalitetu "Dubrave" na učesnike u saobraćaju.

2. Opis projekta sa informacijama o lokaciji

Investitor SOLAR-MAX d.o.o. Mostar se odlučio za gradnju solarne elektrane (SE) na području Općine Stolac. Lokacija buduće solarne elektrane je na platou "Dubrave", K.O. Pješivac, broj k.č 1/40. Područje je prilično nenaseljeno, sa odličnom mediteranskom klimom, koju karakterizira veoma mala količina padavina, velik broj sunčanih dana i zemljište pogodno za gradnju. Uvidom u dokumentaciju vidljivo je da se radi o zemljištu označeno kao pašnjak i u potpunosti je u privatnom vlasništvu. Instalirana snaga buduće solarne elektrane je 300 kW i godišnja proizvodnja će iznositi, prema procjeni oko 0,5 GWh (što je ekvivalentno potrebi od oko 220 domaćinstava, uz godišnje smanjenje emisije CO₂ u iznosu od cca 750 t).

Priključak elektrane bit će opisan u glavnom projektu a prema uslovima nadležne elektrodistribucije. Lokacija buduće Solarne elektrane se nalazi između naselja Kozice (sjever) i Masline (južno), te naselja Pješevac Greda jugozapadno. U blizini predmetne lokacije nalaze se još neka manja naselja: Ljuca, Dudovine, Hodovo, Čardaci, Čemalovina, Crnići, Rivine, Kremenac, Opličići, Domanovići (Slika 2.1.). Od većih gradova nalazi se Stolac, Čapljina i Mostar (Slika 2.2.), a približna udaljenost ovih gradova/naselja od predmetne lokacije data je u tabeli 2.2.

Slika 2.1. Satelitska slika lokacije buduće SE sa bližom okolinom

Koordinate na kojima će biti smještena Solarna elektrana date su u tabeli 2.1.

	X	Y
A	4776011,52	6492704,52
B	4776011,52	6492779,52
C	4775878,18	6492779,54
D	4775878,18	6492704,54

Slika 2.2. Satelitska slika lokacije buduće solarne elektrane sa širom okolinom

U tabeli 2.2. prikazane su udaljenosti nekih manjih i većih naselja od Solarne elektrane.

Tabela 2.2. Udaljenost predmetne lokacije od okolnih naselja

Naselje/grad	Udaljenost (km)
Ljuca	0,9
Kozice	1,5
Pješevac Greda	0,6
Čemalovina	0,5
Masline	2,5
Crnići	2,4
Rotimlja	6,7
Hodovo	4,5
Stolac	6,6
Mostar-aerodrom	18
Domanovići	9,4
Čapljina	19

U blizini istočne strane planirane lokacije prolazi magistralna cesta M 17.3 (pravac pružanja je sjever-jug), tako da njena najkraća udaljenost do planiranih fotonaponskih panela iznosi cca 250 m. Prednosti saobraćajne povezanosti će se najviše očitovati u vrijeme izgradnje solarne elektrane prilikom dopremanja opreme (solarni kolektori, inverteri itd.).

Solarna elektrana biti će izgrađena od solarnih panela nominalne snage 200 W. Solarna elektrana će se prostirati na površini od cca 10 000 m², na kojoj će biti instalirano oko 1404 FN modula ukupne instalirane snage od 300 kW. Dimenzije solarnih panela su 1580x808x45mm. Broj instaliranih FN modula, tip kao i snaga pojedinačnih modula ovisi o Investitoru i njegovoj konačnoj odluci. Optimalni ugao postavljanja solarnih panela za zimski i ljetni režim rada je između 30 i 35 stepeni.

3. Razlozi za odabir planirane lokacije

Koristeći se statističkim podacima, ova regija se označava kao predio sa najvećim brojem sunčanih dana u godini i kao takva predstavlja idealnu lokaciju za gradnju pogona ovakve vrste u BIH. Iz podataka o broju sunčanih dana za pojedine gradove Hercegovine (Tabela 3.1.) vidimo da područje Stoca ima prosječno 260 sunčanih dana u godini.

Tabela 3.1. Prosječan broj sunčanih dana za pojedine gradove u Hercegovini [2]

Grad	Prosječan broj sunčanih dana u godini
Mostar	260
Neum	270
Stolac	260
Ljubuški	260
Čapljina	270

Na slici 3.1. prikazan je godišnji iznos globalnog Sunčevog zračenja za BiH.

Slika 3.1. Godišnji iznos globalnog Sunčevog zračenja za BiH [6]

4. Procjena Sunčevog zračenja

Osnovni ulazni podatak o Sunčevom zračenju je srednja dnevna ozračenost vodoravne plohe, koja se dobiva raznim mjerenjem. Time se bavi posebna grana meteorologije, aktinometrija. Za praktično iskorištavanje Sunčane energije važni su podaci o insolaciji (osunčanju), ukupnom ozračenju horizontalne plohe i difuznom ozračenju horizontalne plohe. Postupak procjene raspoloživog Sunčevog potencijala za određenu lokaciju olakšan je postojanjem baza podataka koje sadrže sve informacije o intenzitetu Sunčevog zračenja, temperaturama okoline, prosječnim dnevnim temperaturama itd.

Sunčevo zračenje koje upada na plohe na Zemlji može biti [3]:

- neposredno: zračenje Sunčevih zraka
- difuzno zračenje neba: raspršeno zračenje cijelog neba zbog pojava u atmosferi
- sunčevo difuzno zračenje: difuzno zračenje bliže okolice Sunčevog diska koji se vidi sa Zemlje
- odbijeno zračenje: zračenje koje se odbija od okoline i pada na posmatranu plohu. Trenutno postoji više kvalitetnih baza podataka, a u skupinu najkorištenijih baza podataka spadaju:
- PVGIS – Photovoltaic Geographical Information System
- NASA – Surface meteorology and solar energy database,

Bitno je napomenuti da podaci o intenzitetu Sunčeva zračenja na okomitu plohu u prethodno navedenim bazama podataka nisu izmjereni, već su izračunati.

5. Podaci o intenzitetu Sunčevog zračenja na području Stoca

Podaci o intenzitetu Sunčeva zračenja potrebni su za proračun proizvodnje električne energije fotonaponskog sistema. Zemljina geografska širina i dužina specificiraju lokaciju objekta na kojem se nalazi fotonaponski sistem.

Zemljina geografska širina predstavlja važnu varijablu pri solarnim kalkulacijama i veoma je značajna varijabla pri izračunavanju Sunčevog ozračenja površine postavljene pod određenim uglom (FN modula). Stolac se nalazi se na 43° 04' 50" sjeverne zemljine geografske širine i na 17° 57' 40" istočne zemljine geografske dužine. Podaci o Sunčevom zračenju na području Stoca uzeti su iz PVGIS-ove baze podataka.

Tabela 5.1. Podaci o Sunčevom zračenju [6]

Stolac
 Zemljina geografska širina [N]: 43° 04' 50"
 Zemljina geografska dužina [E]: 17° 57' 40"

Mjeseci	H_h (Wh/m ²)	H_{opt} (Wh/m ²)	$H(90^\circ)$ (Wh/m ²)	I_{opt} (°)	T_{24h} (°C)
Januar	1620	2690	2710	63	6.2
Februar	2390	3480	3130	55	7.1
Mart	3660	4610	3490	44	9.8
April	5000	5500	3310	29	13.4
Maj	6220	6160	2960	16	18.4
Juni	6710	6330	2690	10	22.2
Juli	7150	6930	2980	14	24.7
August	6180	6600	3540	25	24.4
Septembar	4750	5880	4130	41	20.1
Oktobar	3150	4530	3920	53	16.6
Novembar	1890	3060	3000	61	11.4
Decembar	1390	2370	2440	64	7.7
Godišnje	4190	4850	3190	35	15.2

gdje je:

H_h : dnevno Sunčevo zračenje na horizontalnu plohu (Wh/m²)

H_{opt} : dnevno Sunčevo zračenje na optimalnu kosu plohu (Wh/m²)

$H(90^\circ)$: Sunčevo zračenje na plohu 90° (Wh/m²)

I_{opt} : mjesečni optimalni ugao (°)

T_{24h} : srednja mjesečna temperatura (°C).

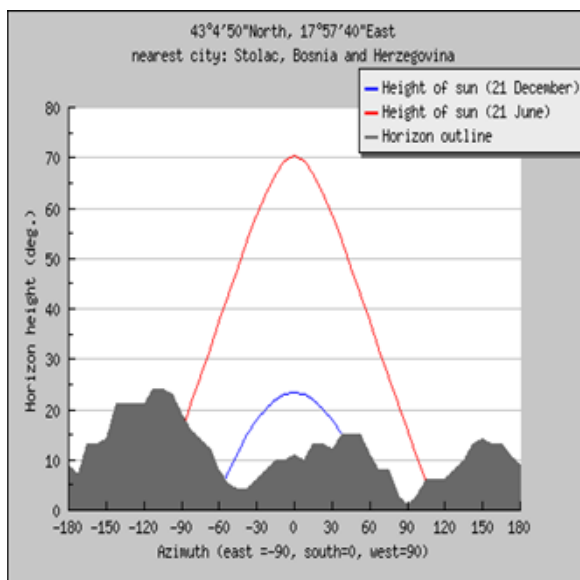
Zemljin geografski položaj, vremenski uslovi te blaga mediteranska klima pružaju optimalne uslove za korištenje Sunčeve energije na području južnog dijela Hercegovačko-neretvanskog kantona, a grad Stolac spada u sam vrh raspoloživog Sunčevog potencijala u Bosni i Hercegovini.

Osnovni podaci za grad Stolac preuzeti iz PVGIS-ove baze podataka prezentovani su na sljedećim slikama.

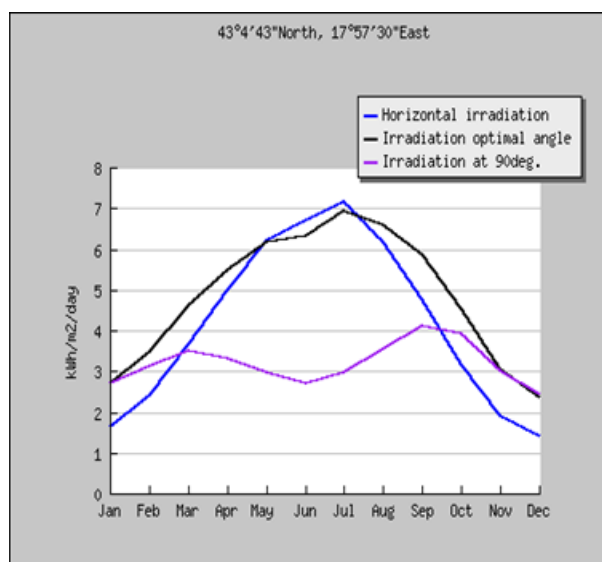
Na osnovu ovih podataka za grad Stolac može se zaključiti sljedeće:

- prosječna godišnja insolacija iznosi oko 1,50 MWh/m² godišnje,
- prosječan broj sunčanih sati iznosi 2500 sati.

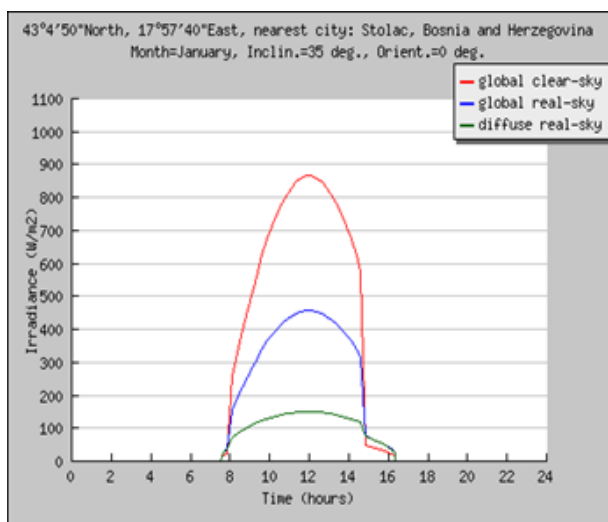
Na osnovi stvarnih i proračunatih podataka može se zaključiti da je lokacija grada Stoca izrazito povoljna za postavljanje fotonaponskog sistema.

Slika 5.1. Cilindrični Sunčev dijagram [6]

Slika 5.2. Graf Suncevog zračenja za različite plove [6]

Slika 5.3. Prosječna globalna ozračenost fiksnog panela pod uglom inklinacije od 350 (mjesec juli i januar) za grad Stolac [6]

6. Efekt zaslepljivanja

Procjena efekta zaslepljivanja zasniva se na tehničkom opisu planiranog postrojenja solarne elektrane u odnosu na svjetlosnu refleksiju. Ispitivanje refleksija se obično izvodi sa geometrijskim modelom kako bi se odredili vremenski intervali u kojima treba računati na refleksiju svjetlosti od FN panela na užem i širem području lokacije. Procjenom jačine emisije reflektirane sunčeve svjetlosti i analizom položajnih odnosa (postrojenja, solarnih panela, posmatrača), te geometrijske putanje Sunca može se izvršiti procjena odgovarajućih vremenskih intervala u kojima se mogu očekivati refleksije, koje bi mogle ugroziti drumski i vazdušni saobraćaj.

Osnovni preduslov nastanka zaslepljivanja je da fotoni dođu do fotoreceptorskih stanica u mrežnici oka. Ovo je samo moguće ukoliko su očni mediji propusni za odgovarajuće zračenje, te ukoliko biokemijskim putem uslijedi pretvaranje zaprimljene optičke energije zračenja u električne impulse.

Svjetlost predstavlja dio elektromagnetskog spektra koje je vidljivo ljudskom oku. Ljudsko oko je više manje transparentno u području talasnih dužina od otprilike 380 nm do 1400 nm. Pri tome mi „vidimo“ samo one fotone koji spadaju u područje od cca. 380 nm do 780 nm. Ovo područje se naziva svjetlost ili vidljivo zračenje. Optičko zračenje talasne dužine ispod 300 nm zadržava rožnjača, dok očno sočivo blokira zračenje iz područja od 300nm do 400nm [4].

Ljudsko oko posjeduje mogućnost adaptacije tj. posjeduje mogućnost da se prilagodi trenutnoj okolini ovisno od uslova osvjetljenja. Mogućnost adaptacije očituje se u prilagođavanju na jačanje, ali i slabljenje svjetlosnog intenziteta.

Kada govorimo o zaslepljivanju, onda se uglavnom radi o situaciji kada su oči odjednom izložene većoj količini svjetlosti, tako da nisu u mogućnosti da se u datom trenutku dovoljno prilagode.

Zadatak vida je da se prilagodi objektima koji se razlikuju po gustoći svjetlosti, kontrastima i bojama. Pri tome, trenutačna prilagodba očiju igra bitnu ulogu i ona uglavnom ovisi od gustoće svjetlosti okoline.

Zaslepljivanje predstavlja stanje vida koje nastaje zbog prevelike apsolutne gustoće svjetlosti, prevelikih razlika u gustoći svjetlosti ili zbog nepovoljne raspodjele gustoće svjetlosti u vidnom polju, te nam time stvara osjećaj nelagode ili nam smanjuje vizualne performanse [4].

Također, bitna je veličina zaslepljujućeg svjetlosnog izvora, odnosno bitan je njegov ugao, kao i mjesto projekcije određenog zaslepljujućeg svjetlosnog izvora na mrežnici, tj. ugao između zaslepljujućeg svjetlosnog izvora i pravca gledanja. Oči se često nehotično okreću ka zaslepljujućem svjetlosnom izvoru, ukoliko se isti sa strane reflektira na mrežnici, gdje se nalaze posebno svjetlosno osjetljivi štapići.

Pojmovno se zaslepljivanje opisuje na različite načine, a pri tome se razlikuju sljedeći pojmovni parovi: simultano i sukcesivno zaslepljivanje, direktno i posredno zaslepljivanje, unutarvidno i periferno zaslepljivanje, kao i adaptacijsko i apsolutno zaslepljivanje [4].

Adaptacijsko zaslepljivanje se definira kao prolazno zaslepljenje ovisno od gustoće svjetlosti, na koje postoji mogućnost prilagodbe. Pri tome se svaka smetnja koja prelazi jedan određeni nivo lokalne ili vremenske prilagodbe oka, može nazvati adaptacijskim zaslepljivanjem. Kod adaptacijskog zaslepljivanja se više radi o adaptacijskom problemu oka nego o nekom stvarnom zaslepljujućem događaju. Primjer za ovakvu vrstu zaslepljivanja je izlazak iz jedne relativno mračne prostorije na sunčevu svjetlost na otvorenom ili izlazak iz slabo osvijetljenog tunela na dnevno svjetlo.

Do *relativnog zaslepljivanja* dolazi kada na mrežnjači oka, zbog prevelikih razlika u gustoći svjetlosti u vidnom polju, dođe do lokalnih smetnji u adaptaciji, koja u pogođenom području dovodi do promjene osjetljivosti na različite nadražaje, oštine vida, te viđenja boja. Zahvaljujući lokalnoj adaptaciji, pri čemu je uključen samo jedan dio fotoreceptora mrežnjače, relativno zaslepljivanje se može izjednačiti tek nakon relativno dugo vremena. Kod relativnog zaslepljivanja, osim odvrćanja pažnje sa predmeta posmatranja, može doći do zastoja, odnosno do onesposobljenja vida. S druge strane, negativno se utječe na vidne sposobnosti upravo kroz prilagodbu na previsok i time nepovoljan nivo gustoće svjetlosti.

Do *apsolutnog zaslepljivanja* dolazi kada u vidnom polju dođe do tako velike gustoće svjetlosti da prilagodba oka više nije moguća. Ukoliko zaslepljenje uslijedi usred tako velike gustoće svjetlosti da prilagodba nije moguća, dolazi do zaštitnih reakcija, kao što je zatvaranje očnih kapaka, okretanje glave, te eventualno suženje oka.

Lokalni opseg apsolutnog zaslepljivanja prostire se od pojedinačnih područja vidnog polja, odnosno lokaliziranog zaslepljivanja, do zaslepljivanja cjelokupnog vidnog polja. Do apsolutnog zaslepl-

jepljivanja može doći npr. pri pogledu na suncem osunčane snježne ili vodene površine ili ponekad i pri posebno svijetloj dnevnoj svjetlosti. Pri visokim do jako visokim gustoćama svjetlosti općenito dolazi do zaštitnih refleksa, kao što je nehотиčno zatvaranje očnih kapaka ili skretanja glave.

Od posebnog interesa za procjenu rizika je i vremenski interval u kojem je vidna sposobnost ograničena zbog zasljepljivanja, čak i ako je ista nastupila zbog kratkotrajnog svjetlosnog nadražaja, iz razloga što se za to vrijeme mogu predvidjeti objekti čije se osvjjetljenje zbog zasljepljivanja, odnosno zbog smetnje pri prilagodbi, ne ističe dovoljno u odnosu na trenutni prag percepcije. Kao posljedica toga, određeni objekti, čiji kontrast nije dovoljno udaljen od navedenog praga, mogu kratkotrajno postati nevidljivi.

U kontekstu zasljepljivanja uobičajeni su još neki pojmovi, i to: direktno i posredno zasljepljivanje, te unutarvidno i periferno zasljepljivanje. Ovi su pojmovi povezani sa izvorom zasljepljivanja, njegovim položajem unutar vidnog polja, te vremenskim slijedom zasljepljivanja.

Direktno zasljepljivanje nastaje kada je zasljepljivanje prouzrokovano neposredno (direktno) od strane svijetleće površine nekog izvora svjetlosti, tj. kada se zasljepljujući izvor svjetlosti nalazi direktno u vidnom polju, dok je uzrok posrednog zasljepljivanja refleksija zasljepljujućeg izvora svjetlosti od reflektirajuće površine, odnosno zasljepljivanje se vrši posredno. U ovom slučaju objekti mogu, i bez zasljepljivanja, samo zahvaljujući opadanju razlike između gustoće svjetlosti prilikom interferencije sa refleksijom, postati nevidljivi. Tu stoga govorimo o refleksijskom zasljepljivanju, budući se radi o odsjaju tj. refleksiji jake gustoće svjetlosti od sjajne površine.

Ukoliko se zasljepljujući izvor svjetlosti nalazi u pravcu gledanja tj. u njegovoj blizini (unutar polja, tj. u središnjem području vidnog polja), takvo zasljepljivanje nazivamo *unutarvidno zasljepljivanje*, dok zasljepljivanje kod položaja koji se nalazi na periferiji (van) vidnog polja, nazivamo *periferno zasljepljivanje*.

7. Postupak računanja refleksije – procjena refleksije

Glavni cilj ove studije je procjena utjecaja refleksije sunca (odsaj) od fotonaponskih panela postrojenja Solarne elektrane Stolac na učesnike u drumskom i vazdušnom saobraćaju. Reflektovani odsjaji su refleksije od ogledala ili drugih glatkih površina, kao što su

prozori stambenih zgrada, vodene površine, automobili itd. Zbog svoje relativno velike sjajnosti, reflektovani odsaj od fotonaponskih panela na predmetnoj lokaciji ima izuzetan značaj za osobe koje mogu vidjeti sliku sunca koje reflektiraju solarne ploče, a koji za njih može izazvati negativne efekte, prije svega zasljepljenost. Ovo se može dogoditi samo pod određenim uslovima. Da bi se vidjela slika sunca reflektovanog od panela to zahtjeva određeno usklađivanje položaja osobe, panela i sunca (pri vedrom nebu).

Na većini lokacija oko postrojenja Solarne elektrane nije moguće vidjeti refleksiju sunca od fotonaponskih panela. Na primjer, lokacije koje se nalaze direktno sjeverno i južno od panela, kao i lokacije neposredno u blizini panela obično nemaju ogledalnu refleksiju sunca. Da bi se procjenio utjecaj refleksije potrebno je identificirati ključne lokacije (ceste, zgrade, aerodomi itd.) gdje nastali reflektovani odsaj može izazvati problem zasljepljenosti, što je jedan od razloga izrade ove studije.

Postupak računanja refleksije sunca od fotonaponskih panela danas je u svijetu dosta dobro razrađen. Već postoje gotovi kompjuterski programi napisani pomoću "Matlab" (programski jezik napravljen za rješavanje naučnih i tehničkih problema), gdje je potrebno samo unijeti ulazne podatke kao što su: lokacija postrojenja solarne elektrane na zemlji (zemljina geografska širina i dužina), veličina, razmak i nagib solarnih ploča, položaj posmatrača (ključne lokacije) i vrijeme (dan, sat, minuta i sekunda).

U bilo kojem trenutku (dan, sat, minuta i sekunda) program izračunava položaj sunca pomoću već usvojene solarne jednačine koja uzima u obzir refrakciju svjetlosti kroz atmosferu. Također, program identifikuje jedinični vektor upadnog sunčevog zraka u pravougloj koordinatnom sistemu (Kartezijev koordinatni sistem) i njegovu refleksiju od panela (jedinični vektor refleksije). Vektor refleksije se dobiva iz sljedeće relacije [5]:

$$\vec{R} = \vec{S} - 2(\vec{S} \cdot \vec{N}) \cdot \vec{N}$$

gdje je :

$\vec{R}$ - izračunati jedinični vektor refleksije

$\vec{S}$ - jedinični vektor upadnog sunčevog zraka

$\vec{N}$ - jedinični vektor normale na panel

Jedinični vektor reflektiranog zračenja crta putanju od posmatrača do panela i ako reflektovani zrak presjeca površinu panela onda posmatrač vidi sunce. Kako se sunce pomjera tokom dana mijenja se ugao vektora

refleksije i posmatrač vidi "hod" sunca na solarnom panelu. Na ovaj način računar prati položaj odsjaja i program memoriše vrijeme i mjesto refleksije.

Program pretpostavlja da je Sunce tačkasti izvor svjetlosti, ali se može vršiti proračun refleksije uzimajući u obzir da je Sunce jedan sferni disk.

Prije računanja refleksije potrebno je pažljivo odabrati ključne lokacije (tačke) gdje će se posmatrati reflektovani odsjaj od fotonaponskih panela. Tačke na kojima će se vršiti analiza refleksije date su na slici 7.1. Obično se uzima da je visina posmatračevih očiju 1,5 metar iznad tla. Ako postoji odsjaj on se može vidjeti u istom vremenskom intervalu i na visini nešto većoj ili manjoj od 1,5 m, što je jako važno za vozače različitih veličina automobila.

Slika 7.1. Položaj ključnih tački u odnosu na lokaciju SE Stolac

Na posmatranim tačkama koje se nalaze na zemlji reflektovani odsjaj se može pojaviti samo u jutro ili navečer kada je sunce niže na nebu. Općenito, da bi posmatrač u jutro vidio reflektirajući odsjaj sa panela mora se nalaziti na jugozapadu od bloka panela, odnosno, u večernjim satima mora se nalaziti na jugoistoku od panela. Imajući ovo u vidu pojednostavljen je izbor tačaka posmatranja refleksije za predmetnu lokaciju.

Za predmetnu lokaciju ključne tačke za posmatranje refleksije odabrane su duž magistralne ceste (jugoistočno od SE), kao i jugozapadno gdje se nalaze neka od naseljenih mjesta (Pješevac Greda i Cemalovina). Za procjenu refleksije sunca od solarnih panela na izabranim (ključnim) tačkama potrebno je poznavati sljedeće:

- nadmorska visina lokacije SE i nadmorske visine tačaka posmatranja,
- konfiguracija terena na i oko lokacije

- nagnutost panela (ugao postavljana panela prema suncu)
- "hod" sunca tokom cijele godine,
- udaljenost i položaj posmatrane tačke od panela

Uzimajući u obzir sve ove parametre može se zaključiti da se na promatranima tačkama 1, 2, 3, 4 i 5, duž magistralne ceste M 17.3 (slika 7.1), ne može uočiti reflektujući odsjaj niti jedan dan u godini.

Refleksije se mogu vidjeti jedino u tačkama 6 i 7 koje se nalaze na brežuljcima iznad naselja Pješevac Greda i Cemalovina. Posmatrači u tačkama 6 i 7 će vidjeti refleksije u jutarnjim satima gledajući u pravcu istoka. Ove refleksije mogu trajati, ne više od 15 minuta, a javljaju se između marta do septembra.

Prema tome posmatrač koji vozi automobil cestom koja prolazi sa istočne strane (neposredno uz postrojenje solarne elektrane - Stolac) gdje su smješteni FN-paneli, u pravcu Mostara, zbog udaljenosti (blizine) od istih, kao i nagiba terena nije u mogućnosti vidjeti refleksiju sunca od panela niti jedan dan u godini.

Ograničenje brzine na ovoj saobraćajnici je 60 km/h, što znači da bi automobil pored postrojenja FN panela (dužine 1000 m) prešao za manje od jedne minute. Prema tome, i da postoji mogućnost refleksija koju bi eventualno vozač mogao uočiti na nekoj od dionica ove ceste, to bi trajalo vrlo kratko (ispod 5 sekundi) i to u večernjim satima pri zalasku sunca. Ove eventualne refleksije koje bi uočili vozači vozila se mogu uporediti sa refleksijama od vodenih površina jezera ili zgrada sa staklima pored kojih prolazi to isto vozilo.

Zbog velike udaljenosti Aerodrom Mostar od ove lokacije (cca 18 km), utjecaj refleksije na pilote je beznačajan i također se može porediti sa uobičajenim refleksijama koje mogu doći sa zemlje (vodene površine, staklene zgrade i dr.).

8. Zaključak

Veliki broj sunčanih dana u godini, mala naseljenost ovog područja, blizina putne komunikacije i blizina dalekovoda (priključak na elektroenergetsku mrežu) čine da lokacija predviđena za izgradnju postrojenja Solarne elektrane Stolac bude jedna od najpogodnijih lokacija za proizvodnju solarne energije u Bosni i Hercegovini.

Sve analize i procjene provedene u ovoj studiji su pokazale da ovo postrojenje svojim položajem ne može izazvati nikakve negativne efekte koji mogu nastati usljed refleksije sunca od fotonaponskih panela, prvenstveno efekat zaslijepljenosti kod vozača na cesti koja prolazi neposredno pored ovog postrojenja.

Također, utjecaj refleksije sunca na lokalno stanovništvo koje se može naći na mjestima gdje se eventualno može uočiti refleksiju (istočno i zapadno od SE) je beznačajno i može se uporediti sa trenutnim refleksijama koje mogu nastupiti od staklenih prozora na zgradama ili nekih vodenih površina.

S obzirom da izgradnja postrojenja fotonaponske elektrane Hodovo/Stolac na predmetnom lokalitetu neće imati negativan uticaj na saobraćajnice, naselja i susjedne objekte, sa aspekta zaštite od refleksije nisu potrebne izvedbe vizualne prepreke.

Literatura

1. Matic, Z: Sunčevo zračenje na području Republike Hrvatske, Priručnik za energetske korištenje Sunčevog zračenja, Energetski institut Hrvoje Požar, Zagreb, (2007).
2. Energocontrol d.o.o. Mostar: Idejni projekt postrojenja Solarne elektrane Stolac, august 2011. godine.
3. Kulišić, P: Novi izvori energije, II. dio, Sunčana energija i energija vjetra, Školska knjiga, Zagreb, (1991).
4. Ingenierbuero für Technischen Umweltschutz Dr.-Ing. Frank Droscher: Beurteilung der möglichen Blendwirkung eines Solarperks und dessen thermischen Effekte am Verkehrslandeplatz Eberswalde-Finow, März 2011.
5. OptiSolar Inc.: Topaz Solar Farm Reflection Study,
6. Korišteni izvor s web-a: <http://re.jrc.cec.eu.int/pvgis/solradframe.php?en&europe>

UGLJIČNI MONOKSID

Carbon monoxide

Sažetak

Plin ugljični-monoksid CO je poznat kao plin kojeg zovu još "tihi ubica", plin koji je nevidljiv bez boje, ukusa i mirisa, ali njegovo prisustvo može se često pokazati fatalnim po ljude. Statistika je pokazala da je uzročnik velikog broja smrtnih slučajeva kada je trovanje plinom u pitanju. Ubraja se u skupinu hemijskih zagušljivaca, javlja se pri proizvodnji plinskih goriva koja sadrže CO i nastaje u požarima kao produkt pri nepotpunim sagorijevanjem tvari koje sadrže ugljik (čvrsta, tekuća i plinska goriva) bez dovoljne količine kisika. Ovaj plin se na dnevnoj bazi oslobađa u zraku većim količinama, gdje ne predstavlja opasnost, iz razloga što je lakši od zraka tako da odlazi u atmosferu. U zatvorenom prostoru, međutim djeluje smrtonosno, pritom, uglavnom vrlo efikasno.

U nizu preventivnih mjera koje se preduzimaju u oblasti zaštite od požara, vrlo su značajne obrazovno-vaspitne mjere.

Ključne riječi:

požar, ugljični monoksid, obrazovno-vaspitne mjere

Abstract

Carbon monoxide CO is known as the gas also called the "silent killer", a gas that is invisible without color, taste, and smell, but its presence can often prove fatal to humans. Statistics have been shown to cause many deaths when it comes to gas. It belongs to the group of chemical asphyxiators, occurs in the production of gaseous fuels containing CO and is formed in fires as a product of incomplete combustion of substances containing carbon (solid, liquid, and gaseous fuels) without sufficient oxygen. This gas is found on a daily basis to release air in larger quantities, where it poses no danger, for the reason that it is lighter air, so it goes into the atmosphere. Indoors, however, it is lethal, and at the same time, mostly very important. In several preventive measures taken in the field of fire protection, education measures are very important.

Key words:

fire, carbon monoxide, educational measures.

1. Uvod

Fenomeni vatre i gorenja opsjedali su čovjeka od najranijih vremena i uvijek su bili predmet njegovog istraživanja, najprije mistificiranja, a kasnije sa razvojem nauke stalnog istraživanja. Zapravo tek sa razvojem hemije kao nauke dolazimo do naučnih saznanja koja su ovaj proces temeljito pojašnjavala. Značaj vatre u ljudskoj civilizaciji je nemjerljiv. Vatra danas ima značajnu ulogu u svakodnevnom životu ljudi. Onog momenta kada čovjek ne može kontrolisati vatru, postaje problem.

Vatra (iz ilirskog koji je prvo značilo “ognjište” kao rumunski *vatră* ili albanski *vatër/votër-ganj*). Vatra je vidljiva hemijska reakcija - prirodna pojava koja prati neke hemijske procese, posebno burnu oksidaciju organskih tvari, pri čemu nastaje toplina, svjetlost. U praksi često se poistovjećuju pojmovi vatra i požar, iako između njih postoji bitna razlika. Do ovoga poistovjećivanja vjerovatno dolazi zato što u osnovi i vatre i požara stoji proces **sagorijevanja**.

Vatra podrazumjeva svako kontrolisano gorenje.

Vatra je i plamen i žar, najčešće su zajedno, a može se javiti i odvojeno što zavisi od tvari koja sagorijeva. Za **požar** možemo reći, da onog trenutka kada ne budemo mogli da kontrolišemo vatru, ona prelazi u nekontrolisano gorenje gdje dolazi do ugrožavanja ljudskih života i do nastajanja velikih materijalnih šteta.

Statistički podaci u svijetu ukazuju na visok broj stradalih ljudi u požarima, od njihovih produkata izgaranja koji nastaju prilikom sagorijevanja kao i drugih vrsta opasnosti gdje nastaju ovi produkti. Svake godine smo svjedoci tragičnih posljedica stradanja ljudi koje su produkt trovanja ugljičnim monoksidom. Zadnja nedavna tragedija koja se desila u blizini Posušja kada je zbog trovanja ugljičnim monoksidom izgubljeno osam mladih života, pokazala je da je pri radu s benzinskim ili dizelskim agregatima za proizvodnju električne energije potrebna stalna opreznost. Ovi podaci ukazuju na činjenicu o neznanju, nebrizi, nepripremljenosti našeg društva da se suoči sa požarima i svim tragičnim posljedicama koje nose razni procesi sagorijevanja.

Kako se ovo može postići? – Prevencija potiče od latinske riječi *praevenire* = sprječavanje. Označava skup mjera i aktivnosti kako bi se spriječile bilo kakve neželjene pojave, kao što su bolesti, ovisnosti, nesreće, neuspjesi, socijalni sukobi, nasilje, ekološke katastrofe i slično. Prevencija danas u savremenom dobu predstavlja filozofiju življenja. Susreće se na svakom koraku u svim sferama ljudskog življenja i djelovanja. Izvanredne situacije, požari, eksplozije, vremenske nepogode, razni akcidenti nikada se ne mogu izbjeći u potpunosti. Najefikasniji način zaštite materijalnih i nematerijalnih dobara i smanjivanje nivoa štete podrazumjeva preduzimanje odgovarajuće

mjere preventivne zaštite. U savremenom sistemu zaštite životne i radne sredine sve je veće interesovanje usmjereno na upravljanje rizikom od izvrednih situacija odnosno na pitanja koja se odnose na primjenu preventivno zaštitnih mjera. Primjena svih oblika preventivnih mjera uslovljena je diverzitetom faktora, tj. raznolikosti faktora rizika i opasnosti. Obrazovno vaspitne mjere pored tehničko-tehnoloških mjera, organizacionih i ostalih preventivnih mjera zauzimaju posebno mjesto u sistemu zaštite. Uopšte se malo pažnje poklanja poznavanju preventivnih mjera u zaštiti od požara, ne samo kod djece nego i odraslih. S obzirom da se društveno poželjne norme ponašanja najlakše razvijaju u ranoj dobi, djeca predškolskog i ranoškolskog uzrasta predstavljaju vrlo važnu ciljnu grupu u realizaciji ovih aktivnosti. Mnoga iskustva razvijenih zemalja pokazuju da je vrijeme za usvajanje saznanja o zaštiti od požara i zaštite uopće, kao i za razvoj ove kulture, upravo u predškolskom i osnovnom školskom periodu.

S obzirom na brzinu življenja i da su povećane mogućnosti da se djeca predškolskog i osnovnog školskog uzrasta, kao najosjetljiviji dio populacije, nađu u situacijama kada su prisiljeni pomoći sebi ili osobama oko sebe potrebno je izvršiti edukaciju te djece. U području zaštite od požara edukacija djece, u Bosni i Hercegovini, je na vrlo niskom nivou. Razloge treba tražiti u unutrašnjem ustrojstvu države Bosne i Hercegovine i nadležnostima odgovornih u pogledu zaštite od požara i zaštite uopće. U nastavnim planovima i programima ne postoje određeni nastavni sadržaji za sticanje osnovnih pojmova i informacija o požarima, i svim tragičnim posljedicama koje nose razni procesi sagorijevanja. Velika većina djece školske dobi ne poznaje pravilna ponašanja, u slučaju nastanka požara. Opet možemo reći da roditelji zbog same needukacije, zatim zbog obaveza na poslu ili obaveza u traženju posla, jednostavno dio vaspitno-obrazovnih zadaća prepustili društvenim institucijama, koje ih ne mogu prihvatiti, te su samim tim djeca prepuštena sama sebi i izložena su mnogim rizicima, uključujući i ovaj.

Tragični slučajevi koji su se desili i koji se mogu desiti u budućnosti, također, govore o potrebi da se hitno mora ovoj problematici posvetiti mnogo više pažnje. Neophodno je nešto mijenjati i pokrenuti određene aktivnosti kako bi se djeca određenog uzrasta upozнала sa opasnostima koje vrebaju od požara i njihovih produkata, sa postupcima i načinom ponašanja u požaru. Isto tako, svi ovi navedeni slučajevi govore da je, osim edukacije djece, neophodno vršiti i stalnu edukaciju odraslih iz oblasti zaštite od požara. Zato je neposredni cilj:

- integrisanje protivpožarne zaštite u predškolsko i osnovno obrazovanje,
- povećanje protivpožarne svijesti u vaspit-

no-obrazovnim ustanovama na svim nivoima,

- sticanje teoretskih i praktičnih znanja iz protivpožarne zaštite,
- teorijsko, praktično osposobljavanje većeg broja zaposlenih u vaspitno-obrazovnim ustanovama,
- praktično aktiviranje porodičnog obrazovanja iz oblasti zaštite od požara kroz saradnju vaspitno-obrazovnih ustanova sa roditeljima.
- stalnim kontinuitetom na bazi konkretnih tematskih predavanja i edukativnim materijalima koji će ukazati na opasnosti i probleme koji se mogu javiti u slučaju požara i o sprječavanju trovanjem ugljičnim monoksidom.

Preventivna zaštita od požara i njen zadatak jeste da ukaže na opasnosti, koje mogu izazvati nezgodu (u smislu požara ili eksplozije).

Dosadašnja iskustva su pokazala da se na nerepresivan način može uticati na ljudsko ponašanje i to:

- vaspitavanjem,
- obrazovanjem,
- informisanjem

Ponašanje ljudi je razlog nastanka situacija koje imaju za posljedicu štetu. Zato je vaspitanje osnova društva, ako se čovjek dobro vaspita, imaće sluha za sve društvene potrebe. Ovo se odnosi na sve uzraste, dok najveći efekat ima na djecu koja su školskog uzrasta. U modernom sistemu obrazovanje prati čovjeka i to od njegove šeste godine pa sve do smrti, jer čovjek se uči dok je živ (cjeloživotno učenje). Čovjek se može obrazovati formalno i neformalno, a samim tim utiče na podizanje sopstvene svijesti i zrelosti njegove ličnosti.

Svojtveno svim ljudima je informisanje, bez obzira na uzrast i pol, čovjek ima neprestanu potrebu za tražanjem, informisanjem, tj. da bude u toku dešavanja, događanja, stanja ili situacija. Informisanjem se može uticati na mišljenje, emocije i usmjeravanje ljudi.

Psihološkim kvalitetnim vođenjem ljudi se mogu usmjeriti i to tako da njihovo ponašanje bude u okvirima određenog društvenog standarda (kultura).

Navedeni mehanizmi, svaki na svoj način, mogu uticati na kreiranje ljudskog mišljenja. Najbitnije je, izgraditi okruženje, da pogrešne stvari ne budu ono što društvo prihvata. Najkvalitetnije promjene i usmjerjenja se postižu baš kod djece, i to sa vrlo malim naporima jer dobro izabrana metoda i pristup mogu učiniti problematiku vrlo zanimljivom djeci. U okviru preventivne zaštite od požara, ovdje su nabrojane samo nerepresivne metode i to je vrlo bitno napomenuti, jer suština nije u kažnjavanju, nego u savjetovanju. Čovjeka treba, na prvom mjestu, vaspitati, naučiti, i informisati, pa tek onda kazniti.

Gorenje

Šta je gorenje? To je složen fizičko-hemijski proces, gdje dolazi do burnog spajanja gorive tvari i kisika (oksidans) iz zraka uz oslobađanje toplote, svjetlosti

produkata sagorijevanja.

U vatrogastvu se pod oksidansima smatraju tvari (hemikalije) koje mogu upaliti gorivu tvar ili podržavati njeno gorenje. U hemijskom smislu razlikujemo anorganske i organske oksidanse.

Da bi uopšte došlo do procesa gorenja potrebno je da se istovremeno i na istom mjestu nađu:

- goriva tvar - tvar koja može da gori
- kisik - tvar koja podržava gorenje
- toplota – energija koja je potrebna da bi se postigla temperatura paljenja, količina toplote koja je dovoljna da se zapali goriva tvar ili da podstakne proces sagorijevanja
- lančana hemijska reakcija - slobodno odvijanje hemijskih lančanih reakcija gorenja.

Navedena četiri uslova ne samo da su neophodna za početak gorenja, nego su neophodna i za nastavak gorenja. Uklanjanjem jedne od navedene četiri komponente onemogućava se nastanak požara, a omogućava se njegovo gašenje. Na ovom zaključku, na uklanjanju ili gorive tvari, ili kisika, ili izvora paljenja ili prekidanja lančane hemijske reakcije, **zasniva se cjelokupni sistem zaštite od požara.**

Sagorijevanje se uglavnom razmatra u uslovima obične atmosfere (oko 21% zapreminskog učešća kiseonika, oko 78% azota i do 1% drugih plinova – plemeniti ili inertni plinovi i ugljični-dioksid), dok mali broj zapaljivih tvari može da nastavi da gori pri ovoj ili nižoj koncentraciji kiseonika u zraku (vodonik, acetilen, bijeli fosfor).

U idealnim uslovima pri procesu gorenja obrazuju se: oksidi, nesagorivi ostatak, odgovarajuća količina toplote dok u realnim uslovima pored navedenih javljaju se i produkti nepotpunog sagorijevanja.

Gorenje ne teče uvijek pod idealnim uslovima uz dovoljno zagrijavanje i dovoljne količine kisika, tako da u toku gorenja dolazi do hemijskih reakcija, iz kojih, osim oksida nastaju i drugi produkti gorenja (čad, razne pare, plinovi i drugi). Naglasiti treba da produkti gorenja, mada nisu direktno otrovni svojim prisustvom smanjuju procenat kisika u zraku, što je veoma opasno za ljude.

Sve tvari možemo podijeliti u dvije grupe:

- nezapaljive ili negorive tvari
- zapaljive ili gorive tvari

Negorive tvari su one tvari koje se neće zapaliti, niti goriti, na visokoj temperaturi i uz prisustvo kisika. U ovu grupu spadaju neki produkti gorenja, neke mineralne tvari i plinovi kao što su ugljični dioksid i azot. Organska jedinjenja koja se nalaze u našem okruženju u prirodi, velikim brojem su specifična po tome što u njihov sastav obavezno ulaze atomi ugljenika i vodonika. Velika brojnost atoma u tim tvarima je uzrok njihovog čestog gorenja. Pri sagorijevanju tih organskih tvari, produkti sagorijevanja su oksidi: **ugljični dioksid i ugljični monoksid**. Od količine kisika

u zraku zavisiti će koji će od ova dva oksida nastati prilikom gorenja.

Ugljični dioksid

Kada se gorenje odvija u uslovima gdje imamo dovoljne količine kisika u zraku, odnosno u otvorenim prostorima, organska tvar će u potpunosti sagoriti i njegov produkt sagorijevanja će biti ugljični dioksid-CO₂ kao i vodena para. Ugljični dioksid je plin teži od zraka, bez boje mirisa i kiselkastog okusa. Vrši istiskivanja zraka tako da sprječava pristup kisiku mjestu sagorijevanja. Zbog ove svoje osobine još se i koristi za gašenje požara. Ugljični dioksid CO₂ vatrogasni aparat je ispunjen plinom ugljendioksidom koji je zbog vrlo visokog pritiska unutar boce u tečnom stanju. Aktiviranjem aparata, ugljendioksid iz tečnog prelazi u plinsko stanje, pri čemu oduzima toplotu od okoline. Temperatura plina na izlazu iz vatrogasnog aparata -78,6 °C, usljed koje svu vlagu iz zraka pretvara u led, u obliku bijelih kuglica nepravilnih oblika. Ugljični dioksid na ljude ne djeluje otrovno, već ugušujuće, tako što sprječava pristup kisika ljudskom organizmu. U koncentracijama 3%-10% prouzrokuje simptome gušenja-brzo disanje, a kod koncentracije 25%-30% uzrokuje smrt. Moramo naglasiti da je ugljični dioksid zasićen kisikom tako da je on nezapaljiv plin, pa tako neće doći do njegove daljne oksidacije, odnosno gorenja. Za ovakvo gorenje je karakteristično da se gorenje odvija plavičastim plamenom i sa vrlo malo dima.

Ugljični monoksid

Kada prilikom gorenja nema dovoljne količine kisika u zraku, tada dolazi do pojave nepotpunog sagorijevanja organskih tvari. Najopasniji produkt nepotpunog sagorijevanja je **ugljični monoksid** (CO hemijski simbol za ugljični monoksid i označava molekulu koja se sastoji od ugljika i kisika). Ugljični monoksid je plin bez boje, mirisa i okusa, nije u potpunosti zasićen kisikom tako da je zapaljiv plin koji može da gori, eksplozivan, te vrlo otrovan. Lakši je od zraka i zajedno sa dimom se diže u zrak. Karakteristika da se ovo sagorijevanje odvija u zatvorenim prostorima, gdje u određenom trenutku nemaju dovoljne količine kisika i pri čemu nastaju velike količine dima, produkta ugljičnog monoksida, metana, etana i drugih zapaljivih plinova. Ovi produkti sagorijevanja su opasni za ljude i okolinu.

Što je trovanje ugljičnim monoksidom? - Svaki uređaj sa sagorijevanjem emitira ugljični monoksid. Udisanjem ugljičnog monoksida rezultat je trovanje. Ugljični monoksid CO se može stvoriti putem uređaja na prirodni plin, tekući petrolej, benzin, kerozin, ulje, drva i drveni ugljen tako postaju proizvođači smr-

tonosnog ugljičnog monoksida.

Niko nije siguran od trovanja ugljičnim monoksidom. Ugljični monoksid CO naziva se „tihim ubicom” jer se ne može osjetiti, bez boje i mirisa, za razliku od drugih plinova ne nadražuje sluznicu i kožu, pa mu osoba može biti duže izložena, a da neprimjeti.

Udisanjem ugljičnog monoksida u zatvorenom prostoru dolazi do trovanja. Kada dođe do trovanja ovim plinom, otrovana osoba ne može odmah da prepozna simptome, jedino će tijelo reagovati na njih.

Koji su simptomi trovanja ugljičnim monoksidom?-Ugljični monoksid je poznat je kao krvni otrov koji je sklon da se veoma brzo veže za hemoglobin u krvi-200 puta veći od kisika, uzrok njegove otrovnosti i tako sprječava osnovnu funkciju hemoglobina da prenosi kisik.

Taj “blokirani hemoglobin” onesposobljen je za vezanje i prijenos kisika, pa dolazi do smanjenja kisika u tijelu, unutrašnjeg gušenja i smrti. Većinom kod slučajeva trovanja ugljični monoksid se veže i za mioglobin koji je poznat kao “rezervoar” kisika mišićnih stanica, čime se objašnjava pojava mišićna slabost, poremećena koordinacija pokreta i nemogućnost bijega s mjesta događaja, iako osoba pri svijesti i gdje nije rijedak slučaj da se osobe često otrovani nađu u beživotnom stanju uz prozor ili vrata.

Posljedice izloženosti osoba ugljičnom monoksidu može biti akutna i hronična trovanja. Pod akutnom, smatra se da osoba izložena djelovanju ugljičnog monoksida je prolazna ili kratkotrajna. Za razliku kod osoba gdje se više puta ponovi trovanje ugljičnim monoksidom dolazi do hroničnog trovanja. Treba naglasiti da se koncentracija ugljičnog monoksida mjeri u dijelovima na milijun parts per million-ppm. Ugljični monoksid u koncentracijama razine od 1 do 70 ppm ne mora uzrokovati pojavu simptoma, međutim kako koncentracija ugljičnog monoksida raste i prelazi 70 ppm, simptomi će postati vidljiviji u vidu glavobolje, mučnine i slabosti. U koncentraciji, na razini između 150 i 200 ppm u određenoj minutaži, dolazi do moguće dezorijentacije, nesvjestice i smrti. Težina trovanja u odnosu na koncentraciju ugljičnog monoksida mogu biti:

- lakša- glavobolja, mučnina, povraćanje, vrtoglavica,
  - umjereno teška- smetnje vida i koncentracije, bolovi u grudima, opća slabost-naročito mišićna, ubrzan rad srca, ubrzano disanje, poremećaj ravnoteže i koordinacije pokreta,
  - teška- bolovi u grudnom košu, nelagodan osjećaj lupanja srca, postupni gubitak svijesti do kome, niski krvni pritisak, nedovoljan protok krvi kroz srce, poremećaji srčanog ritma, plućni edem.
- Nije rijetko da simptome trovanjem sa ugljičnim monoksidom ljudi zamijene sa simptomima gripe, a nisu ni rijetke pogrešne dijagnoze koje dobiju od strane

svojih liječnika, što se može rezultirati tragičnim i nepotrebnim smrtima. Osobe koji su izloženi ugljičnom monoksidu prilikom spavanja ili osobe koje su konzumirali alkohol, mogu umrijeti od trovanja ugljičnim monoksidom i prije pojave simptoma. Treba naglasiti da posljedice izloženosti ugljičnom monoksidu zavise od koncentracije ugljičnog monoksida, dužini izlaganja, kao i u kakvoj se zdravstvenoj kondiciji nalazi osoba.

Sa približavanjem zime i sezone grijanja dolazi do opasnosti od trovanja ugljičnim monoksidom. Opasnosti od nakupljanja ugljičnog monoksida su u prostorima gdje imamo neadekvatne instalacije za grijanje, opasnosti od neispravnih uređaja na drveni ugljen, plinskih peći, začepljeni i oštećeni dimnjaci u kućama i stanovima, neispravni ventilacijski sistemi, najčešći su uzroci trovanja sa ugljičnim monoksidom, a posljedice su fatalne po ljude.

Znamo da se velika količina ugljičnog monoksida nalazi se u ispušnom plinu automobilskeg motora, pa do trovanja može doći u garaži, a zbog neispravnih ili dotrajalih ispušnih cijevi ili loše izolacije, Također, tokom vožnje plin može prodrijeti u unutrašnjosti vozila, može nastati i u koloni vozila, tunelima kad se ventilacijskim sistemom plin uvlači u unutrašnjost vozila. Brojna iskustva pokazuju da su upravo neznanje i nestručnost glavni razlozi nesretnih slučajeva povezanih s radom agregata. Velike količine ugljičnog monoksida se mogu stvoriti prilikom rada agregata na dizel ili benzinsko gorivo. Zbog toga se agregat koji radi nikako ne smije nalaziti u zatvorenom prostoru koji je na bilo koji način povezan s prostorijama u kojima borave ljudi. Pored pažnje koja se odnosi u vezi zaštite od agregata i njegovih ispušnih plinova gdje je najopasniji ugljični monoksid pri radu s njima mora se voditi računa i o zaštiti od požara kao i od električne struje.

Ugljični monoksid se pojavljuje i pri proizvodnji plinskih goriva koja sadrže CO, te na mjestima na kojima dolazi do nepotpunog sagorijevanja. Trovanja i opasnost od trovanja postoje na svim radnim mjestima gdje nema dovoljnog pristupa zraka. Pri radu kod zavarivanja u skućenim prostorima, zatim mehaničarski radovi u auto servisima i garažama kada radi motor s unutrašnjim sagorijevanjem. Na svim radnim mjestima gdje postoji opasnost razvijanja ugljičnog monoksida zaposlenici trebaju nositi zaštitnu opremu. Prema važećim zakonskim propisima zaposlenici koji rade na radnim mjestima gdje su izloženi djelovanju ugljičnom monoksidu podliježu periodičnim zdravstvenim pregledima koji se obavljaju svaka 24 mjeseca. Kako prevenirati trovanje ugljičnim monoksidom? - Niko nije siguran od trovanja ugljičnim monoksidom. Vrlo lako se širi, pa je trovanje moguće i u prostorijama koje nisu u izravnoj vezi sa samim izvorom plina. Naglasili smo da je lakši od zraka pa se prostorija

se njime puni od stropa prema dole. Kada su kuće i stanovi u pitanju prema statistici najrizičnije kategorije izložene ugljičnom-monoksidu su djeca i starija osobe. Kada su pitanju prostori za javnu upotrebu svi mogu da budu izloženi opasnosti ukoliko je koncentracija plina povišena. Preporučeno je imati uređaj za detekciju ugljičnog monoksida CO, koji će se oglašiti uvijek kada je koncentracija plina iznad dozvoljenog nivoa, što će nam omogućiti da na vrijeme reagujemo. Pouzdani sistemi za detekciju ugljen monoksida će odmah registrovati potencijalnu opasnost, zaštititi ljude u slučaju da su potencijalno izloženi.

Kada se zadesimo u blizini osobe koja je bila izložena djelovanju ugljičnog monoksida, potrebno je uraditi vodeći računa o vlastitoj sigurnosti sljedeće,

- osobu iznijeti na svježi zrak i provjetriti prostoriju.
- ako je osoba bez svijesti, potrebno je postaviti u bočni položaj da ne bi došlo do gušenja jezikom ili povraćanjem, odmah pozvati hitnu pomoć.
- potrebno je primijeniti umjetno disanje ako je osoba prestala disati, odmah pozvati hitnu pomoć.

ZAKLJUČAK

U području zaštite od požara edukacija kako djece tako i odraslih, u Bosni i Hercegovini, je na vrlo niskom nivou. Razloge treba tražiti u unutrašnjem ustrojstvu države Bosne i Hercegovine i nadležnostima odgovornih u pogledu zaštite od požara i zaštite uopće. U nastavnim planovima i programima ne postoje određeni nastavni sadržaji za sticanje osnovnih pojmova i informacija o požarima i opasnostima od požara. Velika većina djece školske dobi ne poznaje pravilna ponašanja, u slučaju nastanka požara. U modernom sistemu obrazovanje prati čovjeka i to od njegove šeste godine pa sve do smrti, jer čovjek se uči dok je živ (cjeloživotno učenje). Čovjek se se može obrazovati formalno i neformalno, a samim tim utiče na podizanje sopstvene svijesti i zrelosti njegove ličnosti. Potrebno je uvođenje struke tamo gdje je najpotrebnija, što povlači da državne strukture što prije izvrše potrebne dopune iz oblasti Zaštite od požara. Treba imati na umu da svake dopune nose sa sobom potrebe finansiranja troškova kada se primjenjuju određeni zakonski i podzakonski akti. Sa druge strane praksa je pokazala drugačije tj. da ma kolika ulaganja u ovoj oblasti bila, ona se kratkoročno ili dugoročno uvijek isplate.

LITERATURA

1. Prof. Dr Dragan Karabasil, Zaštita od požara i eksplozije, Bilješke uz predavanja
2. D. Poplašen: Ugljični monoksid i posljedice izloženosti - SIGURNOST 58 (1) 79 - 81 (2016)
3. Zakon o zaštiti od požara i vatrogastvu (Sl.novine FBiH, br 64/09)